

OSTAVŠTINA SREDNJOVJEKOVNIH VITEŠKIH REDOVA NA PROSTORU SREDNJEG JADRANA

Seba, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:180928>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**OSTAVŠTINA SREDNJOVJEKOVNIH VITEŠKIH REDOVA
NA PROSTORU SREDNJEG JADRANA**

Antonija Seba

Mentor: dr.sc. Predrag Marković, izvanredni profesor

ZAGREB, 2020.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

OSTAVŠTINA SREDNJOVJEKOVNIH VITEŠKIH REDOVA NA PROSTORU SREDNJEG JADRANA

Medieval Military Orders' legacy on Middle Adriatic coast

Antonija Seba

SAŽETAK:

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži:

Ključne riječi:

Mentor: dr.sc.Predrag Marković, izvanredni profesor, Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Ja, Antonija Seba, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Ostavština srednjovjekovnih viteških redova na prostoru srednjeg Jadrana rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, rujan 2020.

Vlastoručni potpis

SADRŽAJ

1. Uvod
2. Kritički osvrt na literaturu
3. Povijest viteških redova
 - 3.1. Templari
 - 3.2. Ivanovci
4. Povijest viteških redova u Hrvatskoj
 - 4.1. Templari u Hrvatskoj
 - 4.2. Ivanovci u Hrvatskoj
5. Arhitektura viteških redova
6. Lokalizacija viteških redova na srednjem Jadranu
 - 6.1. Senj
 - 6.2. Ljubač
 - 6.3. Tinj
 - 6.4. Zablacé
 - 6.5. Vrana
 - 6.6. Šibenik
 - 6.7. Bojišće
 - 6.8. Klis
 - 6.9. Sveti Petar od Bade (Kamen kraj Splita)
 - 6.10. Pristeg
7. Problematika ostavštine viteških redova na prostoru srednjeg Jadrana u odnosu na kontinentalnu Hrvatsku
8. Zaključak
9. Popis literature
10. Slikovni prilozi

1. Uvod

Viteški redovi tema su koja već stoljećima pobuđuje veliko zanimanje među istraživačima, kako u svijetu, tako i kod nas. Obavijeni velom mističnosti, obilježili su srednji vijek i postali nepresušno vrelo raznih mitova i legendi od njihovih osnutaka krajem XI. stoljeća pa sve do današnjih dana. Kako razaznati što je stvarna činjenica, a što samo preuzeta pučka pričanja? To je jedan od najvećih problema kada je u pitanju tema poput viteških redova. Literature nema puno, izvora još manje, ali ono što je uspjelo ostati zabilježeno raspliće jednu nadasve zanimljivu povijest ovih redova na našem području.

Ovaj rad bavi se evaluacijom literature vezane uz viteške redove u Hrvatskoj, konkretnije, viteških redova na području srednjeg Jadrana te problematikom njihove povijesnoumjetničke ostavštine na tom prostoru. Prvotna ideja rada bila je popisati srednjovjekovnu kulturnu baštinu ovih redova na srednjem Jadranu, no kroz istraživanje izvora i literature naišla sam na problem da konkretne baštine zapravo skoro da i nema. Za razliku od kontinentalne Hrvatske gdje je prisutnost i aktivnost viteških redova puno očitija (i obrađenija), o njihovom djelovanju na Jadranu se puno manje zna. Zato će ovaj rad predstaviti pregled djelovanja templara i ivanovaca na Jadranu (i u svijetu i Hrvatskoj općenito) od njihova dolaska početkom XII. stoljeća, pa sve do njihova nestanka krajem XVI. stoljeća te dati podlogu za neka buduća istraživanja temeljena na već poznatoj i objavljenoj literaturi. Uz to, u radu će biti prikazane osnovne značajke arhitekture samih redova i koje se sve specifičnosti javljaju u oblikovanju pojedinih arhitektonskih elemenata. Nadalje, ono što je i temelj ovoga rada, pokušat ću valorizirati i kritički se osvrnuti na literaturu i na prednosti i nedostatke s kojima sam se kroz nju susrela tijekom istraživanja. Također, ključan dio rada biti će i dio koji se nadovezuje na kritiku literature, a predstavlja problematiku povijesnoumjetničke baštine redova na području srednjeg Jadrana gdje ću pokušati ukazati na problem nedostatka materijalnih ostataka vezanih za viteške redove na mnogobrojnim srednjojadranskim lokalitetima te ću valorizirati ono što je uspjelo ostati sačuvano do danas.

Okosnicu rada čine dva najopsežnija djela o viteškim redovima u Hrvatskoj, a to su knjige dr.sc. Lelje Dobronić *Viteški redovi u Hrvatskoj* (1984) i *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj* (1984). Nezaobilazna je i svakako rasprava Ivana Kukuljevića Sakcinskog, koja je prvi skupni pregled viteških redova na našim prostorima, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj* iz 1886. godine. Ova

Kukuljevićeva rasprava dugo je služila kao temelj svim istraživačima za proučavanje viteških redova na našim prostorima, a Lelja Dobronić je onda u svojim radovima znatno doprinijela novim spoznajama istraživanjem središnjeg arhiva sv. Ivana Jeruzalemskog na Malti¹. Valja još spomenuti i članak dr.sc. Josipa Kolanovića *Vrana i templari* gdje se iznosi povijest samostana dok su ga templari nastanjivali te uloge i društvene odnose templara i okoline. Što se ivanovaca na našem tlu tiče, važni su članci Ljubice Andrijanić *Ivanovci u hrvatskim zemljama u srednjem vijeku* te Joška Zaninovića *Ivanovci (malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526. godine (povijesni pregled)* koji daju najsazetiji uvid u djelovanje ivanovaca na području cijele Hrvatske. Za opsežan povijesni pregled vrlo je značajan Tomislav Matić sa svojim radovima *Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru* (2009) i *Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću* (2011) u kojima je detaljno opisana društvena, politička i ekonomska uloga templara i ivanovaca na našim prostorima. Od strane literature, koja mi je pomogla dobiti bolji uvid općenito u osnutak, djelovanje i značaj viteških redova, izdvojila bih Alana Foreyja s knjigom *The Military Orders: from the Twelfth to the Fourteenth centuries* (1992), Adriana Boasa i knjigu *Archaeology of the Military Orders. A survey of the urban centres, rural settlements and castles of the military orders in the Latin East (c. 1120-1291)* (2006), članak Anthonyja Luttrella *Two Templar-Hospitalier Preceptoreries North of Tuscania* (1971), članak Jamesa W. Brodmana *Rule and Identity: The Case of the Military Orders* (2001) te članak Malcoma C. Barbera *The Social Context of the Templars* (1984), uz još mnoge druge.

2. Kritički osvrt na literaturu

Viteške redove u povijesnoumjetničku literaturu uvodi Ivan Kukuljević Sakcinski 1886. godine svojim djelom *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*. Svoje djelo temelji na dvije rasprave, jedne iz 1609. godine Ivana Tomka Marnavića koja slovi *Discorso dell' priorato della Vrana*, a druge iz 1773. godine Gjorgjea Praya naziva *Dissertatio historico-critica de prioratu Auranae, in qua origo, progressus et interitus ex monumentis nondum editis compendio explicantur*.² Njegov doprinos je značajan jer je prvi koji je detaljno obradio tematiku viteških redova u Hrvatskoj i daje iscrpan pregled povijesti templara i ivanovaca na našem području.

¹ Dobronić, 1984(b):93

² Kukuljević Sakcinski, 1886:1

Dugo je Kukuljevićevo djelo bilo oslonac za proučavanje viteških redova na našim prostorima, tj. izvjesne literature o njima nije ni bilo, osim kao spomen u pregledima redovništva u Hrvatskoj. To se promijenilo 1984. godine kada Lelja Dobronić piše prvo djelo *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*. U tom radu Dobronić je dala detaljan prikaz gdje su se sve templari i ivanovci na našim prostorima nalazili, gdje su imali posjede i sjedišta te što je iza njih materijalno i preostalo. Iste godine izdaje i opsežnu monografiju *Viteški redovi u Hrvatskoj* koje je i dan danas najrelevantnije djelo vezano uz viteške redove na našim prostorima i okosnica istraživačima za sve daljnje pothvate. U toj knjizi Dobronić detaljno istražuje povijesne izvore, sve relevantne koje je uspjela pronaći, a najveći doprinos donijela je istraživanjem središnjeg arhiva ivanovaca na Malti. Također je sama knjiga i nadopuna prijašnjem djelu jer uz opise posjeda, daje i kronološki prikaz djelovanja tih redova u Hrvatskoj te prikazuje njihovu društvenu i političku ulogu unutar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Također, valorizira posjede i materijalne ostatke s obzirom na njihovu povijesnu i umjetničku važnost u okviru svoga vremena te osvjetljava ovo, dotad, slabo istraženo pitanje i daje poticaj drugim istraživačima da krenu njenim stopama i grade priču dalje na njenim temeljima. Zbog toga je njezin doprinos iznimno važan što se tiče proučavanja viteških redova u Hrvatskoj.

I doista, sva daljnja istraživanja uzimaju ova dva djela kao polaznu točku u istraživanju ove tematike, uz vlastite doprinose koja dolaze s novim otkrićima. Tu je značajan doprinos imao i Danko Zelić svojim člankom *Templarski castrum u Šibeniku* iz 1999. godine. Dotad ni Kukuljević ni Dobronić nisu iznijeli detaljniji prikaz djelovanja templara u Šibeniku, osim usputne napomene da su tamo bili. Zelić tako na temelju te jedne isprave koju spominju Kukuljević i Dobronić razrađuje tezu o smještaju templarske utvrde, koja se nalazila pokraj, ali izvan zidina samog grada, valorizira ju i umjetnički i društveno-politički te definitivno utvrđuje aktivnu prisutnost templara u Šibeniku.

Značajan doprinos u proučavanju viteških redova donosi i Tomislav Matić sa svoja dva rada. Jednim iz 2009. godine, naslova *Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru* u kojem iznosi vlastita proučavanja djelovanja ovog viteškog reda na našim prostorima. Rad je zanimljiv jer daje drugačiji pogled na templare te na njihovu ulogu u kraljevstvu i financijska stanja, ali i ne slaže se s nekim tezama Lelje Dobronić, koje su se

dugo kroz literaturu provlačile kao činjenice.³ Drugi rad je na isti princip, samo su ovoga puta glavna tema ivanovci. Taj rad naslova *Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću* kojeg piše 2011. godine. I u njemu se osvrće na funkciju ivanovaca unutar kraljevstva i objašnjava njihovo financijsko stanje, no malo je odvažniji u izvođenju pojedinih zaključaka, dok je Dobronić samo navodila činjenice bez dubljeg upuštanja u njihovu (re)interpretaciju.

Od novijih istraživanja valja svakako spomenuti ona koja se direktno vežu na povijesnoumjetničku valorizaciju materijalnih ostataka koji se pripisuju viteškim redovima. Uz već spomenutog Zelića, javlja se i niz drugih autora koji su se na raznim lokalitetima pozabavili ostacima viteških redova. Jedna od njih je Nikolina Uroda koja 2007. godine radi *Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića*. Na tom lokalitetu nekad se nalazio templarski posjed Bojišće, a na njemu su nađeni ulomci kamene skulpture iz antike, predromanike i romanike. Ovi posljednji, ulomci romaničke skulpture pripisuju se upravo templarima. Juraj Belaj i Filomena Sirovica od 2008. do 2011. godine vrše arheološka istraživanja u Gori i čije rezultate objavljuju 2012. godine u radu *Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine*, a koliko je to istraživanje imalo utjecaja najbolje se uočava u radu Drage Miletića i Marije Valjato Fabris iz 2014. godine, *Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori*. Ovdje se uočava direktan utjecaj istraživanja na odluke oko rekonstrukcije i konzervatorskih zahvata koji su potrebni da bi se vrijednost lokaliteta očuvala.

Vrlo važno istraživanje, čiji su rezultati objavljeni 2013. godine, proveli su Karla Gusar i Dario Vujević na lokalitetu Pakoštane-Crkvina, a cijeli rad koncentrira se na jedan nalaz, grob 75. Istraživanje je dalo izvanredne rezultate, grobnicu koju po oblicima ne nalazimo nigdje na području Hrvatske, već joj je jedina paralela u Španjolskoj, i to je vezana uz templare koji su očito europske oblike prenijeli i u naše krajeve.

Još valja spomenuti i rad Ratka Ivanušeca i Marije Mihaljević iz 2016. godine, *Lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage-Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogićevci)*. Istraživanje je veoma značajno u rekognosciranju fortifikacijske arhitekture viteških redova.

³ To je uočljivo unutar ovog rada u kontekstu templarske privrženosti napuljskim kandidatima za prijestolje, s čime se Matić ne slaže i iznosi svoje argumente koje potkrepljuje novim dokazima. (Matić, 2009:389)

3. Povijest viteških redova

Velik dio srednjeg vijeka obilježen je postojanjem i djelovanjem viteških redova, no istih ne bi bilo da srednjovjekovnu Europu nisu obilježili križarski ratovi. Križarski ratovi trajali su puna dva stoljeća i znatno su utjecali na društvene, ekonomske i kulturne odnose Europe i Bliskog Istoka. Tako su papê i zapadnoeuropski vladari od XI. do XIII. stoljeća vodili snažnu kampanju protiv ‘nevjernika’ ili ‘nekršćana’ koji žive u Svetoj zemlji i iz čijih ruku su pravi kršćani trebali oduzeti i ponovno prisvojiti mjesto života i smrti Isusa Krista.⁴ Viteški redovi upravo su produkt takvog društva. Nastaju koncem XI. i početkom XII. stoljeća, a njihova prvotna uloga bila je obrana i osiguravanje sigurnih puteva za hodočasnike koji su putovali u Svetu zemlju⁵ da bi se kroz godine razvili u jednu od najznačajnijih vjersko-vojnih institucija u Europi i koji su se uzdigli čak do razine da su bili izuzeti nameta careva i kraljeva. Najznačajniji redovi su Vitezovi sv. Hrama (Salomonovog/Jeruzalemskog), poznatiji kao templari, te red sv. Ivana Jeruzalemskog, poznatiji kao hospitalci ili ivanovci, a uz njih postojali su još i mnogi drugi od kojih vrijedi spomenuti Teutonski red i vitezove-gubavce reda sv. Lazara.

3.1. Templari

Templari, iako ne prvi, daleko su najznačajniji i najutjecajniji viteški red. Postoje mnoge nesuglasice oko njihovih začetaka, no okvirno se početak templarskog reda smješta oko 1119. ili 1120. godine⁶ i veže se uz dva francuska viteza - Huguesa de Payensa i Geoffroya de Saint-Omera.⁷ Adrian Boas navodi jedan događaj kao mogući razlog nastanka ovoga reda. Taj događaj opisao je kroničar Albert iz Aachena, koji je na Uskrs 1120. godine putovao u skupini od 700 hodočasnika na putu iz Jeruzalema prema mjestu Krštenja na rijeci Jordan, kada ih je napala skupina muslimana iz Tira i Ascalona.⁸ Navodi kako je čak 300-tinjak hodočasnika bilo ubijeno, a 60-ak oteto.⁹ Iako nije sigurno da je baš taj događaj zaslužan za osnivanje templarskog reda, svakako daje dobru sliku tadašnjeg društva i uvid u probleme s kojima su se hodočasnici u Svetoj zemlji suočavali, a upravo su takve probleme viteški redovi trebali rješavati. Francuski vitezovi Hugues i Geoffroy s tim su naumom i

⁴ Dobronić, 1984(b):15

⁵ Forey, 1999:176

⁶ Strani autori (Forey, Boas) smještaju začetke templara u 1120. godinu, dok su naši autori skloniji navoditi 1119. godinu.

⁷ Dobronić, 1984(b):15

⁸ Boas, 2006:2

⁹ Isto.

osnovali družbu “Siromašnih vitezova Kristovih” ili “Siromašni vitezovi hrama Salomonovog”, da bi se tek kasnije uspostavio naziv “Vitezovi hrama”¹⁰, a kao monaški uzor odabrali su pravila sv. Benedikta.¹¹ Osim zaštite hodočasnika na putovanjima u Svetu zemlju, jedna od zadaća bila im je i borba protiv nevjernika što se dosta kosilo s kršćanskim moralnim načelima. Spoj monaštva i viteštva bio je mnogima kontradiktoran jer jedna od Božjih zapovijedi glasi “Ne ubij.”, a templarima se upravo to dozvoljavalo. Tu je u obranu vitezova templara stao slavni sv. Bernard iz Clairvauxa svojim djelom *De laude novae militiae*¹² koje je templarima omogućilo i službeno priznanje. Tako su 1128. na koncilu u Troyesu bili kao red i službeno priznati od Svete stolice.¹³ Nakon priznanja, počela im je rasti popularnost pa je s time došao i priljev novih članova. Novi članovi značili su i potrebu za prostornim širenjem te tako red počinje dobivati znatne donacije, ponajviše u vidu zemljišnih posjeda.¹⁴

Kako i koga se sve primalo u red templara? Bio je to red djelomično temeljen na već ustaljenim monaškim pravilima¹⁵ osim što su kontemplativnu narav redova, zamijenili ratničkom. Zato su u templare uglavnom stupali braća laici.¹⁶ Osnovna podjela bila je na vitezove i štitonoše i nevitezove, tj. svećenike i braću pomoćnike.¹⁷ Kako je red sačinjavalo više braće laika od braće klerika, nisu vrijedila ista pravila kao u ostalim samostanima i novi članovi se nisu trebali toliko duhovno pripremati i učiti vršiti službu koliko su to trebali članovi neviteških samostana. Većina ih nije ni trebala u potpunosti prisustvovati službi, njihova uloga bila je samo slušati i znati moliti “Oče naš”.¹⁸ Odrasli koji su stupili u red templara nisu se trebali u potpunosti odreći svog prijašnjeg života.¹⁹ Tako su se i dalje mogli baviti administracijom, kućanstvom i poljoprivredom, ali su taj svoj život morali prilagoditi služenjem unutar reda. Što se, pak, izgleda tiče, uglavnom su glave brijali, a brade puštali.²⁰ Od opreme svaki je templar dobio “dva para rublja, uski kratki kaput, bundu, dva ogrtača (za

¹⁰ To ime uzeli su jer im je kralj Jeruzalema, Baudouin II, dao svoju palaču na korištenje, a ista se nalazila pored Solomonovog hrama.

¹¹ Dobronić, 1984(b):15

¹² Forey, 1999:177

¹³ Dobronić, 1984(b):15

¹⁴ Isto.

¹⁵ “...sličnih cistercitskima, u benediktinskom duhu.” Dobronić, 1984(b):15

¹⁶ Forey, 1999:176

¹⁷ Dobronić, 1984(b):16

¹⁸ Forey, 1986:6

¹⁹ Forey, 1986:7

²⁰ Dobronić, 1984(b):16

zimu - iznutra podstavljen jeftinim krznom od ovce ili janjeta, za ljeto - od laganije tkanine), tuniku i širok kožnati pojas, pamučnu kapu i pusteni šešir.²¹ Prepoznatljivi su bili vitezovi po bijelim haljama sa crvenim križem, dok su ostali imali crne ogrtače s crvenim križem. Ratna oprema vitezova sastojala se od pancira, pletenih željeznih štitnika za noge koji su se vezali straga, željeznog šešira, valjkaste kacige te željezne cipele i širok vojni ogrtač, a od oružja su koristili mač s dvije oštrice, koplje na motki od jasenova drva, trokutasti štit i tri noža (ratnički, za rezanje kruha i mesa i mali nožić).²² Službeni pečat reda imao je prikaze s obje strane - s jedne se nalazio prikaz dva viteza na konju, a s druge hram zajedno s kružnim natpisom *Sigillum Militum de Templo Christi*²³ (sl.1).

Ključna godina za templare bila je 1139. kada je papa Inocent II. svojom bulom *Omne datum optimum* i službeno potvrdio instituciju viteških redova.²⁴ Od tada se njihova popularnost sve brže širi i na istoku i na zapadu. Postoji podatak da je 1147. godine samo u Jeruzalemu bilo oko 350 vitezova i oko 2000 braće u ostalim službama, a te iste godine osnovano je prvo europsko templarsko sjedište u Parizu.²⁵ Ubrzo nakon toga počinju se širiti i po cijeloj Europi pa tako u XIII. stoljeću nailazimo na mnogobrojne formirane pokrajine u Francuskoj (Provansa, Francija, Poitou, Burgogne), Engleskoj, Španjolskoj (Aragon-Katalonija i Kastilja), Portugalu, Italiji (Toskana-Lombardija i Sicilija-Apulija), Ugarskoj i Njemačkoj (Magdeburg i Mainz), dok su na Bliskom istoku bile uspostavljene pokrajine u Jeruzalemu, Tripoliju i u Antiohiji.²⁶ U prvim desetljećima postojanja najveće bogatstvo bilježili su upravo zemljišnim posjedima. Imali su preko 3000 burgova, utvrda i drugih zgrada, a sve to bilo je podložno tzv. "generalnom kapitulu".²⁷ "Generalni kapitul" bio je skup poglavara koji je određivao poglavare pojedinih pokrajina, a na čelu reda starajo je veliki magistar ili veliki meštar.²⁸ Osim mnogobrojnih posjeda, red je polako stjecao i sve veće materijalno bogatstvo na čime su im zavidjeli čak i vladari, a postali su toliko moćni da su vršili dužnost bankara za papê i vladare uz zavidnu slavu i hvalu koju su stekli u bitkama protiv nevjernika.²⁹ Tolika moć negativno se odrazila na njihov ugled pogotovo kraje XIII. stoljeća, točnije 1291. godine

²¹ Dobronić, 1984(b):16

²² Isto.

²³ Dobronić, 1984(b):79

²⁴ Dobronić, 1984(b):16

²⁵ Dobronić, 1948(b):16-17

²⁶ Dobronić, 1984(b):17

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Dobronić, 1984(b):18

kada tvrđava Akko u Palestini pada u ruke muslimana.³⁰ Od tada templari naglo počinju gubiti na popularnosti, a nije im pomogla ni činjenica da su se zamjerali francuskom kralju Filipu Lijepom. Kralj je trebao novaca, a bio je i ogorčen jer je sam htio ući u red, no templari ga nisu primili pa ih je odlučio uništiti u čemu mu je pomogao papa Klement V.³¹ Sudnji dan templara bio je 13. listopada 1307. godine kada je kralj zarobio sve templare u Francuskoj, zauzeo je njihovu kulu skupa s riznicom i računskim knjigama.³² Zarobljeni su bili templari i u drugim državama, no nigdje drugdje nije utvrđena njihova krivnja, osim u Francuskoj gdje je inkviziciji i mučenju bilo podvrgnuto oko 140 templara od kojih je čak 137 priznalo nevjerojatne strahote.³³ Priznavali su da su prilikom ulaska u red morali zaniijekati Krista, pljuvati na križ, neprimjereno ljubiti drugu braću, sudjelovati u homoseksualnim aktivnostima te štovati razne idole.³⁴ Papa Klement V. htio je pomoći templarima, ali protiv ovih priznanja (čak i od najviše braće unutar reda), a i protiv pritiska kralja, nije mogao ništa. Tako je 22. ožujka 1312.³⁵ godine na koncilu u Vienu i službeno raspustio red templara.³⁶ Jedino što je papa uspio spasiti jest bogatstvo templara, koje nije dospjelo u ruke kralja Filipa, već su svu imovinu templara preuzeli ivanovci.

3.2. Ivanovci

Ivanovci³⁷ su kao red postojali i prije templara, ali su tek nakon Prvog križarskog rata postali red viteškog karaktera. Pretpostavlja se da su osnovani u konačištu (hospitalu) za hodočasnike u Jeruzalemu oko 1070. godine³⁸, a osnivači su bili trgovci iz Amalfija. Papinu zaštitu dobili su bulom iz 1113. godine, red su uredili po pravilima sv. Augustina, a tek kasnije su se počeli razvijati kao viteški red.³⁹ Njihova primarna uloga bila je karitativna, dvorili su hodočasnike u konačištima te njegovali ranjenike i bolesnike u Svetoj zemlji. Sredinom XII. stoljeća ivanovci postaju internacionalno uvažen red za vrijeme vladavine velikog magistra Raymonda de Puya, koji red proglašava slugama Kristovih siromaha i

³⁰ Dobronić, 1984(b):18

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ Forey, 1999:208

³⁵ Lelja Dobronić navodi drukčiju dataciju. Ona navodi da je koncil u Vienu bio 3. travnja 1312. godine. (Dobronić, 1984(b):18)

³⁶ Forey, 1999:209

³⁷ U literaturi ih se još naziva i hospitalcima, rodkim i/ili malteškim vitezovima.

³⁸ I oko ove godine se kose mišljenja raznih autora, neki početke ovog reda smještaju u 1099. godinu. (Dobronić, 1984(b):89)

³⁹ Dobronić, 1984(b):89

upraviteljima jeruzalemskih hospitala.⁴⁰ Svoju ratničku ulogu počinju formirati tek kasnije, između 1120. i 1160.⁴¹, a zna se da su već do 1181. godine bili potpuno prepoznati kao viteški red.⁴² Uživali su razne povlastice, slično kao i templari, te su svoje bogatstvo uglavnom bilježili mnogobrojnim posjedima i u Europi i na Bliskom istoku.

Ustroj reda sličan je kao i u templara. Na čelu je bio veliki magistar, koji je bio biran doživotno, a birala su ga druga braća. Uz velikog magistra najvažniju ulogu vršio je veliki preceptor, koji je bio njegov zastupnik, zatim maršal, koji je bio vrhovni vojni komandant, *turcopolier*, koji je zapovijedao plaćeničkom lakom konjicom te rizničar koji je vodio financije.⁴³ Od ostalih funkcionera važni su još i upravitelj hospitala, koji se brinuo o konačištu i bolnici, *draperius*, koji se brinuo za odjeću te prior, koji je bio zadužen za upravljanje crkvom i braćom-svećenicima.⁴⁴ U red se tako primalo tri vrste braće - vitezovi, služitelji i svećenici, a svi su polagali iste zavjete, one siromaštva, čistoće i poslušnosti. Živjeli su prema pravilima, prvo augustinskim, a kasnije benediktinskim.⁴⁵ Prepoznatljivi su bili po odjeći s ušivenim bijelim križem s raskoljenim krakovima.⁴⁶ Službeni pečat ivanovaca bio je viseći s dva lica. Na jednom je stajao prikaz janjeta s križem, a na drugom križ čiji se donji krak pretvara u sidro zajedno s kružnim natpisom koji je glasio *Sigillum Iohannis Hospitalis Ih/e/r/oso/l/i/m/itani*⁴⁷ (sl.2).

Glavna kuća reda zvala se Konvent, u njoj je stolovao veliki magistar zajedno s drugom braćom i ostalim funkcionarima, a prvih stotinjak godina postojanja reda nalazio se u Jeruzalemu. 1187. godine Jeruzalem pada u ruke Saracena pa su ivanovci primorani preseliti u tvrđavu Saint Jean d'Acree na obali i tamo su ostali sve dok i ona nije pala 1291. godine.⁴⁸ U Europi su, pak, ivanovci postali vrlo snažna i važna kako politička tako i društvena institucija, što dokazuje i činjenica da su svoje djelovanje i opstanak održali sve do danas. Kao i templari, imali su velik broj posjeda koje su dobivali od kraljeva i plemića, a koji su bili organizirani u preceptorate ili komanderije pod upravom preceptora, komandatora ili

⁴⁰ Brodman, 2001:385

⁴¹ Najizglednije je da se to dogodilo oko 1130.-ih godina. (Forey, 1999:178)

⁴² Brodman, 2001:385-386

⁴³ Dobronić, 1984(b):89

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Takav križ imao je po 2 šiljka na svakom kraku. Po redu je taj oblik križa i dobio naziv malteški križ. (Dobronić, 1984(b):89)

⁴⁷ Dobronić, 1984(b):161

⁴⁸ Dobronić, 1984(b):89

kastelana.⁴⁹ Preceptorat se sastojao od kuće, kapele, staje i dvorišta, a znao je imati i konačište i groblje. Slične uređenosti kao običan samostan, no sjedište ivanovaca uvijek se nazivalo kućom ili *domusom*.⁵⁰ Kao što je veliki magistar bio nadređen cijelome redu, pojedinim pokrajinama vladali su magistri, kasnije nazivani priorima. Njihova dužnost bila je redovito održavati sastanke svih preceptora i ostale braće, tzv. kapitule, brinuti za disciplinu i prikupljati tzv. *responsiones*, tj. godišnji danak koji se davao središnjem Konventu na Bliskom istoku za njegovo uzdržavanje te za vojne potrebe.⁵¹ O važnosti i snazi ivanovaca kao političke i društvene institucije u Europi govori činjenica da su imali položaj feudalnih vladara što znači da su mogli sjediti u parlamentima, imali su pravo sudovanja i službe na kraljevskim dvorima, bili su izuzeti kraljevskih nameta i crkvenih davanja te su sami imali ovlasti dijeliti svoje posjede.⁵²

Kako je funkcionirao red ivanovaca? Preceptor je bio glavni zaduženi za upravljanje posjedima i regrutiranje nove braće. Kao i kod templara, ivanovci su također primali laike u svoje redove, ali su oni za svoje uzdržavanje plaćali ili su pak redu poklanjali vrijednosti, poput posjeda i sl.⁵³ Generalni kapituli održavali su se u glavnom Konventu reda i na njima su morali prisustvovati priori ili predstavnici priorata, a uglavnom se na tim kapitulima raspravljalo o politici reda ili su se dotjerivala njegova pravila.⁵⁴ Najvažniji dio generalnih kapitula odnosio se na dodjeljivanje priorata. Veliki magistra bi svojim savjetnicima dodijeljivao priorate, slično kako su to radili feudalni vladari svojim vazalima, i tu dužnost bi obnašali deset godina uz obvezno godišnje plaćanje određene svote Konventu.⁵⁵ Ako bi, pak, prior umro prije isteka roka od 10 godina, priorat se vraćao u vlasništvo velikog magistra koji je s njim mogao raspolagati kako je htio - ili ga ostaviti u svom vlasništvu ili ga dati drugom bratu.

Kada su i templari i ivanovci izgubili u bitki kod Akka 1291. godine, time su izgubili i sve svoje posjede u Svetoj zemlji. Tvrđavu Akko zauzeli su Saraceni, a viteški redovi su iz Svete zemlje morali seliti, pa su se ivanovci u to prvo vrijeme sklonili u Limasol na otoku Cipru.⁵⁶ Tamo su utvrdili Konvent i hospital, no na Cipru se nisu dugo zadržali. Brzo zatim, oko 1306.

⁴⁹ Naziva ih se još preceptorijima, bajulijama ili kastelanatima. (Dobronić, 1984(b):90)

⁵⁰ Dobronić, 1984(b):90

⁵¹ Isto.

⁵² Dobronić, 1984(b):90-91

⁵³ Dobronić, 1984(b):90

⁵⁴ Dobronić, 1984(b):91

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

godine, su počeli osvajati otok Rodos da bi se na njemu nastanili do 1310. godine.⁵⁷ To je razdoblje koje je bilo vrlo značajno za ivanovce jer se u to doba ukida templarski red. Ivanovci su tim činom dosta prosperirali, kako bročajno novom braćom, tako i u posjedima, jer su svi templarski posjedi pripali upravo njima. Zato im je za brigu o mnogobrojnim novim posjedima bio idealan otok Rodos, koji je bio sigurniji, a i bliže europskom tlu. S njega su tako djelovali puna dva stoljeća, sve do 1526. godine kada otok osvajaju Turci. Istjerani s Rodosa, sele na Maltu gdje ponovno uspostavljaju Konvent, čak i vlastitu državu, no opet su imali nesreću da im 1798. godine i taj otok oduzmu, ovaj put od strane Napoleon.⁵⁸ Danas su poznatiji kao Suvereni malteški red, bave se socijalnom i humanitarnom pomoći, a sjedište reda nalazi se u Rimu. Zanimljivo je da su priznati kao međunarodnopravni subjektivitet i da imaju diplomatske odnose sa preko sto država, od kojih je jedna i Hrvatska, ali nemaju fizički svoju vlastitu državu (osim zgrade velikog magistra i rimskog priorata u Rimu).⁵⁹

4. Povijest viteških redova u Hrvatskoj

Templari i ivanovci na našem tlu javljaju se vrlo brzo nakon njihovih začetaka na Bliskom istoku. Za templare se pretpostavlja da na naše prostore dolaze već sredinom XII. stoljeća⁶⁰, a ivanovci dolaze nešto kasnije, krajem XII. i početkom XIII. stoljeća.⁶¹ Kako su uopće došli u naše krajeve? Puno prije osnutaka samih viteških redova, za vrijeme Prvog križarskog rata, postojala je stalna povezanost između Europe i Bliskog istoka. Gomila i gomila hodočasnika i ratnika putovala je u Svetu zemlju raznim putevima od kojih su dva vodila kroz naše krajeve. Lelja Dobronić opisuje kretanja vojski koje su išle prema Bliskom istoku navodeći jednu četvu seljaka iz francuskih pokrajina i Bavarske koje je zaustavio i uništio kralj Koloman kako bi zaštitio svoju zemlju od divlje horde križara.⁶² Kralj Koloman kasnije propušta vojsku vitezova Godefroia de Bouillona koja je išla iz Belgije Rajnom i Dunavom pa preko Zemuna i Beograda.⁶³ Druga vojska išla je morem iz Italije i Sicilije do južnog dijela Balkanskog poluotoka, a treća vojska, pod vodstvom toulouškog grofa

⁵⁷ Dobronić, 1984(b):91

⁵⁸ Dobronić, 1984:(b)91-92

⁵⁹ Sovereign Order of Malta: History, <https://www.orderofmalta.int/history/>

⁶⁰ Matić, 2009:367

⁶¹ Matić, 2011:187

⁶² Dobronić, 1984(b):21

⁶³Isto.

Rajmunda, putovala je preko Alpa i sjeverne Italije te se potom spuštala istočnojadranskom obalom.⁶⁴ Uzduž tih puteva smjestili su se viteški redovi i na našem području (sl.3).

4.1. Templari u Hrvatskoj

Ne može se točno odrediti kada se templari nastanjuju na našim prostorima, no pretpostavlja se da se to dogodilo negdje između Drugog i Trećeg križarskog rata, tj. između 1148. i 1187. godine.⁶⁵ To je vrijeme kada su templari u Europi na vrhuncu moći, a i Latinsko kraljevstvo na istoku cvjeta pod vodstvom Francuza, pa sve više i više hodočasnika putuje na Bliski istok. Templari se u našim krajevima nastanjuju upravo zato - kako bi čuvali i osiguravali putove i putnike na dugom i mukotrpnom putovanju prema Svetoj zemlji. Njima je trebalo osigurati sigurna konačišta, a uz to se koristila prilika da se putem vitezova-redovnika šire kršćanska uporišta u Europi. Upravo zbog tog naglog širenja po Europi, a sve manjeg prostora za širenje u Svetoj zemlji, templari svoje sjedište prenose u Pariz oko 1147. godine odakle djeluju sve do njihova ukinuća 1312. godine.⁶⁶ Kao što se ne zna kada su točno došli na naše prostore, teško je uopće dobiti detaljnu sliku uloge i djelovanja templara u Hrvatskoj zbog nedostatka povijesnih izvora, no pomoću literature koja postoji pokušat ću dati kronološki prikaz njihova djelovanja na našem tlu. Uz nezaobilaznog Kukuljevića Sakcinskog, koji je dao prvi opsežan pregled djelovanja viteških redova na našim prostorima, Lelju Dobronić i Tomislava Matića može se složiti priča o templarima na našim prostorima koja započinje u sjevernoj Hrvatskoj. Prvi posjedi kod nas vezani su upravo uz glavne ceste i putove koji vode prema Bliskom istoku. Tako se i prvi dokumentirani posjed templara u nas nalazi upravo na jednoj hodočasničkoj žili koja je išla uzduž toka rijeke Drave.⁶⁷ To je razdoblje vladavine kralja Stjepana III. (1162.-1172.) koji ovom redu potvrđuje više donacija, a taj prvi dokumentirani posjed bila je upravo Zdelja.⁶⁸ Zdelju je templarima poklonio bosanski ban Borić “za spas svoje duše, dozvolom kralja Stjepana”⁶⁹ i to se moralo dogoditi oko 1163. godine, zadnje godine banova života, a prve vladavine kralja Stjepana. Zašto bi jedan ban poklonio svoju zemlju baš templarima? Matić navodi kako su upravo tih prvih godina širenja po Europi templari djelovali na način da bi poslali svoje izaslanike na njima interesno područje da traže stare i bolesne plemiće koji bi im

⁶⁴ Dobronić, 1984(b):21

⁶⁵ Dobronić, 1984(b):22

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Matić, 2009:370

⁶⁸ Dobronić, 1984(b):26

⁶⁹ Isto.

nakon smrti bili voljni ostaviti svoju zemlju.⁷⁰ Bogobožni plemići tako su činili sve za spas svoje duše, a templari su sve više i više širili svoje prostore. Osim toga, kralj Stjepan i ban Borić u to su vrijeme ratovali protiv Bizantinaca i svakako je kralju pogodovalo imati templarsku vojnu pomoć na svojoj strani. No, templari nisu posjede dobivali samo putem donacija. Drugi posjed dobili su na korištenje od pape. Taj posjed bila je Vrana, stari benediktinski samostan, kojeg su templari samo preuzeli. Isprava u koj se spominje da su templari u Vrani datirana je u 1169. godinu, a radi se o pismu pape Aleksandra III. koji piše splitskom nadbiskupu Grguru kojeg upozorava da skradinski biskup Lampridije ne uznemirava braću templare jer oni imaju potpuno pravo na korištenje tog samostana.⁷¹ Skradinski biskup htio je taj samostan za sebe no pismom pape Aleksandra III. utvrđuje se da je samostan u Vrani Svetoj stolici poklonio kralj Dmitar Zvonimir te da papa punim pravom raspolaze istim.⁷² Također, činjenica je da su templari djelovali iz Vrane te 1169. godine što bi značilo da su u taj samostan došli koju godinu ranije. Mađarski povjesničar Feyer templare u Vranu smješta već oko 1165. godine, ali općenito se njihov dolazak može okvirno datirati od oko 1165. do 1168. godine.⁷³ To je ujedno i prvi spomen templara u Dalmaciji, koja je bila još jedan vrlo značajan pravac na putu ka Bliskom istoku. U to vrijeme templari dobivaju na dar predio "Haco" kojeg im daruje gorski župan, a posjed se nalazio blizu Petrinje u gorskoj županiji, te dobivaju još jednu donaciju zagrebačkog biskupa Bernard, koji je i sam bio templar, koji im daruje mnogobrojne zemljišne posjede i u Slavoniji i u Dalmaciji, no nažalost, nije navedeno o kojim se posjedima radi.⁷⁴ Još jedan zagrebački biskup, Prodan, bio je zaslužan za naseljavanje templara i to na prostoru sjeverne Hrvatske. On im je predao posjed Glogovnicu na koju templari dolaze nekad za vrijeme biskupove vladavine, između 1170. i prve polovice 1175. godine.⁷⁵ Templarska moć i utjecaji tih godina sve više i više rastu u Europi. To potvrđuje i akt koji sastavlja papa Aleksandar III. 1172. godine u kojem templarima daje zavidne povlastice - izuzima ih ispod suda jeruzalemskog patrijarha (nadbiskupa), podlaže ga neposredno pod vlast rimske stolice, zabranjuje svim crkvenim i svjetovnim vladarima zakletvu vazala i podložnika od strane velikog magistra, svećenici reda

⁷⁰ Matić, 2009:370

⁷¹ Dobronić, 1984(b):25

⁷² Isto.

⁷³ Lelja Dobronić Feyerovu dataciju uzima s rezervom jer kaže kako navodi godinu bez obrazloženja. (Dobronić, 1984(b):25)

⁷⁴ Dobronić, 1984(b):26

⁷⁵ Dobronić, 1984(b):27

potčinjenu su isključivo i jedino velikom magistru te im daje slobodu u gradnji crkava na svakom svom području bez ičije dozvole.⁷⁶ Te iste godine Hrvatsko-ugarskim kraljevstvom počinje vladati kralj Bela III. koji za vrijeme svoje vladavine ozbiljno pomaže templarima, ne samo u darivanju i potvrđivanju posjeda. Značajne donacije u posjedima potvrdio im je u gorskoj županiji gdje su templari dobili selo Kupu, trg i crkvu sv. Marije u Gori te selo Cresseno (Hresno?).⁷⁷ Zanimljiva je činjenica da je crkva sv. Marije u Gori za vrijeme Bele III. već postojala, a utemeljena je možda čak i prije početka njegove vladavine, i da se nalazila u “dvoru templara” što bi značilo da je i Gora zapravo jedno od najstarijih templarskih sjedišta u Hrvatskoj.⁷⁸ Još jedna vrlo značajna donacija templarima bio je grad Senj. Bela je templarima darovao Senj, što potvrđuje i pismo pape Lucija III. iz 1183. ili 1184. godine zajedno sa crkvom sv. Jurja.⁷⁹ Kada je Bela točno darovao Senj templarima ne može se znati, no okvirno se to dogodilo između početka njegove vladavine 1172. godine i papinog pisma iz 1183./84. godine. Vjerojatnije je da se to dogodilo oko 1180.-ih godina jer templari sigurno nisu dugo čekali da im se potvrdi donacija na tako važnom prostoru. Kralj Bela III. nije samo u darivanju posjeda pomagao templarima, već im je davao i razne povlastice. Odobrio im je sve podložnike na njihovim zemljama i oslobodio ih je tzv. zalazine, feudalne dužnosti primanja i ugošćavanja članova kraljevske obitelji, banova i drugih dostojanstvenika - mogli su primati goste kako i kada su oni htjeli što je bila iznimno velika povlastica u tadašnjem društvu, a što pak ukazuje koliki su ugled templari uživali kod kralja Bele.⁸⁰ Uživali su oni značajan ugled ne samo kod kralja, već i kod nadbiskupa i biskupa koji su im također širokih ruku poklanjali posjede. Jedan posjed su tako dobili od ninskog biskupa koji im je darovao crkvu sv. Petra u Bojišću pokraj Benkovca. Tamo uz crkvu templari podižu i hospital, a godine 1186. papa Urban III. ih uzima pod “zaštitu sv. Petra i svoju” te im unaprijed odobrava darove koje bi ubuduće mogli dobiti, dopušta im primanje odbjeglih svećenika i laika te “nitko uopće neka ni ne pomisli od vas desetinu zahtijevati ili silom otimati”.⁸¹ Tom papinom odredbom templari su i službeno bili oslobođeni plaćanja ikakvih nameta, osim *responsiones* vlastitom redu. Vezano uz templare na našem prostoru krajem XII. stoljeća još je važno spomenuti i događaj iz 1194. godine kada je

⁷⁶ Dobronić, 1984(b):27

⁷⁷ Dobronić, 1984(b):27-29

⁷⁸ Dobronić, 1984(b):29

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Dobronić, 1984(b):30

⁸¹ Dobronić, 1984(b):31

izvršeno svečano razgraničenje zemalja između vranskih templara i benediktinaca iz samostana sv. Kuzme i Damjana u Ravnim Kotarima.⁸²

U to doba vodio se i Treći križarski rat koji je trajao od 1189. do 1192. godine. Kralj Bela III. u njemu nije sudjelovao, iako je osobno položio križarsku zakletvu, no nikad ju nije izvršio. Umire 1196. godine i svoju zavjet prenosi na svog mlađeg sina Andriju.⁸³ Nakon Beline smrti na prijestolju ga nasljeđuje stariji sin Emerik, dok je Andrija vladao samo kao herceg. Andrija je bio ljubomoran na starijeg brata jer je i on sam htio vladati pa je u jednom trenu čak i poveo vojsku na vlastitog brata. Tu intervenira papa Inocent III., kojemu je bila poznata Andrijina obveza da izvrši zavjet pokojnog oca, te mu u pismu iz 1198. godine nalaže neka se ostavi neprijateljstva prema bratu jer mora kao ratnik poći na pohod u Svetu zemlju.⁸⁴

Koincidento, nekoliko godina kasnije papa Inocent poziva na Četvrti križarski rat, koji se vodio od 1202. do 1204. godine. Tokom rata, 1203. godine, papa potvrđuje pomirenje dvojice braće i opominje Andriju da je dužan u rat otići, no ovaj se oglušio na papine zahtjeve. Što je to razdoblje Emerikova kraljevanja značilo za templare na našem tlu? Kralj Emerik i herceg Andrija i dalje održavaju dobre odnose s templarima. Emerik čak 1198. godine izdaje ispravu u kojoj detaljno razlaže sva prava templara u njegovoj zemlji.⁸⁵ Tako im osigurava zaštitu svih posjeda, osoba i podložnika te pokretnih i nepokretnih dobara u kraljevstvu, potvrđuje da ne trebaju plaćati nikakve daće, namete, utjerivanja ili bilo kakva druga davanja ljudima iz javne službe. Nadalje, ustupa im slobodno korištenje voda, pašnjaka, suhih drva i ljudima zapovijeda da od braće templara ne smiju tražiti ni pašarine, naknadu za ribolov, skupljanje suhih drva, tržne daće, kopnenih i morskih nameta te da ih nitko bespravno ne smije lišiti vlasništva ili posjeda koje posjeduju u našim krajevima i da ih nitko ne smije nepravедno zlostavljati.⁸⁶ Bili su podložni jedino rimskom papi, a iz priloženog se vidi da su uživali veliko povjerenje kralja. Ovakve povlastice nisu uživali ni najviši kraljevi vjerodostojnici i to pokazuje moć i ugled koju su templari uživali ne samo kod nas, već i u cijeloj Europi, koncem XII. i početkom XIII. stoljeća kada su bili na vrhuncu svoje moći. Ova isprava nije jedino što je kralj Emerik učinio za templare. Vranskoj braći deponirao je znatnu količinu srebra, koje pak 1203. godine koristi splitski nadbiskup za pomoć Zadranima u borbi protiv

⁸² Dobronić, 1984(b):31

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Dobronić, 1984(b):31-32

Mlečana i križara koji su 1202. godine opljačkali i osvojili grad.⁸⁷ Također im je kralj u gorskoj županiji potvrdio neke posjede (Pisana, Hutina), kao milodar im je poklonio svjetovnjaka Iveka i njegovu braću, te je proširio glogovnički posjed zemljama Batha, Bocko i Cramca na jugoistoku.⁸⁸ Kralj Emerik dostojno je nastavio očevim stopama u brizi za templare, a ništa manje odan nije im bio ni kralj Andrija nakon što i on zasjeda na hrvatsko-ugarsko prijestolje 1205. godine. On početkom svoje vladavine dovodi cistercite u gorsku županiju što je utjecalo na položaj templara na tom području. Cistercitima Andrija 1205. godine dopušta podizanje opatije sv. Marije u Topuskom i daje im “zemlju gorsku” sa svim njenim ljudima.⁸⁹ To je malo zakompliciralo položaj templara na području Gore pa se kralj morao ograditi ispravom (1211. godine) u kojoj navodi kako je cistercitima darovao cijelu gorsku županiju osim onih posjeda koji već pripadaju templarima te je propisao sporazum (1213. godine) da braća cisterciti imaju davati polovicu pristojbe na trgu templara u Gori.⁹⁰ Osim u Gori, ni templarima u Vrani nije bilo lako. Oni su pak imali problema s ninskim i kninskim biskupima o čemu su čak izvijestili papu Inocenta III. 1208. godine.⁹¹ Papa šalje biskupima opomenu da se moraju sa templarima izmiriti, što ninski biskup i čini, a zbog čega ga kninski biskup ekskomunicira bez znanja templara. Kako se ova situacija razriješila, i zbog čega se spor uopće vodio, nažalost, nije poznato. Unatoč ovim problemima kojima su se templari bavili početkom Andrijine vladavine, on je bio kralj koji je najviše pomagao braći templarima na našim prostorima. Izdaje ispravu 1209. godine u kojoj potvrđuje sve ono što im je bilo darovano i već potvrđeno od prethodnih kraljeva (Stjepana III., Bele III. i Emerika), ali i vrši svojevrsnu inventuru templarskih prava i posjeda u Dalmaciji i Hrvatskoj.⁹² Sam Andrija, uz sva prava i posjede koje su templari već uživali, poklanja im neku građansku zemlju s ljudima i sinovima ljudi u gorskoj županiji⁹³, a zanimljivo je da templarima u Gori daruje i službu dvojice slobodnih ljudi, Velislava i Hudislava, koji su bili izuzeti opće službe kralju ili banu sljedećih šest generacija, a zauzvrat su tu službu bili dužni vršiti templarima.⁹⁴ Nadalje, kralj im je poklonio zemlju sv. Martina

⁸⁷ Dobronić, 1984(b):32

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ Ne zna se o kojoj zemlji se radi jer naziv nije ostao zabilježen, ali poznate su njene granice od kojih je jedna rječica Glina. (Dobronić, 1984(b):33)

⁹⁴ Dobronić, 1984(b):33

koju je izuzeo iz zagrebačkog kastro. Ta zemlja pripadala je nekom kraljevom povjereniku koji je, izgubivši kraljevo povjerenje, izgubio i sve zemlje koje je posjedovao te je iste kralj onda darovao templarima. Radi se o ogromnom prostoru oko Dugog Sela i Božjakovine koji se prostirao sve do Lepoglave i rijeke Lonje na istoku, što je bila stvarno velikodušna kraljeva donacija jer na tom prostoru templari nisu prije obitavali te su oni iskoristili priliku i tamo osnovali sjedište preceptorata.⁹⁵ Svoju ispravu kralj Andrija zaključuje riječima da “posjede koje su dobili darežljivošću kraljeva, širokogrudnošću knezova, pobožnošću puka bilo u kojem kraju našega kraljevstva, ni jedan župan, ni knez, nitko od velmoža neka ni ne pomišlja smetati”⁹⁶. Templari su u vrijeme kralja Andrije u Hrvatskoj doživjeli najveći procvat. Širili su se i u posjedima i u novcu, a i u pravima koja im je kralj, bilo potvrdio, bilo dao. Počeli su imati i sve više utjecaja u državnoj politici što se najbolje pokazalo kada je kralj Andrija napokon odlučio izvršiti očevu zakletvu i otići u pohod na Bliski istok, točnije kada papa Inocent III. proglašava Četvrti križarski rat. Papa je pod svaku cijenu htio novi križarski rat, kojega je na Četvrtom lateranskom koncilu 1215. godine i pokrenuo, kako bi ponovno osvojio Jeruzalem, no početkom XIII. stoljeća sve manje i manje se marilo za stanje u Svetoj zemlji.⁹⁷ Kako bi privukao dobrovoljce za ovaj pohod, papa nudi oprost grijeha svima koji se odazovu, ali također ima na umu da kralj Andrija još uvijek nije izvršio svoju križarsku zakletvu, od koje je prošlo već oko 30 godina otkako ju je naslijedio od oca.⁹⁸ Kralj Andrija je znao da odlazak u križarski pohod neće moći izbjeći, a za to mu je trebala potpora templara i ivanovaca. Odmah nakon isprave iz 1209. godine, Andrija izdaje novu 1210. godine po kojoj templarima daruje još novih posjeda i potvrđuje ponovno stare posjede i povlastice.⁹⁹ Daruje im tako zemlju Ljesnicu u Požeškoj županiji, koja je prostorno bila značajna jer su se templari u to vrijeme borili protiv heretika u Bosni.¹⁰⁰ Tim posjedom utvrdili su svoj položaj na slavonskom području iz kojeg su mogli dalje lakše djelovati u borbi protiv bosanskih nevjernika. Uz Ljesnicu, daruje im još i Račešu, tj. ova dva posjeda oporučno templarima ostavlja bački župan i palatin Čepan i nakon njegove smrti kralj samo izvršava njegove posljednje želje.¹⁰¹ Nije samo župan Čepan templarima darovao posjede. U

⁹⁵ Dobronić, 1984(b):33

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Matić, 2009:374

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Dobronić, 1984(b):33

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Dobronić, 1984(b):34

ispravi kralja Andrije navodi se niz drugih darovanja raznih uglednika koje kralj sve redom potvrđuje. Tako Odola, unuk bana Borića, templarima poklanja zemlju na kojoj je crkva sv. Marije s oranicama, šumama, livadama i vinogradima, ribnjacima i svim drugim što se nalazilo na toj zemlji.¹⁰² Nadalje, templari ovom ispravom dobivaju i zemlju u Vodici, koja je bila dar goričkog župana Stjepana, te zemlju u Gorici, koju im daruje župan Domald, a obje zemlje nalazile su se blizu rijeke Une oko Vodičeva u sjeverozapadnoj Bosni.¹⁰³

Četvrti križarski rat već je u punom jeku kada se 1217. godine kralj Andrija odlučuje izvršiti svoju zakletvu i otići u pohod na Bliski istok.¹⁰⁴ Andriji u tome pomažu templari i ivanovci, kako u pripremama za pohod, tako i u pripremama kraljevstva za vrijeme kraljeva izbivanja. Upravo tu su templari prosperirali i dokazali svoj značaj i moć u tadašnjem društvu. Naime, kralj Andrija za svog namjesnika u Hrvatskoj i Dalmaciji odabire upravo poglavara templara, Poncija de Crucea (Poncija od Križa).¹⁰⁵ Ovako važna funkcija pripala je tako magistru vitezova templara za Ugarsku i Slavoniju, a ne nekom kraljevom povjereniku ili plemiću. Kralj Andrija u križarski pohod putuje preko Zagreba, gdje sudjeluje pri posveti katedrale, te preko Dalmacije, gdje je vjerojatno odsjeo kod templara. Na svom putu zaustavio se u Trogiru i u Splitu. Kako piše Toma Arhidakon, u Splitu je Splicićanima htio pokloniti kaštel Klis za obranu grada, no kako Splicićani nisu marili za to, kralj Klis predaje templarima koji tako 1217. godine postaju bogatiji za još jedan posjed.¹⁰⁶

Kralj se vraća iz križarskog rata dvije godine kasnije. Pohod je bio “beznačajan i beskoristan” za Andriju, ali je zato za templare na našim prostorima bio vrlo plodonosan. U svojoj ispravi iz 1219. godine kralj na sva usta hvali Poncija de Crucea koliko je zadovoljan njegovim upravljanjem te im daruje zemlju Gacku skupa sa gradom Senjom, Modrušem i Bužanima i sa svime što tim zemljama pripada.¹⁰⁷ U ovoj ispravi iščitava se još i činjenica da su templari značajno pomagali kralja u njegovom pohodu, bilo da su mu osigurali siguran put, bilo da su oni sami snosili većinu troškova i da su se brinuli za kraljičinu sigurnost u vrijeme kraljeva izbivanja¹⁰⁸ pa su za svoje zasluge zasluženo dobili navedene zemlje. Nakon te 1219. godine templari polako ostaju bez velikih donacija, a počinju nizati sve više sporova oko zemljišnih

¹⁰² Ne zna se točna lokacija ovog posjeda, ali prema titularu sv. Marije moglo bi se zaključiti da se zemlja nalazila u Gori. (Dobronić, 1984(b):34)

¹⁰³ Dobronić, 1984(b):34

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Dobronić, 1984(b):34-35

¹⁰⁷ Dobronić, 1984(b):35

¹⁰⁸ Isto.

posjeda i upravo ti sporovi obilježiti će drugo razdoblje boravaka templara na našim prostorima sve do ukinuća reda početkom XIV. stoljeća. Jedan takav spor vodio se 1224./25. godine u gorskoj županiji oko zemlje Mogoš za koju se ispostavilo da nije mogla pripasti templarima jer im župan Domald istu nije mogao darovati kad nije ni bila njegova.¹⁰⁹ 1220.-ih godina još uvijek su templari vodili spor s braćom benediktincima samostana sv. Kuzme i Damjana oko zemlje Gorice ispod Tinja.¹¹⁰ U tom sporu pobijedili su benediktinci jer su se templari oglasili na sudske pozive pa su izgubili sva prava na zemlju, no zanimljivo je da se u tim spisima spominje i Biograd na Moru što bi značilo da su templari i tamo neko vrijeme imali svoj posjed.¹¹¹ Vranski templari još su vodili spor i sa patronom crkve sv. Petra od Bade koji se razriješio 1227. godine u nadbiskupskoj palači u Splitu. Patroni crkve optužuju templare da su posjed zapustili i crkvu ostavili praznu bez službe Božje i da zato više na nju nemaju pravo, no spor ipak dobivaju templari koji obećaju biskupu da je više nikada neće zapustiti i da će se brinuti o posjedu. Iako su ovaj posjed na splitskom području uspjeli sačuvati, jedan puno bitniji su izgubili. U to doba ostaju bez tvrđave Klis, o čemu piše Toma Arhiđakon. Navodi kako su se Splitski urotili protiv templara i istjerali ih iz Klisa, a utvrde se na kraju domogao knez Domald.¹¹² Gubitak Klisa bio je težak udarac za braću templare, no kao naknadu kralj Andrija im je darovao Šibenik što je poznato iz pisma pape Aleksandra IV. zadarskom nadbiskupu iz 1255. godine.¹¹³ Šibenčani, kao i Splitski, templare ne prihvaćaju i prave im neprilike te im čak u pobuni ruše bedeme i utvrde i uzrokuju velike štete. To je već razdoblje kada templari općenito počinju gubiti na popularnosti, a njihova moć i utjecaji sve više i više blijede.

U nešto povoljnijoj situaciji bili su templari u Slavoniji. Oko 1230.-ih godina ban Jula daruje im posjed Našice¹¹⁴ na kojem su templari vjerojatno podigli crkvu sv. Martina s popratnim stambenim zgradama. Te 1230. godine rješavaju i pitanje zemlje Račeše oko koje su se sporili sa zagrebačkim biskupom i kaptolom.¹¹⁵ Ovo pitanje rješava kaločki nadbiskup tako da su templari morali prepustiti dio zemlje koji leži uz biskupovu zemlju Vašku južno od Drave, a zauzvrat dobivaju zemlju Račešu jugoistočno od Bjelovara (Nova Rača). Godinu kasnije,

¹⁰⁹ Dobronić, 1984(b):35

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Sve to kasnije pripada benediktincima, a o templarima u Biogradu nema zapisa u drugim ispravama.

¹¹² Dobronić, 1984(b):37

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ Taj podatak poznat je iz kasnijih isprava, oko 1310.-1312. godine. (Dobronić, 1984(b):37)

¹¹⁵ To nije ista zemlja Račeša pod Psunjem koju templari dobivaju 1210. godine.

1231., izlazi još jedna značajna isprava koju piše slavonski herceg Koloman, sin kralja Andrije, a koju potvrđuje papa Grgur IX.¹¹⁶ Koloman ovom ispravom ponovno potvrđuje sve povlastice koje su dobili od prethodnih kraljeva te ima vraća sve posjede koje im je oduzeo ili on osobno ili njegovi ljudi - ovdje se tako prvi put spominje oduzimanje templarskih posjeda od strane vladajuće dinastije. Koloman svoj stav prema templarima mijenja ponovno u korist templara vraćajući im posjede i povlastice, a sve zbog toga jer se i 1234. godine zavjetuje iskorijeniti i istjerati nevjernike iz slavonskih (bosanskih) krajeva i tu treba pomoć braće templara.¹¹⁷ Ova odluka zadivila je i samog papu Grgura IX. koji Kolomana stavlja pod zaštitu Svete stolice i nalaže da nitko ne smije smetati hercegovu posjede dok on ratuje, a iste te godine papa pod zaštitu stavlja i templare koji se bore protiv nevjernika. Godinu dana kasnije na hrvatsko-ugarsko prijestolje sjeda Bela IV., sin kralja Andrije i brat Kolomanov, no za ovo razdoblje značajniji je herceg Koloman koji je s templarima imao više direktnog doticaja. Templari su Kolomanu bili dobri samo dok je koristio njihovu pomoć u ratnim pohodima. Sve ono što im je obećao ispravom nije izvršio, tj. nije im vratio oduzeto kako je rekao da će učiniti, pa papa 1236. godine kori Kolomana i imenuje crkvene vlasti da nadziru provedbu povrata.¹¹⁸ Koloman se pokorava papi i izvršava njegove odredbe pa već 1239. godine pečujski biskup bilježi pomirbu Kolomana s templarima kada im vraća zemlje Ljesnicu i Našice u požeškoj županiji i zemlju Maladin u dubičkoj županiji.¹¹⁹ Templari u Slavoniji nisu vodili sporove samo sa Kolomanom, već i sa cistercitima iz Topuskog, s kojima su povremeno znali i surađivati. Ta suradnja najbolje se očituje kada 1240. godine kada magistar templara s braćom daju cistercitima mjesto kraj Senja da tamo izgrade kuću za potrebe topuskog samostana u kupovanju i prodaji.¹²⁰ Tu zemlju cisterciti nisu dobili bez uvjeta - nisu smjeli ni kupiti ni primiti na dar nijednu drugu kuću, ni vinograde, ni ikakvu drugu zemlju na području Senja bez dopuštenja templara te ako to učine, templari im imaju pravo oduzeti kuću koju su im dopustili tamo sagraditi. Templari su se bojali i konkurencije u trgovini pa su cistercitima zabranili bilo kakvu kupnju, prodaju ili izvoz stvari osim onih koji su im potrebne za vlastito korištenje i opskrbu opata i samostana te ukoliko templari sami osposobe skladište ili tržnicu, cisterciti su dužni prodavati i kupovati

¹¹⁶ Dobronić, 1984(b):37

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ Dobronić, 1984(b):38-39

¹¹⁹ Dobronić, 1984(b):39

¹²⁰ Dobronić, 1984(b):40

od njih uz ukinuće poreza, kao da su u svojoj kući.¹²¹ Očito je iz ove suradnje da je Senj bila vrlo značajna luka, koju su templari držali, a čiju su prometnost htjeli iskoristiti i drugi redovi. Tih godina templari dobivaju još jedan značajan posjed, grad Dubicu. Postoji isprava magistra templara Ugarske i Hrvatske iz 1240. godine o kupoprodaji neke zemlje na Uni između plemića koja pokazuje da su templari bili u Dubici možda čak i prije 1240. godine, a smatralo se da su je dobili puno kasnije, 1269. godine.¹²²

Sljedeće dvije godine obilježile su provale Tatara, čije su se čete 1241. godine sve više i više približavale našim prostorima. Te iste godine pogibaju i herceg Koloman i magistar templara za Ugarsku i Hrvatsku, brat Rembald de Carono, u bitki protiv tatarskih razbojnika.¹²³ Što se događalo s templarima nakon tatarskih provala? Popularnost im je općenito u društvu opadala već neko vrijeme, ali još su uvijek bili pod zaštitom kralja i pape, no na našim prostorima ne prestaju se nizati sporovi oko zemalja i posjeda koje su imali. Tako se 1248. godine privodio kraju jedan dugotrajan međunarodni spor između senjskih templara i mletačkog dužda.¹²⁴

Spor se vodio oko toga što su mletački, krčki i rapski trgovci pretrpjeli veliku štetu od strane senjskih templara te su ovi bili dužni platiti veliku odštetu. Slučaj se na kraju toliko zakomplicirao da je u Veneciji 1284.¹²⁵ godine morao biti izabran mletački poslanik koji je magistra templara tražio da isplati 5000 libara i 200 venetskih malih denara za naknadu štete mletačkim, krčkim i rapskim trgovcima.¹²⁶ To je bio jak udarac na templarsku blagajnu, koja je u to doba već ionako bila dosta slabašna na našim prostorima. Zato je templarima i trebala hitna intervencija pape Inocenta IV. kojeg 1252. godine mole da im potvrdi Belinu ispravu po kojoj im kralj ponovno potvrđuje sve privilegije i donacije svojih prethodnika, uz ono što im je i on sam nadodao.¹²⁷ Da templari gube na popularnosti u društvu u drugoj polovici XIII. stoljeća najbolje se uočava na primjeru Senja. Senj je bio važna luka i važno templarsko uporište na Jadranu jer im je donosila velike prihode u obliku pristojbe koja se morala plaćati u luci prema broju jarbola na lađi.¹²⁸ Zabilježen je tako jedan događaj iz 1257. godine kada u senjsku luku dolaze dubrovački trgovci koji odbijaju templarima platiti pristojbu jer smatraju

¹²¹ Ovaj primjer suradnje cistercita i templara dobar je pokazatelj i trgovačke aktivnosti braće na našem području. (Dobronić, 1984(b):40)

¹²² Dobronić, 1984(b):40

¹²³ Dobronić, 1984(b):40-41

¹²⁴ Dobronić, 1984(b):41

¹²⁵ Izglednije je da je ova godina 1248., a ne 1284. Tako ova događaj i datira Kukuljević, a moguće je da je kroz godine došlo do krive prepiske. (Kukuljević, 1886:25)

¹²⁶ Dobronić, 1984(b):41-42

¹²⁷ Dobronić, 1984(b):42

¹²⁸ Takva vrsta pristojbe zvala se *arboraticum*.

“da ne moraju plaćati nikakvu pristojbu u senjskoj luci, i da nijedan dalmatinski grad ne treba plaćati lučku pristojbu u drugom gradu Dalmacije.”¹²⁹ Sudili su se tako templari s Dubrovčanima te uz sva svjedočenja, kako templara tako i građana Senja, odluka je pala da Dubrovčani ipak ne trebaju plaćati pristojbu templarima. Taj događaj obilježio je sudbinu templara u Senju pa već tri godine kasnije, 1260., kralj Bela IV. navodno grad prepušta knezovima krčkim i templari ostaju bez ove njima vrlo važne luke. Senjski templari nisu ovaj gubitak lako podnijeli što se doznaje iz dokumenta pape Grgura X. iz 1974. godine.¹³⁰ U tom dokumentu navodi se kako su templari vodili duge sporove što je iziskivalo velike troškove, a templari novaca imaju sve manje i manje. U jeku mukotrpnih parnica, templari šalju brata Franka u samo sjedište magistra i konventa templara u tvrđavi Akko na Bliskom istoku kako bi tamo velikom magistru razložio cijeli slučaj. Tamo brat Franko biva zadužen da slučaj privede kraju te se sa tom punomoći on vraća u Hrvatsku i započinje pregovore s kraljevim sinom, hercegom Belom. Više opcija je bilo na stolu za templare, no oni su odlučili da im se u zamjenu za Senj prepusti dubička županija. Tako su dobili Dubicu sa “svim pravima, služnostima i pripadnostima” i 1500 maraka čistog srebra uz povlastice da na dubičkoj zemlji nitko ne smije suditi ljudima sada kada je pripala templarima.¹³¹ Ova naknada za izgublenu luku dokazuje koliko je Senj templarima zapravo značio, kada su u zamjenu za njega dobili cijelu županiju¹³² uz naknadu u srebru. Templari su i prije te nagodbe imali posjeda u Dubičkoj županiji, što potvrđuju zapisi iz 1240. i 1263. godine, a 1269. godine samo dobivaju prihode i prava cijele županije.

Iako je to već doba slabljenja moći templara u narodu, oni i dalje uživaju velik ugled u visokom društvu, pogotovo magistri, tj. glavari za Ugarsku i Hrvatsku. I dalje ih kraljevi i banovi uzimaju kao savjetnike i vjerodostojne svjedoke te i dalje imaju značajnog utjecaja u državnoj politici. To se najbolje vidi na primjeru gdje je upravo magistar templara rješavao težak sukob između velikaških obitelji, a sam spor vodio se u Dubici. Taj spor privremeno je zaključen 20. travnja 1278. godine kada su brat Gerard, magistar templara za Ugarsku i Hrvatsku, i kapetan kraljevske vojske uspjeli sklopiti primirje između bana Stjepana Babonića i njegova roda s banom Nikolom i rodom Gisingovaca.¹³³ Babonići su u to doba bili

¹²⁹ Dobronić, 1984(b):42

¹³⁰ Dobronić, 1984(b):43

¹³¹ Isto.

¹³² Granice županije prostirale su se od rijeke Une na zapadu, uz Kozaru i Potkozarje pa sve do Save na sjeveru i potoka Vojskove na istoku. (Dobronić, 1984(b):43)

¹³³ Dobronić, 1984(b):44

snažna opozicija vladajućoj dinastiji (čiji su dvorjani bili Gisingovci) tako da ovaj spor nije završio ovako, naizgled, jednostavnim izmirenjem dviju strana, nego se vodio u više navrata. Tako se već 6. studenog iste godine slučaj ponovno izlaže u Zagrebu, ovaj put pred većom audijencijom. Bili su prisutni biskup Timotej, palatin Matej, opat cistercita iz Topuskog, magistar templara Ugarske i Slavonije, zamjenik magistra ivanovaca te kanonici zagrebačkog kaptola. Spor je morao zaključiti sam kralj Ladislav koji nalaže da ban Stjepan mora vratiti sinove banova Nikole i Aleksandra¹³⁴ koji su u njegovu zatočeništvu, a ban Nikola mora ispoštovati papin dokument. Templari su tako imali vršiti važnu ulogu posrednika između zaraćenih strana i obvezu nadgledati da se nalozi pape i kralja pravedno izvrše. Osim što su i dalje bili ključna karika u izvršenju važnih državno-političkih poslova, nisu se samo njima bavili. Magistar templara za Ugarsku i Hrvatsku bavio se i lokalnim političkim i pravno-ekonomskim poslovima običnih građana. Često su tako izdavali isprave o kupoprodaji zemlje i ostale vjerodostojne spise.

Financijski, templari su na našim prostorima priskrbljivali sve manje i manje i prihodi su im znatno padali, a nije im odgovaralo ni to što su bili uključeni u akciju skupljanja novaca po Poljskoj i Ugarskoj. Ova akcija odvijala se po papinom nalogu, a sav skupljen novac slao se za pomoć u Svetoj zemlji dok su putovanja i dopremanje tog novca templari morali samostalno financirati što je još dodatno crpilo njihove osobne blagajne. Nisu lako dospjevali ni do tih donacija. Europski vladari sve više počinju sumnjati u to da svoj novac ulažu u rupu bez dna, što su i bile borbe u Svetoj zemlji, te tako polako i prestaju s donacijama templarima. Stalno su slušali o porazima u Palestini pa počinju vjerovati da templari samo gomilaju bogatstvo i da taj novac neadekvatno troše, ali templari niti su bili bogati koliko se kroz povijest smatralo da jesu niti su taj novac trošili za išta drugo osim za kampanje u Svetoj zemlji i pokušaju njena ponovnog osvajanja.¹³⁵ Templari kod nas nisu ionako mogli zarađivati puno pa ih je ova kampanja skupljanja donacija morala još dodatno osiromašiti. Matić u svom radu iznosi tri teorije na koji način su templari mogli steći dodatnu zaradu, uz činjenicu da su bili oslobođeni svih nameta i davanja. Naime, zemlja u kojoj su bili nije bila previše bogata, pa nisu mogli biti ni templari u ovim krajevima. Prodavali jesu svoje poljoprivredne proizvode, no od njih nisu mogli puno zaraditi kad postoje zapisi da su i sami morali uvoziti

¹³⁴ Ali mora ih predati na čuvanje palatinu Mateju, opatu Topuskog i magistru templara koji imaju pravo vratiti zatočenike banu Stjepanu ukoliko ban Nikola ne ispoštuje papin nalog.

¹³⁵ Matić, 2009:373

žitarice.¹³⁶ Jedino gdje su mogli steći kakvu-takvu zaradu bilo je od prikupljanja raznih nameta, tržnih, lučkih i putnih pristojbi, no zbog toga su često bili u sukobu s lokalnim stanovnicima¹³⁷ i zbog toga su vrlo često i gubili bitne posjede. Krajem XIII. stoljeća situacija već postaje toliko loša da im jedini način stjecanja prihoda postaje posuđivanje novca.¹³⁸ Donacije naglo prestaju te, kako Matić kaže, “templari su od vjerovnika postali dužnici”.¹³⁹ Koliko je loše stanje bilo pokazuje pismo iz 1280. godine u kojem traže zajam od Zadrana Franje de Nicole u iznosu od 70 bizantskih zlatnika¹⁴⁰ kako bi mogli kupiti 200 mjera žita.¹⁴¹ Čak nisu ni u posjedima više imali toliko bogatstvo kao prije. Gubitak Senja teško ih je pogodio, u zamjenu jesu dobili dubičku županiju, no nakon toga više nije bilo znatnih donacija templarima. Zadnja zabilježena donacija dogodila se 1286. godine kada dvojica braće iz kraljevske obitelji postaju članovima reda te kupuju posjed Breznicu u blizini Požege koji ostaju na korištenje templarima kad su već braća postali članovi reda.¹⁴² To je ujedno i prvi zabilježeni slučaj ulaska domaćih (ugarskih) mladića u red templara.¹⁴³ Krajem XIII. stoljeća u Hrvatsko-ugarskom Kraljevstvu odigravale su se žestoke borbe za prijestolje i u tim borbama templari imaju značajnu ulogu. Zakoniti nasljednik iz dinastije Arpadovića je Andrija, koji 1290. godine biva okrunjen kao kralj Andrija III.¹⁴⁴ Bilo je to turbulentno razdoblje kako za kraljevstvo, tako i za templare, koji su u tim dinastičkim borbama morali odlučiti na čijoj će biti strani. Tih godina već lagano počinje biti i sve očitija netrpeljivost Europljana prema ovom viteškom redu što im nikako nije išlo u korist. Zato im je bilo važno odabrati pravu stranu u borbi za prijestolje. Templarima na našim prostorima više nije bilo bitno vratiti staru slavu, već im cilj postaje zadržati posjede (koje mahom gube u to vrijeme) te zadržati povlastice prethodnih kraljeva. Upravo s tim na umu, tadašnji magistar templara Guyllermus de Novis¹⁴⁵ 1292. godine obilazi Hrvatsku kao dio kraljevske svite Andrije III. U koliko su financijski lošem stanju tada bili templari govori činjenica da je

¹³⁶ Matić, 2009:380

¹³⁷ Poznati su već primjeri Senja, Splita i Šibenika, koje sam prethodno navela, sve mjesta gdje je lokalno stanovništvo dizalo bune protiv templara.

¹³⁸ Matić, 2009:380

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Dobronić, 1984(b):45

¹⁴¹ Matić, 2009:386

¹⁴² Matić, 2009:373-374

¹⁴³ Dobronić, 1984(b):45

¹⁴⁴ Dobronić, 1984(b):46

¹⁴⁵ Postoji više varijacija na ime, ovdje navodim kako ga navodi Matić u svom tekstu. (Matić, 2009:388) Dobronić ga u knjizi navodi kao Guilermo de Novis (Dobronić, 1984:46), a Kukuljević samo Guilelmo (Kukuljević, 1886:30).

magistar morao sazvati kapitul na kojem je donijeta odluka da se založi jedan posjed kod Glogovnice za 27 maraka kako bi magistar mogao ostati dio kraljevske svite.¹⁴⁶ Drugi pretendent za prijestolje bio je Karlo Anžuvinski. U literaturi postoje kontradikcije oko toga kome su templari zapravo bili vjerni, jer ako su pratili kralja Andriju III., nije li to očiti znak odanosti njemu? Kukuljević, a po Kukuljeviću i Dobronić, tvrde suprotno. Tvrde da su templari više bili naklonjeni Anžuvincima zbog njihove povezanosti s Pavlom Šubićem i napuljskim dvorom. Isto tako Dobronić navodi da su zagrebački biskup i kaptol bili protiv Anžuvinaca jer su templari bili stali na stranu pobunjenika kada je izbila buna protiv zagrebačkog biskupa.¹⁴⁷ Matić se, pak, ne slaže s njima i navodi kako nije utemeljeno tvrditi da su templari bili na strani napuljskog dvora kada je dobro poznato da su često boravili u južnoj Italiji kupujući žito i da njihov boravak tamo ne bi smjeli tumačiti kao išta više od trgovačkih pohoda. Što se tiče pobune protiv zagrebačkog biskupa, Matić navodi kako je krivo tumačenje da je zagrebački biskup bio pobornik kralja Andrije III., a pobunjenici anžuvinski poklonici, jer kada se ta buna dogodila 1303. godine kralj Andrija više uopće nije bio živ. Templari jesu bili na strani pobunjenika, ali Matić to smatra pukim slučajem jer nigdje drugdje se nisu pobunili osim u Zagrebu.¹⁴⁸ Osim toga, templari stvarno nisu bili u prilici da biraju strane, morali su se pokoriti svakoj vlasti kako bi očuvali svoje posjede i povlastice, a čak im i papa Bonifacije VIII. 1303. godine nalaže da moraju priznati kralja Karla I. Roberta, prvog iz dinastije Anžuvinaca na ugarsko-hrvatskom prijestolju.¹⁴⁹ Zadnja dva desetljeća bivanja templara na našem prostoru obilježena su njihovim značajnijim propadanjem. Za vrijeme kralja Andrije III. nema zabilježene isprave kojom bi im potvrdio sva dosadašnja prava i posjede, a Karlo I. im počinje konfiscirati posjede koje koristi za pridobivanje novih saveznika.¹⁵⁰ Svi ovi događaji na našim prostorima prate ono što se događalo i s templarima u Europi. Od 1307. godine počinju masovna zarobljavanja templara u Francuskoj, 1308. godine papa poziva na koncil u Viennu na rješavanje templarskog pitanja, a na našem tlu templari imaju sve više i više problema s imovinom. Kako naglo ostaju bez svojih posjeda, tako počinju brinuti za pokretnu imovinu pa se iz jednog dopisa

¹⁴⁶ Taj događaj navode i Matić (Matić, 2009:388) i Dobronić (Dobronić, 1984(b):46).

¹⁴⁷ Dobronić, 1984(b):46

¹⁴⁸ “Ti su templarski pobunjenici vjerojatno bili braća iz zagrebačke kuće koja su se našla na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme te su se pridružila pobunjenicima ili zato što su ih Gisingovci pritisli, ili zato da bi očuvali vlastite živote od pobješnjele gomile.” (Matić, 2009:390)

¹⁴⁹ Dobronić, 1984(b):46

¹⁵⁰ Matić, 2009:390

zadarskog kneza iz 1308. godine doznaje kako su templari sve svoje crkvene dragocjenosti pohranili u sakristiji svetog Krševana u Zadru.¹⁵¹ To pitanje templarskog imetka povlačilo se sve do 1310. godine kada mletačka uprava šalje odgovor na molbu izaslanika zadarske općine u kojoj se onda doznaje da je tim dragocjeno stima upravljao tadašnji hrvatski ban Pavao Šubić.¹⁵² Templari tako više ne upravljaju ni vlastitom imovinom. Problemi nisu jenjavali ni nakon koncila u Vienu, čak štoviše, situacija se za templare pogoršala. Papa je zagovarao spas templarskog reda, no inkvizicija i francuski kralj Filip Lijepi bili su jači te se tako red i službeno ukida 1312. godine. Što se dogodilo s templarima na ovim prostorima? Njih nije zatekla tako kobna sudbina kao one francuske, već su uz pomoć zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića i zadarskog nadbiskupa Jakoba braća od križa svoja mjesta pronašla uglavnom u drugim redovima. Kod nas nije bilo smrtnih osuda, jer nije bilo ni značajnih templara, ali im nije bilo dopušteno vratiti se u svijet. Mogli su živjeti od templarske zemlje na kojoj su i boravili ili se zarediti u neki drugi red (uglavnom su prelazili u ivanovce), a brigu o njima morali su voditi biskupi.¹⁵³ Sve to moralo se dogoditi do 1314. godine, što je relativno brzo, jer nakon toga više nema spomena templara već kreće doba drugog najznačajnijeg viteškog reda koji je obilježio naše prostore - ivanovaca.

4.2. Ivanovci u Hrvatskoj

Ivanovci (ili hospitalci) u našim krajevima pišu puno dulju povijest od templara - došli su na naše prostore gotovo u isto vrijeme, no ivanovci su templare 'nadživjeli' za više od jednog stoljeća. Dolaze krajem XII. ili početkom XIII. stoljeća, a njihove tragove u počecima teže je odrediti od onih templarskih. Imali su puno manje posjede da bi se s vremenom počeli širiti polako, ali sigurno, sve dok ne počnu doživljavati znatan procvat početkom XIV. stoljeća, tj. ukinućem templarskog reda kada u vlasništvo dobivaju sve njihove posjede. Vitezovi hospitala tako postaju jedini viteški red u Hrvatskoj i napokon dobivaju svoje mjesto pod suncem u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu.

Djelovanje ivanovaca na našim prostorima uglavnom se dijeli u dva dijela: od njihova dolaska do ukinuća templarskog reda te od ukinuća templara do iščeznuća ivanovaca u Hrvatskoj.¹⁵⁴ Razdoblje od njihova dolaska na ove prostore do ukinuća templara vrlo je

¹⁵¹ Dobronić, 1984(b):47. O samim dragocjenostima biti će riječi nešto kasnije u radu.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Dobronić, 1984(b):52-53

¹⁵⁴ Moja slobodna podjela djelovanja reda, no nije znatno drugačije ni u literaturi. Matić dijeli njihovo djelovanje prema odnosima s vladajućim dinastijama (Arpadovići, Anžuvinci), a Dobronić uz podjelu na do i od

opskurno i obavijeno je ne toliko velom tajni koliko nedostacima pisanih izvora vezanih uz ivanovce. O templarima se moglo puno saznati putem darovnica ili isprava o potvrđivanju prava i posjeda, no kod ivanovaca to nije bio slučaj i zapravo se zna jako malo o tom prvom razdoblju njihova djelovanja. Dobronić tvrdi, no Matić je oprezan oko navođenja prvog spomena ivanovaca u našim krajevima za koji se saznaje iz jedne isprave iz 1259. godine.¹⁵⁵ U ispravi se navodi da je ban Borić ivanovcima darovao zemlju Gornji Sveti Martin, uz rijeku Dravu. Ban Borić banovao je od 1154. do 1163. godine¹⁵⁶ pa kako u ispravi nije precizirano kada im je darovao zemlju, može se pretpostaviti da se to jedino moglo dogoditi nekad za vrijeme njegova banovanja. Matić tu uočava problem potvrde posjeda. Templarima se svaki posjed morao službeno potvrditi od strane kralja, zašto bi iznimka bili ivanovci? Osim toga, zna se da posjed 1254. godine više nije u vlasništvu ivanovaca nego se oko njega spore zagrebački biskup Filip i potomak bana, Pavao Borić.¹⁵⁷ Po tom sporu dalo bi se zaključiti da je ta zemlja ivanovcima pripadala skoro cijelo stoljeće, a da im nikada u tom razdoblju nije bila potvrđena, što nije bilo izgledno. Kukuljević, pak, uopće ne navodi ovaj spomen kao prvi vezan uz ivanovce na našem tlu. On smatra da su ivanovci na našem tlu prvi puta spomenuti 1184. godine i to u ninskoj biskupiji.¹⁵⁸ Veže ih uz lokalitet Bojišće i crkvu sv. Petra koju im je darovao ninski biskup te navodi kako su ivanovci tamo podigli svoj hospital. Ovaj navod ne može biti točan kada postoje čvršći dokazi da je Bojišće bilo templarsko, i to ni više ni manje mjesto gdje je sudovao kraljev namjesnik za Hrvatsku i Dalmaciju i najpoznatiji magistar templara, Poncije od Križa.¹⁵⁹ Još je jedan navod koji je upitan, a vezan je uz prve spomene ivanovaca na našem tlu. Postoji jedna kratka crtica iz 1201. godine u kojoj se spominje da se na zapadnoj granici posjeda zagrebačkog biskupa nalazi 'selo ivanovaca'.¹⁶⁰ Taj posjed nalazio se kod Varaždina, a zvalo se Biškupec. Dalo bi se pretpostaviti da je to selo bilo dio ivanovečkog kompleksa oko Ivančice i Ivanca¹⁶¹, jednog od većih i najranijih

ukinuća templara, stavlja okosnicu oko priora Ivana od Paližne i što je bilo nakon njega. (Dobronić, 1984(b); Matić, 2011).

¹⁵⁵ Dobronić, 1984(b):97; Matić, 2011:189

¹⁵⁶ Dobronić, 1984(b):97

¹⁵⁷ Iz već navedene isprave iz 1259. godine. Spor se vodio oko te zemlje Gornjeg Svetog Martina za koju je zagrebački biskup Filip tvrdio da ju je kupio od ivanovaca, a Pavao je tvrdio da je posjed uvijek bio u vlasništvu njegova roda. Spor se vodio pred kraljem Belom IV. koji je dosudio u korist biskupa jer je ovaj priložio dokaz o kupoprodaji zemlje s potpisom ivanovečkog magistra Rembaldusa. (Matić, 2011:189-190)

¹⁵⁸ Kukuljević Sakcinski, 1886:38

¹⁵⁹ Dobronić, 1984(b):34

¹⁶⁰ Dobronić, 1984(b):98

¹⁶¹ Ti lokaliteti dobili su ime upravo po ivanovcima koji su dugo boravili na tom području.

posjeda koje su ivanovci imali, no ne može se sa sigurnošću tvrditi jesu li te zemlje već posjedovali u XII. stoljeću ili ne i kako su ih uopće stekli kad nigdje takvi podaci nisu ostali zabilježeni. Kraj XII. stoljeća tako ostaje prepušteno nagađanjima i pretpostavkama oko smještaja ivanovaca na našim prostorima, no XIII. stoljeće već donosi malo jasniju sliku. Prvi siguran spomen ivanovaca na našem tlu zabilježen je 1205. godine.¹⁶² Radi se o posjedu Ljubač, sjeverno od Nina, kojeg im je potvrdio kralj Andrija II. kada je određivao granice zemalja grada Nina pa je naglasio da Ljubač pripada hospitalu sv. Ivana. Još jedna isprava kralja, ovaj put Bele IV. iz 1238. godine, bitna je za ivanovce jer njome ivanovcima potvrđuje zemlje koje su im darovali prethodni kraljevi, Emerik i Andrija II.¹⁶³ U toj ispravi doznajemo da ivanovci posjeduju selo Peščenicu u Turopolju¹⁶⁴ i zemlju Čičan sa svim njenim pripadnostima. Ivanovci su u Turopolju imali veliki kompleks zemalja sa zemljom Čičan koja je bila sjedište preceptorata, a ne zna se jesu li te posjede dobili od kralja Emerika ili kralja Andrije, što bi puno značilo za dobivanje točnijeg vremenskog i geografskog okvira djelovanja ivanovaca u tim prvim desetljećima njihova bivanja na našim prostorima. Isto kao i templarima, nisu samo kraljevi potvrđivali posjede ivanovcima, već su i pape tu imali značajnu ulogu. Tako papa Inocent III. 1216. godine na njihovu molbu potvrđuje ivanovcima crkvu 'sv. Jurja de Castelluz' s kapelama i ostalim pripadnostima.¹⁶⁵ Ostaje jedino pitanje koji je to lokalitet 'Castelluz', a najizglednija je teorija da se radi o mjestu 'Castelluz in Segnia' kojeg spominju pisci iz XVIII. stoljeća - posjed na području Senja.¹⁶⁶ To je vrijeme kada kralj Andrija II. kreće na pohod u Svetu zemlju, što nije dobra donijelo samo templarima, već su se i ivanovci okoristili tim kraljevim pohodom. Kako su mu ivanovci također pomogli na pohodu i opskrbili ga za povratak, odužio im se tako da im je darovao posjed Csurga blizu Drave te 500 srebrnika godišnje za spas svoje duše i 200 srebrnika za pomoć i uzdržavanje njihovih utvrda na Bliskom istoku, u kojima je i sam boravio.¹⁶⁷ Tu kraljevu donaciju potvrđuje im i papa Honorije III. Rjeđe nego templari u to vrijeme, i ivanovci su znali obnašati važne dužnosti u kraljevstvu.

¹⁶² Dobronić, 1984(b):98

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ To je zapravo i drugi zabilježeni spomen ivanovaca iz 1211. godine koji se nalazi u opisu međa zemalja cistercitskog samostana u Topuskom. (Dobronić, 1984(b):98)

¹⁶⁵ Dobronić, 1984(b):99

¹⁶⁶ Možda se radi o crkvi sv. Jurja u selu Jurjevo blizu Senja, a možda se radi o samostanu sv. Jurja u Kastelcu kod Senja gdje su bili boravili ortodoksni redovnici pa ga papa Inocent III. daruje ivanovcima 1216. godine kada je već samostan bio napušten. (Japundžić prema Dobronić, 1984(b):99)

¹⁶⁷ Dobronić, 1984(b):99; Matić, 2011:191

Tako je u pisanjima Tome Arhiđakona nađena zabilješka o ivanovcu Guncelu koji je 1220. godine postao splitskim nadbiskupom.¹⁶⁸ To nije bila uobičajena praksa, čak štoviše, bilo je protiv crkvenih pravila da članovi viteških redova postaju biskupima, no splitska nadbiskupija je u to vrijeme bila u velikoj krizi pa je sam papa Honorije III. potvrdio odabir jednog ivanovca na to važno mjesto.¹⁶⁹ No, ovaj podatak da je jedan ivanovac bio splitski nadbiskup znači da su bili aktivni i na splitskom području što se vidi iz jednog spora kojeg je vodio Guncel 1227. godine između templara i patrona crkve sv. Petra od Bade. Ta zemlja je bila templarska, i taj spor presuđen je u templarsku korist, ali zanimljiv je podatak koji navodi da se na toj zemlji nalazio ‘vrt kod sv. Maura blizu kuće hospitalaca’¹⁷⁰ što bi značilo da su ivanovci imali nešto zemlje i u splitskoj nadbiskupiji. U to isto vrijeme kada je zabilježena njihova djelatnost u Splitu, zabilježena je i u Slavoniji. Tamo se 1229. godine spominju ‘cruciferi de Crassow’ koji graniče s posjedom Osuvkom. Taj posjed Osuvak graničio je sa zemljom blizu rijeke Karašice prema kojoj su i zemlja i tamošnji ivanovci vjerojatno i dobili ime, a to područje nalazi se jugozapadno od Valpova sa selom Ivanovcima i rudinom Mostanka kod Valpovačkih Harkanovaca.¹⁷¹ Zajedno s tim posjedom, pretpostavlja se da su već u to vrijeme imali i posjede Dopsin, Horvate i Veliko selo (kod Mikanovaca) u istočnoj Slavoniji, a tamo im je zadatak bio boriti se protiv nevjernika u bosni zajedno s templarima i sa hercegom Kolomanom. Uz ove slavonske posjede, pretpostavlja se da su imali posjeda i u Srijemu, točnije u selu Banoštor zapadno od Srijemskih Karlovaca. Tamo je u XIII. stoljeću bilo sjedište srijemske biskupije što se doznaje iz isprave pape Honorija III. iz 1225. godine u kojoj se navodi neki spor između ivanovaca i redovnika samostana Svetog Duha.¹⁷²

Ugarsko-hrvatski vladar koji je najviše pomogao ivanovcima na našem tlu bio je Bela IV. On 29. siječnja 1238. godine izdaje vrlo značajnu ispravu u kojoj potvrđuje svaki posjed poimence, pa se prema toj ispravi može stvoriti detaljnija slika djelovanja i bivanja ivanovaca u Hrvatskoj, ali dokument je značajan i zbog samog uvoda u kojem kralj razlaže prilike u državi i iznosi svoje stavove.¹⁷³ Iz isprave se dade iščitati da stanje u kraljevstvu nije bilo

¹⁶⁸ Dobronić, 1984(b):99

¹⁶⁹ Guncel se pokazao nesposobnim za tu poziciju, no drugog izbora nije bilo kada su čak šestorica izabranih prije njega odbili prihvatiti obnašati funkciju nadbiskupa. (Dobronić, 1984(b):99)

¹⁷⁰ Ni dan danas nije poznata lokacija ove zemlje, a i titular sv. Maura nije uobičajen za splitsko područje.

¹⁷¹ Dobronić, 1984(b):100

¹⁷² Pretpostavlja se da se radi o samostanu Svetog Duha u Srijemu, iako su postojala još dva u južnoj Hrvatskoj. (Dobronić, 1984(b):100)

¹⁷³ Dobronić, 1984(b):100

bajno jer Bela poništava darovnice prethodnih kraljeva velikašima, crkvenjacima i institucijama koji su bili toliko ojačali da su počeli ugrožavati kraljevu vlast. To je znatno poboljšalo stanje u državi, a kralj je mogao dalje nastaviti s dodjeljivanjem tih oduzetih posjeda - upravo ivanovcima. Lelja Dobronić u svojoj knjizi točno navodi dijelove isprave koji se odnose na posjede koje Bela IV. ivanovcima potvrđuje u Hrvatskoj,¹⁷⁴ a radi se o zemljama H/o/rvat izuzetaj iz imovine vukovarskog kastro, zemlju Petriz, koja se najvjerojatnije odnosila na Pakrac, posjed Čičan te zemlju izuzetu iz varaždinske županije koja leži uz zemlju 'sv. Ivana varaždinskog' za koju ni dan danas nije poznato gdje se nalazila i koji bi to lokalitet mogao biti¹⁷⁵.

Samo dvije godine nakon ove kraljeve isprave, ivanovci se pojavljuju i u Istri. Porečki biskup Adalbert 1240. godine daruje crkvu sv. Ivana na Livadi kod Poreča dvojici ivanovečkih vitezova, Manfredu i Girardu, a uz taj posjed veže se i crkvice sv. Marije na Božjem Polju kod Vižinade.¹⁷⁶

Naklonost kralja Bele IV. prema ivanovcima vidljiva je i u njegovim kasnijim izdašnim donacijama. Daruje im 1247. godine komad zemlje u Vlaškoj, sjeverno od Dunava, na koju se trebalo nastaniti oko 100 braće ivanovaca kako bi branili kraljevstvo od Mongola, Kumana i pravoslavaca¹⁷⁷, a iste te godine daruje im i grad Skradin, vrlo važan lokalitet koji je postao prva luka ivanovaca¹⁷⁸. No, ta kraljeva naklonost nije dugo potrajala. Samo desetljeće kasnije ivanovci naglo gube na popularnosti, a zahladili su i dobri odnosi s kraljem. Više nije bilo značajnih donacija u njihovu korist, kralj im nije više isplaćivao srebrne marke, koje im je još kralj Andrija II. obećavao godišnje davati, a zbog čega ga i papa Aleksandar IV. opominje 1258. godine te kralj 1260. godine zabranjuje jednom plemiću koji nije imao potomaka ostaviti sav svoj imetak bilo templarima bilo ivanovcima, tj. smio ga je ostaviti bilo kome osim njima.¹⁷⁹ Sve to moglo bi se prepisati općoj netrpeljivosti prema viteškim redovima, ponajprije templarima, a zbog koje su patili i ivanovci, u to doba. U to nimalo lako vrijeme koje su proživljavali ivanovci u našim krajevima, jedan podatak ukazuje na to da su ipak bili

¹⁷⁴ Dobronić, 1984(b):102-103

¹⁷⁵ Iako se ne zna točno o kojoj se zemlji radi, zanimljivo je koliko su ivanovci utjecaja ostavili u tom kraju, što je najuočljivije u toponimima koji su svi mahom vezani uz sv. Ivana (mjesto Ivanec, gora Ivančica, Ivanovečko polje, Ivanuševo brdo, potok Ivanšček, i sl.). Vjerojatno je cijeli taj prostor onaj koji se spominje u Belinoj ispravi.

¹⁷⁶ Dobronić, 1984(b):103

¹⁷⁷ Matić, 2011:191

¹⁷⁸ Dobronić, 1984(b):104

¹⁷⁹ Dobronić, 1984(b):104

vrlo aktivni na društveno-političkoj sceni. Radi se o podatku koji govori o ivanovečkom preceptoratu Nova Curia iz 1266. godine kada brat Gerard, zamjenik preceptora, izadje plemićima neku ispravu o posjedovnim odnosima, a slične isprave nađene su u nekoliko navrata i kasnijih godina.¹⁸⁰ Taj preceptorat vrlo je značajan jer je ostao očuvan njegov pečat s natpisom S/igillum/CRUCIFERORUM DE NOVA CURIA i s prikazom malteškog križa, šestokrake zvijezde i polumjeseca. Kao i što često biva običaj s posjedima viteških redova, i ovaj lokalitet bilo je teško locirati jer je postojalo više Novih Curia (Novi Dvor) kako u Hrvatskoj tako i u Ugarskoj, no istraživanjima se ustanovilo da se ovaj lokalitet najvjerojatnije nalazi u selu Hlapičini blizu Martina na Muri u Međimurju.¹⁸¹ Uz Novi Dvor veže se još jedno ivanovečko sjedište, Čurgo u južnoj Mađarskoj, jer su ova dva posjeda dijelila zajedničkog preceptora koji je ujedno bio i zamjenik magistra za Ugarsku i Hrvatsku. Tamo je 1275. godine održan kapitul na kojem je prisustvovao i magistar reda za Ugarsku i Hrvatsku, Poncije de Fay/n/, koji je podijelio neke ivanovečke zemlje.¹⁸² Ovaj kapitul još je značajan zbog prvog pisanog spomena o belskom preceptoratu.¹⁸³ U spisima kapitula kao jedan od prisutnih sudionika zabilježen je i preceptor Bele, brat Margerita. Iako je ovo prvi službeni spomen belskog preceptorata, on je zasigurno postojao i puno prije, ako ne i bilo jedno od najstarijih ivanovečkih sjedišta s kraja XII. stoljeća kada je poznato da ivanovci dolaze na prostor oko Ivančice.¹⁸⁴

Koncem stoljeća sve jače i jače se osjeća netrpeljivost prema templarima što se nepovoljno odrazilo na ivanovce kako u društveno-političkom, tako i u financijskom smislu. Već sam u prethodnom odjeljku navela kako templari u našim krajevima nisu uživali veliko bogatstvo, kako se naizgled možda činilo, te iako su bili bogati posjedima i povlasticama, financije im nisu bile pretjerano velike. Ako je takvo stanje bilo s templarima, kako su onda preživljavali ivanovci na našim prostorima? Uz sve svoje posjede, kojih nije bilo koliko i templarskih, i s novcem kojeg im je kralj bio dužan godišnje plaćati po nalogu i volji kralja Andrije II., svejedno su bili veoma siromašni. To dokazuje i dokument iz 1294. godine u kojem brat Luketo prima obveznicu plemića Domalda Zadulina i njegova brata Jakova na njihov dug redu ivanovaca, a veliki magistar im, pak, naređuje da moraju svoj dug predati prioru

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Dobronić, 1984(b):105

¹⁸² Lekenik i Peščenicu, zemlje čičanskog preceptorata, dodijelio je jednom zagrebačkom sucu kao zahvalu za njegove zasluge za red. (Dobronić, 1984(b):105)

¹⁸³ Dobronić, 1984(b):106

¹⁸⁴ Isto.

ivanovaca u Ugarskoj i Hrvatskoj, bratu Albertu, zbog očitog siromaštva i velike oskudice priorata Ugarske i Slavonije.¹⁸⁵ Činjenica da se u ovu pozajmicu upleo i sam magistar reda dokazuje koliko su naši ivanovci bili siromašniji od ostale braće iz drugih zemalja. Kako bi bar nešto svog imetka uspjeli očuvati, i oni dragocjenosti reda daju na čuvanje samostanu sv. Krševana u Zadru kao i templari i to čine otprilike u isto vrijeme, o čemu svjedoči dokument iz 1299. godine.¹⁸⁶

Ni ivanovci na prijelazu stoljeća nisu mogli izbjeći upletenost u dinastičke borbe. Morali su izabrati stranu te su odabrali onu koja im je najviše pogodovala, a to su bili Anžuvinci. Već spomenut poziv pape Bonifacija iz 1303. godine¹⁸⁷ da svi viteški redovi moraju priznati Karla I. kao kralja odnosio se i na ivanovce. Ivanovci su ionako bili na strani Anžuvinaca zbog čega su 1303. godine, u napadu Gisingovaca i lokalnih feudalaca, izgubili tvrđavu Belu.¹⁸⁸

Potaknut tim napadom na red, papa Klement V. 1307. godine izdaje zapovijed ostrogonskom nadbiskupu da zaštiti braću ivanovce i magistra reda od napada i progona.¹⁸⁹ Tvrđava Bela nije dugo zatim ostala u rukama otimača, već ju je 1320. godine za ivanovce ponovno osvojio sin Petra ludbreškog, Nikola, kojemu su ivanovci u znak neizmjerne zahvale darovali posjed Črncac blizu Ludbrega i zemlju među Lonjom i Zelinom u svetomartinskom preceptoratu.¹⁹⁰ Nije dugo trajalo to mračno doba za ivanovce jer su nakon ukinuća templarskog reda 1312. godine, oni napokon dobili svoje mjesto pod suncem. Situacija se za njih naglo počela mijenjati i odjednom su ponovno krenule izdašne donacije u posjedima pa tako početkom XIV. stoljeća ivanovci doživljavaju znatnu ekspanziju na našim prostorima. Zadnju značajnu donaciju dobili su od kralja Bele IV. davne 1247. godine, a ukinućem templara 1312. godine nasljeđuju sve njihove posjede odredbom pape Klementa V. Da se situacija u tim prvim godinama vrlo brzo odvijala, uočljivo je u činjenici da su se već 27. ožujka 1314. godine u Dubici sastali magistar ivanovaca za Ugarsku i Slavoniju s ivanovečkim preceptorima Dubice, Hresna i Gore što ukazuje na vrlo visoku organiziranost u vrhovima reda.¹⁹¹ Poznato je da su i Našice, također nekadašnji templarski posjed, već 1315. godine u vlasništvu ivanovaca iz potvrde magistra za Ugarsku i Slavoniju o dodjeli dijela našičke zemlje nekom

¹⁸⁵ Dobronić, 1984(b):106

¹⁸⁶ Dobronić, 1984(b):106-107

¹⁸⁷ Spomenut u prethodnom odlomku, odnosio se i na templare.

¹⁸⁸ Matić, 2011:192

¹⁸⁹ Dobronić, 1984(b):108; Matić, 2011:192

¹⁹⁰ Dobronić, 1984(b):108

¹⁹¹ Dobronić, 1984(b):110

Nikoli, sinu Aleksandra, s čim su se složili našički i srijemski preceptori.¹⁹² Samo tri godine nakon, 1318. godine, kralj Karlo I. potvrđuje zamjenu koju su templari još 1230. godine izvršili sa zagrebačkim biskupom oko zemlje Rače, pa tako i taj prostor sada preuzimaju ivanovci, a 1320. godine zabilježena je njihova aktivnost i u Svetom Martinu (Dugo Selo - Božjakovina).¹⁹³ Na tom posjedu u Svetom Martinu izvršena je već spomenuta dodjela zemlje Nikoli, sinu Petra ludbreškog, a ta dodjela je značajna jer se u tom spisu prvi puta prior ivanovaca naziva priorom Rima i Ugarske što ukazuje na reorganizaciju unutar reda sv. Ivana nekad u tom razdoblju.¹⁹⁴ Općenito je zanimljivo pratiti kako se odjednom naglo povećava broj spomena ivanovaca u spisima u tim prvim desetljećima XIV. stoljeća, za razliku od XIII. stoljeća gdje su njihovi spomeni stvarno minimalni i uvijek u sjeni templara. Tako se i u Požegi već 1321. godine bilježi djelovanje ivanovaca gdje prior Rima i Ugarske Filip de Granana daje ispravu u kojoj dodjeljuje dvije luke na pritocima Bednje plemiću Tomi Crnome.¹⁹⁵ U ovoj ispravi doznaje se kako je Požega bila ivanovečko sjedište u to doba.¹⁹⁶ Toma Crni nije te dvije luke dobio bez određenih uvjeta. Prior Rima i Ugarske obvezuje ga na godišnje davanje belskom preceptoru ili kastelanu dva dijela 'kunovine' ili 'marturine' i da od zemlje koje leže uz luke mora davati 'dobru i dovoljnu zalazinu' u žitu i prosu za Uskrs, Božić i na Uzašašće Blažene Djevice Marije te ga uvjetuje da će te luke moći zadržati on (i kasnije njegovi potomci) sve dok te obveze budu uredno izvršene. Pretpostavlja se da su ivanovci djelovali i u Vrani početkom stoljeća, jer su očito vrlo brzo nakon ukinuća templara uspostavili svoja sjedišta na njihovim posjedima pa nema razloga zašto se isto ne bi bilo dogodilo i u Vrani, no o tome nema nikakvih zapisa ni podataka.

Prva dva desetljeća XIV. stoljeća plodonosna su izvorima o djelovanju ivanovaca, a isti takav trend nastavlja se i dalje u trećem desetljeću gdje nailazimo na vrlo vrijedne informacije vezano uz posjede, a i privilegije, koje su uživali u našim krajevima. Tu se vidi da su se polako, ali sigurno, uspostavili kao vrlo važan akter na društveno-političkoj sceni u kraljevstvu. Sam im kralj Karlo I. 1322. godine ponovno potvrđuje privilegij o njihovim posjedima, kojeg im je dao još Andrija II. 1217. godine.¹⁹⁷ Dvije godine kasnije, 1324.

¹⁹² Dobronić, 1984(b):111

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ On je bio vođa ratne družine kojemu su ivanovci još 1304. godine darovali neku zemlju u nadi da će zaštititi tvrđavu Belu. (Matić, 2011:193)

¹⁹⁶ Dobronić, 1984(b):111

¹⁹⁷ Dobronić, 1984(b):111

godine, Karlo I. pak prepisuje tu potvrdu privilegija svoga prethodnika i pečati je novim pečatom na zamolbu priora Filipa de Granane¹⁹⁸ Te godine rješavali su ivanovci i spor sa zagrebačkim kojem su bili dužni platiti godišnju desetinu, što ivanovci zadnjih šest godina nisu ispoštovali, pa se biskup prijetio ubiranjem desetine bez obzira na sporazume ako ju ne isplate do određenog datuma.¹⁹⁹ Ovdje je još bitno spomenuti da se u tom sporu navodi kako su templari imali devet posjeda (kuća s gospodarstvima) u zagrebačkoj biskupiji, no nažalost, ti posjedi nisu poimence navedeni. Uočava se razlika između privilegija viteških redova jer znamo da su templari bili oslobođeni apsolutno svih davanja i nameta, što očito kod ivanovaca nije bio slučaj.

Prior ivanovaca često je preuzimao i ulogu feudalaca, raspoložujući zemljama na razne načine što se doznaje iz isprava iz 1323., 1325. i 1327. godine.²⁰⁰ Na molbu Černje, *jobagionea*²⁰¹ iz Svetog Martina u Našicama, 1323. godine prior Filip de Granana ponovno pečati novim pečatom priorata Ugarske²⁰² Černji i njegovim potomcima dokaz o danoj kući s mlinovima, vinogradima i drugim pripadajućim posjedima koju je ovaj zaslužio zbog svojih zasluga prema redu. Slična se stvar događa i 1325. godine, što doznajemo iz isprave u kojoj se navodi priznanje posjeda Beznice u Požeškoj kotlini rođacima i nasljednicima grofa Markolfa, koja je nakon templara pripala ivanovcima pa ju ivanovci prodaju starim vlasnicima za 15 maraka. U preceptoratu Čičanu, pak, 1327. godine prior Filip de Granana dodjeljuje posjede Kupčinu i Jamnicu sinovima bana Stjepana za njihove zasluge redu dokle god redu ostanu vjerni i dokle god budu redovno plaćali četiri zagrebačke marke i tri zalazine, no ovaj dogovor nije dugo potrajao. Već su 1328. godine sklopili nagodbu s kraljem Karlom oko zamjene zemalja pa su tako kralju predali sve zemlje čičanskog preceptorata, a zauzvrat su dobili posjede Starču i Trnavu, istočno od ivanovečkih posjeda Ljesnice i Račeše. Još je jedan dokument vezan uz feudalnu ulogu priora, iz 1336. godine, vezan uz priora za Ugarsku i Hrvatsku Petra Cornutija, koji potvrđuje plemiću Bedi darovani posjed Tužno kojeg je dobio njegov otac.²⁰³ Svi ovi dokumenti o djelovanju ivanovaca nakon ukinuća templara vezani su uz

¹⁹⁸ Dobronić, 1984(b):112

¹⁹⁹ Prior ivanovaca za Rim i Ugarsku dolazi do dogovora sa zagrebačkim biskupom, moli za oprost zbog nemarnosti i ugovara daljnje plaćanje desetine po starim uvjetima. (Dobronić, 1984(b):112)

²⁰⁰ Dobronić, 1984(b):112-113

²⁰¹ Izraz za feudalčeva kmeta.

²⁰² Zanimljivo je pratiti i razvoj reorganizacije reda putem tih pečata. Ovim pečatom iz 1323. godine doznaje se da naš prior više nije prior Rima i Ugarske, već u to vrijeme nosi titulu priora Ugarske i Kapue (Capuae). Dokumentom, pak, iz 1328. godine doznaje se da prior dobiva opet novu titulu, ovaj puta kao prior Ugarske i Apulije, a 1336. godine vraća mu se prvotna funkcija priora Ugarske i Hrvatske. (Dobronić, 1984(b):113-114)

²⁰³ Dobronić, 1984(b):114

kontinentalnu Hrvatsku, no što se s ivanovcima događalo u Dalmaciji? Nije vjerojatno da ih tamo nije bilo, ali ne postoje nikakvi zapisi sve do kasnog četvrtog desetljeća XIV. stoljeća. Postoji dokaz iz 1337. godine u kojem papa Benedikt XII. daje nalog zadarskom nadbiskupu i ninskom i skradinskom biskupu da sude jednom bratu ivanovcu koji je zgrješio s nekom ženom i ukrao mnoga pokretna i nepokretna dobra reda, a taj je ivanovac najvjerojatnije odbjegao iz Vrane.²⁰⁴

Doznaje se kako se 1340. godine još uvijek ivanovci spore sa zagrebačkim biskupom oko neplaćanja desetine²⁰⁵, ali ta isprava interesantna je iz drugih razloga. Sastoji se od dva dijela od kojih se u drugom dijelu navode se sve funkcije, i kleričke i laičke, koje su unutar reda postojale što stvara jasnu sliku o uređenju reda i ulogama koje su se unutar njega obnašale. Ispod priora, preceptor i kastelan bili su prvi po hijerarhiji, a nakon njih navode se donati (novaci) i braća ivanovci. Vrlo je zanimljiv podatak da su u red sv. Ivana u Ugarskoj i Hrvatskoj primane i žene (jer se navode kao 'sestre'), no o njima se ne zna gotovo ništa. To su bile kleričke funkcije, a one laičke dijelile su se na službenike, vazale, služitelje ili sluge, jobagione i ostalima koji su na bilo koji način služili redu. Iz isprave se još može utvrditi da su neki preceptorati bili spojeni, npr. navedeno je kako je brat Dionizije kastelan u Beli, ali ujedno obnaša i funkciju preceptora u Svetom Martinu kraj Zeline i Glogovnice.²⁰⁶

Ivanovci jesu od svojih začetaka bili viteški red, no viteški red koji se više bavio karitativnom djelatnošću i brigom za nemoćne. U Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu najuočljivija je njihova karitativna uloga bila u ugarskom dijelu kraljevstva,²⁰⁷ dok kod nas takvih djelatnosti skoro pa nije ni bilo, a ako i je ostaje samo u nagađanjima²⁰⁸ gdje su se ti hospitali mogli nalaziti (ako su uopće i postojali). U našim krajevima više je bila istaknutija ova viteška uloga reda što je došlo do izražaja sredinom XIV. stoljeća kada počinje biti sve očitija opasnost od napada Turaka. Papa Klement VI. ubrzo nakon uočene opasnosti počinje proklamirati rat protiv navale novih nevjernika te piše kaločkom i ostrogonskom nadbiskupu i njihovim sufraganima da moraju propovijedati protiv Turaka i dijeliti oprost svima koji se odluče

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ Dobronić, 1984(b):115

²⁰⁷ U Ostrogonu, Györu i Sopronu postojali su hospitali i kupališta koje su vodili ivanovci. (Hunyadi prema Matić, 2011:192)

²⁰⁸ Mjesta o kojima se radi su hospital kod crkve sv.Petra u Bojišću (koji je bio templarski, ali se kroz literaturu znao pripisivati i ivanovcima) te 'nategnuta' teza da je postojao hospitalski leprozorij u blizini Zagreba početkom XIV. stoljeća, no ta se teza temelji jedino na argumentu da se u blizini hospitalskih posjeda oko Save nalazila skela koja se nazivala 'prijelazom gubavaca'. (Matić, 2011:192)

priključiti pohodu protiv njih.²⁰⁹ Ivanovci u našim krajevima bili su najbliži suočavanju s turskom opasnosti, pa je bilo logično da će oni također biti angažirani u tim pohodima. Papa nalaže formiranje mornarice koja se skupljala kod Negroponta na otoku Eubeji nedaleko Atene koju su vodili vitezovi ivanovci, mletački dužd i kralj Cipra, a naši ivanovci imali su ulogu nabave vesla koje su ukrcavali preko zadarske luke, uz dopuštenje mletačke vlade.²¹⁰ Turci su potisnuti i opasnost je smirena kršćanskom pobjedom i osvajanjem Smirne 1345. godine,²¹¹ no u to isto vrijeme slavlja pobjede protiv nevjernika, ivanovci u Vrani nisu imali razloga za slavlje. Napali su je na zimu 1345./46. godine Mlečani predvođeni Mladenom III. Šubićem i spalili.²¹² Koji je bio povod tog napada kada su iste godine surađivali s mletačkom vlasti u borbi protiv Turaka? Problem je nastao u dvojakoju lojalnosti vranskih templara. Mlečani su ih smatrali za saveznike i u njima vidjeli lojalne prijatelje, no na kraju se ispostavilo da su vranski ivanovci ipak bili privrženiji stolici kralja Ludovika I.²¹³ i kada su Mlečani saznali za tu izdaju odlučili su se osvetiti. Vranski potprior u to vrijeme bio je Baudon Cornuti, rođak priora Petra Cornutija, koji je na tu poziciju bio imenovan najvjerojatnije na kraljev prijedlog.²¹⁴ Ivanovci su od samog početka dinastičkih borbi početkom XIV. stoljeća bili vjerni dinastiji Anžuvina, a ta se vjernost prijestolju očito i održala. Najuočljivija je ta vjernost upravo u dopisu Baudona Cornutija iz ožujka 1348. godine u kojem obavještava bana Hrvatske i Slavonije, Nikolu, da se Mlečani pripremaju napasti Hrvatsku, točnije Dalmaciju.²¹⁵ Baudon je imao ulogu špijuna koji je pomno motrio kako se mletačke snage tajno razmještaju i šire po Dalmaciji, sve je bilježio i izvještavao bana i kralja o mletačkim naumima, a Vrana je s lukom Zablacé bila na idealnoj poziciji za praćenje stanja i za dobivanje informacija zbog svoje velike prometnosti. Samo godinu dana kasnije, 1349. godine, Baudon postaje priorom Vrane, vjerojatno zbog svojih zasluga prema kralju u borbi protiv Mlečana.²¹⁶ Vranski priorat prije njegova osvajanja bio je jedno od življih ivanovečkih sjedišta o čemu govore i razne isprave. Tako je 1348. godine notar priora Petra Cornutija izdao ispravu o kupoprodaji zemlje između dvojice ondašnjih stanovnika, no zanimljivo je kako se uz priora Petra u ispravi navodi potprior (viceprior) Baudon što nije

²⁰⁹ Dobronić, 1984(b):115

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto.

²¹² Matić, 2011:196

²¹³ Dobronić, 1984(b):115-116

²¹⁴ Matić, 2011:195

²¹⁵ Dobronić, 1984(b):116

²¹⁶ Matić, 2011:195

bila uobičajena funkcija u redovima ivanovaca.²¹⁷ U Vrani su se također skupljali i preceptori ivanovaca iz svih dijelova Hrvatske, a ostali su zabilježeni u ispravi iz 1350. godine u kojoj potvrđuju financijsku transakciju među nekolicinom Zadrana.²¹⁸

U to vrijeme dok su vranski templari obnavljali svoje sjedište nakon njegova spaljivanja, ivanovci na kontinentu vodili su borbe s biskupima zbog neplaćanja desetine. Problema je bilo 1347. godine na području pečuške biskupije jer tamošnji ivanovci nisu već deset godina platili desetinu za posjed Pakrac, a našički slučaj završio je čak na arbitraži pred vesprimskim nadbiskupom.²¹⁹ Probleme su zagrebačkom biskupu opet stvarali ivanovci zbog neplaćanja desetine, a biskupa čak i kori papin legat za Ugarsku da mora 'stisnuti' ivanovce da ispoštuju svoje dugove. U srpnju 1350. godine slučaj je toliko eskalirao da je zagrebački biskup, po nalogu papinog legata, ekskomunicirao ivanovce u zagrebačkoj biskupiji.²²⁰ Slučaj je napokon zaključen 1358. godine, a predvodio ga je kraljev namjesnik, i ugovoreno je da će ivanovci za sva svoja gospodarstva (kojih je bilo devet) davati tri marke denara oko Martinja, a ako to slučajno propuste platiti, kaptol će poslati ljude da na posjedu Svetog Marina namire dug po vlastitom nahođenju dobrima koje na tom posjedu nađu.²²¹ Nakon ovog ekstremnog slučaja gdje su ivanovci bili čak i ekskomunicirani zbog nepridržavanja svojih obaveza, postavlja se pitanje zašto su uopće toliko bili nemarni (odbijali) plaćati desetinu biskupima? Postoje dvije papinske bule još iz XII. stoljeća kojima je red sv. Ivana Jeruzalemskog izuzet od biskupske nadležnosti i plaćanja bilo kakve crkvene desetine.²²² To bi već samo po sebi razjasnilo situaciju neplaćanja desetine, no situacija je bila pravno ipak malo kompliciranija. Naime, lokalni biskupi nisu tako lako odustajali od naplaćivanja svojih nameta te su koristili svaku rupu u zakonu ne bi li uspjeli ivanovcima nametnuti desetinu. Tim pitanjem pozabavio se u svoje vrijeme i papa Inocent III. koji potvrđuje da ivanovci zaista jesu izuzeti plaćanja crkvenih nameta, no to izuzeće odnosilo se isključivo na zemljišne namete *labores* i *novalia*²²³, a također je istaknuo da laik ima pravo darovati zemlju, ali desetina i dalje ostaje neotuđivo pravo svake biskupije i to pravo ne može biti ukinuto. Ovako postavljen zakon

²¹⁷ Dobronić, 1984(b):116-117

²¹⁸ Dobronić, 1984(b):117

²¹⁹ Isto.

²²⁰ Dobronić, 1984(b):118

²²¹ Isto.

²²² Jedna bula je iz 1113. godine (*Pie postulatio voluntalis*), a druga iz 1135. godine (*Ad hoc nos disponente*). (Matić, 2011:199)

²²³ *Labores* je već utvrđeni namet koji se plaćao od poljoprivrednih proizvoda, a *novalia* je namet na neiskorištenu zemlju na kojoj poljoprivredna proizvodnja tek treba započeti. (Matić, 2011:199)

biskupi su mogli masovno iskorištavati jer je značilo da su ivanovci izuzeti davanja osobno, kao fizičke osobe, no to izuzeće se ne odnosi na njihove posjede. Još je jedan problem bio u prikupljanju desetine, a taj je da su biskupi proizvoljno znali povisivati cijene kako bi kompenzirali utjecaj inflacije.²²⁴ Osim nameta biskupima, ivanovci su imali i svoje obveze prema središnjoj vlasti reda. Njima su također morali plaćati godišnji namet koji je za naše zemlje iznosio oko 400 florena.²²⁵ Taj iznos bio je stvarno neznatan naspram ostalih, boljestojećih priorata, no ivanovci na našem području nisu bili u mogućnosti ni toliko isplatiti vlastitom magistru, što više govori o gospodarskom stanju u kraljevstvu, nego o financijskim (ne)mogućnostima braće ivanovaca. Ratovanja kralja Ludovika I., u koja su ivanovci htjeli-nehtjeli bili uključeni, također su puno crpila njihove financije. Sve u svemu, ove okolnosti mogu bar djelomično razjasniti zašto ivanovci nisu redovno izvršavali svoje obveze u slučajevima (ne)plaćanja nameta.

Uza sve probleme s kojima su se susretali zbog neplaćanja desetine, život ivanovaca i dalje se normalno odvijao pa tako nailazimo na još jednu ispravu, iz 1353. godine, u kojoj Baudon Cornuti, prior Ugarske i Hrvatske te trajni župan Dubice, boraveći u gorskom preceptoratu rješava feudalna pitanja.²²⁶ Dodjeljuje neke zemlje vjernom slugi Blažu i njegovim nasljednicima te oduzima posjed Žito vlasnicima koji su ga zapuštali već trideset i time naštetili redu. U ovoj se ispravi, uz oduzimanje posjeda, nailazi na još jedan zanimljiv podatak da je izvjesni Monregal de Albano neovlašteno koristio službeni pečat priorata za dodjeljivanje nekih povlastica i darovnica te se ovom ispravom sve te povlastice i darovnice poništavaju, opozivaju i uništavaju.²²⁷ Jedna od najčešćih zadaća koje su izvršavali priori i preceptoru bila su upravo ta feudalna pitanja, a nerijetko su zbog njih imali i problema s lokalnim plemićima. Zabilježen je takav slučaj u dubičkoj županiji gdje je zbog tih odnosa među plemićima i ivanovcima prior Baudon morao pisati kralju Ludoviku I. Kralj tim povodom 1359. godine postavlja pitanje o pravnom položaju dubičkih plemića u odnosu na tamošnje ivanovce, a slučaj su ispitali zagrebački, požeški i čazmanski kaptol i donijeli odluku 1360. godine da u toj županiji ivanovci imaju svako pravo nad plemićima vršiti sudbenu vlast i ubirati kunovinu.²²⁸ Često su se ivanovci obraćali kralju Ludoviku kada bi

²²⁴ Matić, 2011:199

²²⁵ Matić, 2011:200

²²⁶ Dobronić, 1984(b):118

²²⁷ Tom ispravom uveden je i novi pečat priorata jer je stari zloupotrebljavan. (Dobronić, 1984(b):120)

²²⁸ Dobronić, 1984(b):120-121

trebali pomoć u rješavanju problema, a on bi im uvijek izašao u susret. Čak im i 1355. godine izdaje ispravu u kojoj izuzima ivanovce od banske sudbene vlasti, a dvije godine kasnije, na molbu priora Baduona, tu povlasticu im ponovno potvrđuje.²²⁹ Istom tom potvrdom isprave ovlašćuje ivanovce na oduzimanje posjeda (ako je potrebno i silom) onima koji im ne plaćaju desetinu. Godine 1359. godine kralj potiče i na vraćanje ivanovečkih posjeda koje su u posljednjih trideset i više godina izgubili zbog, kako kaže, “izmjena priora ovoga reda kao i mnogovrsnih zapljuskivanja ratova i vojska koji su se pojavljivali u prošlim vremenima u našem kraljevstvu.”²³⁰ Narednih godina djelovanje ivanovaca obilježeno je opet raznim feudalnim poslovima i rješavanjem vlastitih dugova, a u lipnju 1361. godine održali su veliki kapitul u Dubici svi preceptori ivanovaca u našim krajevima s priorom i potpriorom. Zanimljivo je vidjeti kako se broj preceptora prorijedio, tj. neki pojedinci obavljali su dužnosti preceptora za više od jednog preceptorata što bi moglo ukazivati na činjenicu da se broj braće smanjio tih godina u kraljevstvu.

Četiri godine kasnije, 1365., javlja se jedna zanimljiva vijest vezana za pripra Baoudona Cornutija. Sam veliki magistra reda daje mu zadatak da mora zaređiti pojedinog Ivana iz Zagreba, a spis je izdan u samoj središnjici reda, na otoku Rodu, 20. ožujka 1365. godine.²³¹ Ne može se sa sigurnošću tvrditi, no vrlo je vjerojatno da se radilo o glasovitom vitezovima Ivana od Paližne o kojemu će još biti govora.

Narednih se godina red opet bavi malo feudalnim poslovima, malo svojim dugovima. Još se 1371. godine navodi prior Baudon kao izvršitelj te funkcije, nakon čega više nema njegova spomena, a njegov nasljednik postaje Rajmund de Belmonte, o čemu se saznaje iz spisa iz 1374. godine.²³² Krajem XIV. stoljeća opet se javlja opasnost od Turaka, no ovaj put ozbiljnija nego prijašnja. Polako počinju prodirati sve dublje u Europu, a papa Grgur XI. uočava priliku za još jedan ‘križarski rat’. Tako 8. prosinca 1375. godine šalje zapovijed svim priorima i preceptorima za mobilizaciju viteških trupa i očekuje da do proljeća 1377. godine priorat Ugarske “pošalje pet stotina braće vitezova i isto toliko njihovih štitonoša”²³³ koji bi sudjelovali u ratu protiv nevjernika. Ova brojka bila je i više nego nerealna, s obzirom na kapacitete ugarsko-hrvatskog priorata, jer se na poziv odazvalo samo osamnaest vitezova i

²²⁹ Dobronić, 1984(b):121

²³⁰ Isto.

²³¹ Dobronić, 1984(b):122

²³² Dobronić, 1984(b):122-123

²³³ Dobronić, 1984(b):123

isto toliko štitonoša, no papa ne odustaje. Papa izdaje nalog prioru da mora u roku mjesec dana sazvati kapitul na kojem će se odabrati braća vitezovi, koji će, pak, sami sebi onda izabrati i štitonoše, a taj nalog izdaje direktno prioru pod prijetnjom ekskomunikacije i suspenzije svih priorata, preceptorata, kuća i prihoda. Ovaj potez pape dokaz je koliko je stanje bilo ozbiljno i koliko je najezda Turaka stvarala veliku opasnost kršćanskoj Europi, no papini zahtjevi jednostavno nisu bili realno izvedivi s mogućnostima stanja na našem terenu. A to što se događalo u to doba na našem terenu, bilo je burno i bez papinih prijeteci nalogu. Situacija u prioratu Ugarske i Hrvatske zahuktala se već nakon smrti priora Baudona Cornutija 1371. godine i kraljevim postavljanjem svojeg pretendenta, Rajmunda de Belmontea. Kralj Ludovik I., kako već znamo, imao je veliko povjerenje u red ivanovaca koji su mu vjerno služili te je htio da se takva situacija i održi postavljajući na funkciju priora čovjeka za kojeg je znao da će i dalje raditi u njegovu korist. To nije odgovaralo magistru reda, kojemu je bilo dosta kraljeva uplitanja u poslove reda, te on postavlja protukandidata na tu poziciju, venecijanskog priora Giovannija de Rivaru.²³⁴ Magistar ivanovaca znao je što radi i koga postavlja priorom jer kralj Ludovik u to vrijeme ratuje s Venecijom, a njegove odrede predvodio je glasoviti Ivan od Paližne. Čak i sam papa podržava magistra reda i nalaže Ludoviku da mora priznati Giovannija de Rivaru kao priora.²³⁵ Ove borbe za nasljedstvo priorata Ugarske odrazila su se i na velikom sastanku priorata koji se održao 25. rujna 1374. godine u Avignonu. Na tom sastanku određivala se visina doprinosa koju su dužne platiti sve provincije te se pojedinačno navodi svaki priorat s priorom, osim u slučaju priorata Ugarske gdje nije upisano nijedno ime, već samo ‘upravitelj priorata Ugarske’ (*regens prioratus Ungarie*), a svota koja je dodijeljena iznosila je 100 forinta.²³⁶ Osim borbi za ugarski priorat, to je bilo vrijeme jako nestabilnog stanja i u samom vrhu katoličke crkve općenito. Od 1309. godine pape su stolovale u francuskom gradu Avignonu, a ne u Rimu, te problem nastaje kada se Sveta stolica seli natrag u Rim 1378. godine, na čelu s papom Urbanom VI., jer u Avignonu ostaje protupapa Klement VII.²³⁷ Takvo se stanje negativno odrazilo i na red ivanovaca, koji su bili usko vezani uz papinsku vlast, pa dolazi i do podjela unutar samog reda između 1383. i 1395. godine kada red ima dva velika magistra.²³⁸ Upravo u tom vrlo

²³⁴ Matić, 2011:202

²³⁵ Iako je papa imao i svog pretendenta za tu poziciju, Bertranda Flottea iz Provanse. (Matić, 2011:202)

²³⁶ Dobronić, 1984(b):125; Matić, 2011:202

²³⁷ Dobronić, 1984(b):125

²³⁸ Dobronić, 1984(b):125

teškom stanju i za red i za Svetu stolicu, Ivan od Paližne postaje priorom Ugarske. Ne može se točno odrediti kada je točno uopće i pristupio redu, osim teze da je možda on taj Ivan zagrebački kojega je prior Baudon Cornuti trebao 1365. godine zarediti po nalogu velikog magistra, no o njegovom djelovanju kao prioru postoji dosta očuvanih dokumenata. Prva, a i jedna o najvažnijih, isprava je ona iz 12. ožujka 1382. godine u kojoj veliki magistar reda dodjeljuje Ivanu od Paližne priorat Ugarske ponovno(!) na deset godina.²³⁹ To bi značilo da je već od 1372. godine obnašao ulogu priora, jer je i inače bila praksa reda da se priorati dodjeljuju upravo na deset godina, no zabilježen je podatak da je ugarski priorat na velikom sastanku ivanovaca 1374. godine predstavljao upravitelj priorata, a ne prior, pa se može zaključiti da je vjerojatno nekada nakon 1374. godine Ivan od Paližne počeo obnašati tu ulogu, no o tome nema nikakvih službenih dokaza. Iste godine, 1382., veliki magistar upućuje više naloga i uputa za rad prioru Ivanu. 15. srpnja službeno mu dodjeljuje priorat Ugarske s obvezom plaćanja godišnjih *responsiones* u iznosu od 400 florena svake godine na blagdan sv. Ivana te da mu službeno dužnost započinje od sljedećeg Ivanja (1883. godine) pa od tada vrijedi deset godina.²⁴⁰ Uz propisani godišnji *responsiones*, kojeg su bili dužni redovno isplaćivati središnjici reda, prior Ivan morao je platiti jednokratno i dodjelu priorata u iznosu od 1000 florena jer je takav bio službeni propis. Svojim stupanjem na dužnost priora, Ivan od Paližne tako postaje poglavar za sve kategorije redovnika te feudalni gospodar za sve svoje vazale i druge podanike. Jedan od prvih zadataka koje je morao izvršiti nalogom velikog magistra bilo je vraćanje posjeda koji su bili otuđeni ugarskom prioratu na ovaj ili na onaj način.²⁴¹ Najviše je sporno bilo vrijeme upravljanja Rajmunda de Bellmontea, kojeg red nije službeno nikada priznao kao priora, pa veliki magistar poništava sve prodane i/ili založene posjeda koje su izvršili Rajmund i neki preceptor. Iz 1382. godine zabilježena su još dva važna dokumenta. Jedan je od 17. srpnja u kojoj veliki magistar odobrava molbu priora Ivana da može na teritoriju svog priorata i svoje očevine graditi utvrđene gradove i zgrade za potrebe reda te drugi dokument od 20. srpnja u kojem mu veliki magistar odobrava novačenje pet plemića u vitezove i pet ‘nadobudnih muževa’ u braću.²⁴² Vladavina Ivana od Paližne kao priora nije dugo potrajala. U svojim nastojanjima da izvrši naloge velikog magistra i da vrati otuđene posjede, vjerojatno se zamjerio lokalnim plemićima, a u korist mu

²³⁹ Dobronić, 1984(b):127

²⁴⁰ Dobronić, 1984(b):128

²⁴¹ Isto.

²⁴² Dobronić, 1984(b):129

nisu išla ni događanja unutar kraljevstva. Ubrzo nakon 1382. godine umire kralj Ludovik I. te izumire muška linija dinastije Anžuvina jer Ludovik nije imao muškog potomka.²⁴³ Na prijestolje zasjeđa kraljica Marija, koju prior Ivan od Paližne nije podržao. Pokazala se to kao kobna pogreška za priora. Stao je na stranu protukralja Franje Račkog u borbi za prijestolje te je 1384. godine zbog toga biva kažnjen.²⁴⁴ Kraljica njega, i mnoge druge koji su sudjelovali u uroti protiv nje, proglašava 'notorno njoj nevjernim' te mu oduzima obiteljske posjede Paližnu, Sivec i Čokoštinu u križevačkoj županiji koju potom dodjeljuje banu Mače, Stjepanu.²⁴⁵ Nedugo zatim, već 1386., Ivan od Paližne gubi i priorsku počast. Na njegovo mjesto biva postavljen brat Gerard Cornuti, što je potvrđeno 2. srpnja na generalnom kapitulu reda te iste godine.²⁴⁶

No, situacija koja se izrodila nakon, nije bila nimalo jednostavna. Karlo Rački kruni se za kralja Ugarske i Hrvatske, a Ivanu od Paližne daje funkciju bana i vraća mu funkciju priora pa se tako od 28. siječnja 1387. godine Ivan od Paližne u spisima navodi kao 'prior Vrane itd. i ban kraljevina Slavonije, Dalmacije i Hrvatske'.²⁴⁷ Te iste godine, kraljica Marija za priora Vrane postavlja Alberta od Lučenca, brata Ladislava, koji je, pak, obnašao funkciju bana Dalmacije i Hrvatske.²⁴⁸ Kojim pravom su svoje priore postavili i kralj Karlo i kraljica Marija, nije jasno, no očito je da je u kraljevstvu vladala potpuna anarhija kada su se u jednoj godini tako nalazila dva vladara, dva bana i čak tri priora.

Iako unutar svog reda više nije obnašao nikakvih funkcija, Ivan od Paližne postao je jaka vojno-politička ličnost u kraljevstvu. Udružio se s bosanskim kraljem Tvrtkom u borbi protiv vlasti i kralja Žigmunda, koji prijestolje zauzima nakon kraljice Marije. Sudjelovao je u borbama kod Vrane 1389. godine gdje je 24. studenog bio teško ranjen te nedugo zatim umire u tom ivanovečkom sjedištu.²⁴⁹

Priorat Ugarske i dalje nastavlja svoje djelovanje i u XV. stoljeću. Zanimljiva je činjenica da od sredine 1380.-ih godina pa sve do 1401. godine zapisa o ugarskom prioratu uopće nema u arhivskoj građi ivanovaca i spisima velikog magistra.²⁵⁰ Vjerojatno se izgubio kontakt sa središnjicom reda u tom razdoblju, a s obzirom na događanja u kraljevstvu u to vrijeme, nije

²⁴³ Matić, 2011:203

²⁴⁴ Dobronić, 1984(b):130

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ Dobronić, 1984(b):130-131

²⁴⁹ Dobronić, 1984(b):132

²⁵⁰ Dobronić, 1984(b):133

ni čudno što ondašnji ivanovci nisu uspjeli održavati redovan kontakt s upravom reda. Samo iz sadržaja kodeksa saznaje se da je naš ugarski priorat još 1385.-86. godine bio samostalan, do 1400. godine bio je spojen sa Njemačkom i Češkom, a s Rimom i Pisom biva spojen od 1401. godine.²⁵¹ Krajem XIV. i početkom XV. stoljeća stvari su jako konfuzne sa stanjem ugarskog (vranskog) priorata. Poznato je da je 1386. godine za priora bio postavljen Gerard Cornuti, no postoji zabilješka da je već 26. travnja 1392. godine na to mjesto postavljen Ivan od Paližne (mlađi), nećak nekadašnjeg priora Ugarske i bana Ugarske i Hrvatske.²⁵² Kako se on nigdje više nakon toga ne spominje, vjerojatno je bespravno na to mjesto bio i postavljen. Tri godine kasnije, 1395., na priorsko mjesto dolazi Emerik Bubek, a spominje se još i 1402. godine kada Vranu predaje admiralu Ladislava Napuljskog.²⁵³ Godine 1405. priorat Ugarske prelazi u ruke Mihovila Ferranda, a on je dobio i posebnu ovlast Konventa i velikog magistra da može voditi sve ekonomske poslove tog priorata.²⁵⁴ Od 1407. do 1416. godine priorat Ugarske nalazio se u sklopu talijanskih priorata, no nema nikakvih posebnih zabilješki o događanjima vezano uz to razdoblje. Tek 1412. ima spomena o ugarskom prioratu i to u pismu kojeg veliki magistar reda šalje kralju Žigmundu u kojem ga moli da pomogne ugarskom prioru u vraćanju dobara reda koja su im oduzeta.²⁵⁵ U korist našim ivanovcima ne ide ni činjenica da je samo tri godine prije, 1409., kralj Ladislav za 10.000 dukata Mlečanima prodao Vranu, Zadar, Novigrad i Pag te im dao pravo na cijelu Dalmaciju, što je jako osiromašilo red na našim prostorima. Zbog velikog siromaštva koje je vladalo unutar reda, prior Mihovil Ferrand 1417. godine odriče se službe priora pa magistar reda priorat Ugarske dodjeljuje doživotno onome tko tu funkciju želi obnašati, a taj je bio brat Albert de Naagmihal.²⁵⁶ Veliki magistar napominje da postoji mogućnost opraštanja od obveze plaćanja *responsiones* ukoliko se jedan ili više preceptorata ili bajulija budu ispraznili. I u najbolje vrijeme djelovanja ivanovaca na našim prostorima, bili su jedni od siromašnijih europskih priorata, no sada u XV. stoljeću se jako uočava njihovo sigurno propadanje. Loša sreća prati priorat Ugarske i sljedećih godina. Prior Albert umire i na njegovo mjesto dolazi prior Ivan Cavalion (ili Romai) 1433. godine, no njegova vlast ne traje dugo jer stvara probleme i neprilike zbog svog odupiranja službenim poslanicima i zastupnicima reda. Od 1437. pa do

²⁵¹ Isto.

²⁵² Isto.

²⁵³ Dobronić, 1984(b):134

²⁵⁴ Isto.

²⁵⁵ Među tim otimačima bio je i sam kralj Žigmund. (Dobronić, 1984(b):135)

²⁵⁶ Dobronić, 1984(b):135

1447. godine opet nema nikakvog spomena ugarskog priorata, da bi priorat uskrsnuo 1447. godine u zajednici ponovno sa Njemačkom i Češkom.²⁵⁷ Ta tri priorata bila su u najlošijem stanju u Europi i bilo je hitno potrebno poduzeti ozbiljne mjere za njihovu sanaciju. Veliki magistar imenuje vizitatora brata Michaela de Castellana, doktora prava, da ima urediti stanje u navedenim prioratima. Iz isprave koju magistar reda izdaje doznaje se da imenovani vizitator ima popraviti priorate u svjetovnom i duhovnom smislu, mora ih navesti da redovno plaćaju *responsiones*, da mora od sadašnjeg kralja Ladislava zahtijevati povrat svih dobara te promovirati siromaštvo centrale reda na Rodu, koji je bio pogođen teškim nedaćama, od opsjedanja do požara, pa da se prikupi što god milosrđa i za njih. Osim toga, u ispravi se nalazi poseban dio koji se odnosi samo na priorat Ugarske i gdje magistar vizitatora upućuje kako tamo treba postupati. Tu se tek može razabrati u koliko je lošem stanju naš priorat bio. Tamošnji priori nisu bili postavljeni od centralne vlasti reda, već su bili birani unutar zemlje pa nije bilo ni čudno što su izgubili svaki kontakt sa sjedištem na Rodu i zašto je veliki magistar morao početi uvoditi reda unutar ugarskog priorata.²⁵⁸ Nalaže također vizitatoru da se preceptorati, koje su zaposjele osobe koje nisu podobne ili ne žele pristupiti redu, daju u ruke ‘plemenitim i moćnim muževima’ koji bi mogli i redovito plaćati *responsiones* i dostojno služiti redu. Manjak ivanovaca očito se osjećao u ugarskom prioratu kada magistar nalaže da se kadrovi popune novim ljudima, a čak šalje poziv po vizitatoru da mladići koji vole red mogu postati redovnici-vitezovi,²⁵⁹ a uz to, trebao je i pomoć u borbi protiv Turaka. Nisu ostali zabilježeni nikakvi rezultati ove magistrove akcije, a priorat Ugarske nakon te 1447. godine spominje se u dokumentima samo formalno. Upravo takvo stanje priorata, gdje on praktički i ne postoji, dovelo je do odluke tadašnjeg kralja Matije Korvina da 1464. godine sve posjede ugarskog priorata dodjeli bosanskom banu koji je prihode tih posjeda trebao koristiti za uzdržavanje vojske u borbi protiv Turaka. Godinu kasnije kralj je i službeno zatražio od pape da se svi ivanovečki posjedi predaju na upravljanje kralju, a papa mu dozvoljava da tim posjedima priorata upravljaju posebni upravitelji (*administratores*).²⁶⁰ Tada, u drugoj polovici XV. stoljeća ivanovci polako iščezavaju s naših prostora, a početkom XVI. stoljeća više nije bilo ni ivanovečkih redovničkih kuća u Hrvatskoj. Ivanovci su se

²⁵⁷ Dobronić, 1984(b):135

²⁵⁸ Dobronić, 1984(b):136

²⁵⁹ Njih četvorica-petorica iz ugarskog priorata. Očito je bila magistrova namjera na taj način odgojiti nove funkcionere koji će voditi priorat Ugarske kada nitko drugi nije htio preuzeti tu funkciju u to vrijeme. (Dobronić, 1984(b):137)

²⁶⁰ Dobronić, 1984(b):138

našim prostorima zadržali puno dulje nego templari i njihova sudbina nije toliko neslavno završila na ovim prostorima, kao što se to dogodilo s templarima. Njihov utjecaj uklesao se dublje nego templarski, što se osjeća sve do danas, bilo u nazivima mjesta, bilo u činjenici da i dan danas prepošt zagrebačkog Prvostolnog kaptola nosi titulu reda sv. Ivana Jeruzalemskog, onu priora vranskog.

5. Arhitektura viteških redova

Viteški redovi od svojih početaka bazirali su se na idejama poniznosti, kreposti i siromaštva. Možda se takva situacija nije održala jačanjem njihove moći, no njihova uloga je uvijek bila ista - borba za kršćanske ideale te pomoć nemoćnima i omogućavanje sigurnog puta na hodočašću prema Bliskom istoku. Kao redovi razvijali su se i nastanjivali uzduž tih hodočasničkih ruta gdje su gradili svoja sjedišta ili pak zauzimali već gotove posjede, no, kako ovi redovi svoje početke pišu upravo na Bliskom istoku, na tom području su i osnovali svoje prve utvrde. Tamo su uglavnom zaposjeli već postojeće utvrde koje su im ili bile dodijeljene ili su ih sami nastanili.²⁶¹ Ivanovci su u Svetoj zemlji imali posjeda prije nego su i službeno postali red, a templari godinama razvijaju svoj kompleks na 'Templarskom brdu' gdje im je kao okosnica bio Solomonov hram.²⁶² Prvo gdje se intenzivnije razvijaju u Europi bilo je u Francuskoj, odakle su bili i sami osnivači templara i ivanovaca. Najznačajnija templarska utvrda u Francuskoj bila je komanderija u Coulommiersu (**sl.4**), a ujedno je tamo bilo i sjedište cijelog reda.

Ono što se može reći o samoj arhitekturi viteških redova jest da je ona nekonzistentna. Nema točno utvrđenog stila, a nema ni uniformnog primjera kako su njihova središta trebala biti uređena.²⁶³ Za viteške se redove kroz literaturu navodi da su preferirali jednostavne crkve s centralnim planom²⁶⁴ ili jednobrodne i malih dimenzija, s jednostavnim svetištem (jednoapsidalnim ili pak samo ravno zaključenim) građene u tradicionalnim oblicima lokalne arhitekture, a zanimljivo je također primjetiti da, kako to nisu redovi kontemplativnog karaktera, ne utvrđuju samostane, već se templarski posjed naziva *domusom*. *Domus* ima sličnu funkciju kao i samostan, također se sastojao od crkve, gospodarskih i upravnih zgrada kojima su se braća templari i ivanovci služili u svakodnevnom životu, a one nisu nužno bile

²⁶¹ Tako se u Jeruzalemu templari nastanjuju u krilu Solomonova hrama kojeg im na korištenje daje kralj Balduin II. (Boas, 2006:19)

²⁶² Boas, 2006:15

²⁶³ Kao što je slučaj bio s npr. benediktincima koji su samostane gradili po točno uređenim pravilima i po primjeru samostana u Clunyju, koji je bio ogledni primjer po kojem su se svi ostali samostani trebali ravnati.

²⁶⁴ Carraz, 2014:109

povezane, kao što je to bio slučaj u samostanskim kompleksima, već je to samo bila skupina zajedničkih građevina na jednom mjestu, odvojene jedne od drugih. Na našim prostorima, nažalost, nije ostao očuvan nijedan templarski ni ivanovečki *domus*. Što se pak, stila tiče, nije postojao uniformni stil viteških redova, već su templari i ivanovci preuzimali elemente lokalnog stila na području na kojem bi se nastanili.

Kako je to izgledalo u našim krajevima, najbolje je dočarati na onim primjerima koji su ostali očuvani, a takvih nije puno. Kod nas je najveći problem činjenica da su templari i ivanovci u našim krajevima uglavnom nastanjivali već gotove i napuštene samostane te preuzimali posjede na kojima je već potrebna infrastruktura postojala, no nešto se ipak uspjelo očuvati i na tim ću primjerima predstaviti odlike arhitektonskog stila viteških redova. Ti primjeri su dvije crkve, izvorno templarske, u Gori i u Našicama te utvrde u Račeši, Ljesnici i Gornjim Bogičevcima.

Sustavna arheološka istraživanja na svim tim lokalitetima provedena su u razdoblju od 2008. do 2015. godine²⁶⁵ koja su iznimno značajna za produbljivanje znanja o djelovanju viteških redova na našim prostorima.

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori (**sl.5**) djelo je templarskih ruku, a sagradili su je u drugoj četvrtini XIII. stoljeća na mjestu ranije romaničke crkve.²⁶⁶ Kraj XIII. stoljeća smješta crkvu u Gori u ranogotički stil, a ono što se prvo uočava jest da je pravokutnog tlocrta (**sl.6**). Unutrašnjost je podijeljena u četiri dijela presvođena križno-rebrastim svodovima. Svodna polja odjeljena su pojasnicama koje izlaze iz tri para jakih polustupova, dok rebra izlaze iz vitkih ugaonih stupova i istih takvih stupova prislonjenih sa svake strane znatno jačih polustupova. Prostor crkve osvjetljen je sa tri prozora na južnom pročelju, jednim istim takvim na istočnoj strani, te rozetom na zapadnom pročelju. Svetište nije izdignuto u odnosu na brod, što je inače bilo uobičajeno, a nema ni trijumfalnog luka koji bi istaknuo svetište i bar ga neki način odvojio od broda te jedino čime se ono ističe jest trolisnim nišama koje se nalaze na istočnom i južnom zidu svetišta. Ovakav jednostavan pravokutni tlocrt prije podsjeća na reprezentativnu vitešku dvoranu, nego na crkvu.²⁶⁷ Viteške dvorane bile su jedini karakteristični element njihove arhitekture koji se pojavljivao i u ostalim dijelovima Europe.

²⁶⁵ Za crkvu u Gori arheološka istraživanja vodila su se od 2008. do 2011. godine, a što se tiče utvrda Račeše, Lješnice i Gornjih Bogičevaca, na tim terenima istraživanja su provođena od 2011. do 2015. godine.

²⁶⁶ Miletić, Valjato Fabris, 2014:49

²⁶⁷ Miletić, Valjato Fabris, 2014:56

Unutar crkve sv. Marije u Gori valja posebno istaknuti da je ostalo očuvano ukupno šest velikih i šesnaest manjih kapitela (**sl.7**), “što je najveći i najvrjedniji niz kapitela predtatarskog doba u Hrvatskoj.”²⁶⁸ Zanimljivo je također da je crkva s južne strane imala prigrađen zvonik na preslicu, a uočilo se da je naknadno prigrađen po strukturi zida. Jasno se uočava da se zid od velikih pravilnih klesanaca razlikuje od zida na pročelju crkve, koji je bio zidan pravilnim, ali manjim klesancima, a pretpostavlja se da je prigrađen vjerojatno nakon što su hospitalci preuzeli Goru 1314. godine.²⁶⁹ Crkva je u Domovinskom ratu bila minirana, i tu je na prvom udaru bio upravo zvonik jer je najveća količina eksploziva bila postavljena u njegovu prizemlju, ali zbog debljine zida, djelomično se uspio očuvati.²⁷⁰ Zvonik je bio položen na južno pročelje pod pravim kutem što je zapravo jedinstven primjer takvog zvonika u Hrvatskoj.²⁷¹

Po čemu je ova crkva u Gori toliko značajna? Ona je vrlo važan spomenik hrvatske rane gotike zbog svog tlocrtnog oblika te jedinstvenosti položaja zvonika na preslicu, a ističe se još i kvalitetom zidanja. Također, treba napomenuti da su u ruševinama crkve i *in situ* pronađeni vrijedni ostaci arhitektonske plastike, koja se ističe svojom visokom kvalitetom. Crkva u Gori još je značajna i zbog toga što je jedinstven primjer templarske sakralne arhitekture očuvane ne samo u Hrvatskoj, već i šire. O templarskim crkvama u Hrvatskoj ne zna se puno, jer ih nije puno ni ostalo sačuvanih, no uvijek se u literaturi kao najznačajniji primjeri izdvajaju crkve sv. Martina pokraj Našica, sv. Brcka u Brckovljanima i sv. Martina u Dugom Selu, uz crkvu u Gori.²⁷² Iako sve značajni spomenici iz doba viteških redova, nijedna od tih crkava ne posjeduje bitne značajke arhitekture viteških redova, već su bitniji ostaci arhitektonske plastike nađeni na tim lokalitetima, dok je u Gori je ostao očuvan velik dio zidova izvorne templarske crkve. Miletić i Valjato Fabris tako sa sigurnošću tvrde da su je gradili francuski graditelji.²⁷³

Već spomenuta crkva sv. Martina u Našicama (**sl.8**) vrlo je značajan spomenik templarskog vremena, a datira se u prvu polovicu XIII stoljeća.²⁷⁴ To je jedina potpuno sačuvana

²⁶⁸ Miletić, Valjato Fabris, 2014:56

²⁶⁹ Miletić, Valjato Fabris, 2014:57

²⁷⁰ Autori navode kako je ostao stajati samo “donji dio 124cm debelog i 326cm dugačkog zida nekadašnje preslice.” (Miletić, Valjato Fabris, 2014:57)

²⁷¹ Miletić, Valjato Fabris, 2014:57

²⁷² Isto.

²⁷³ Miletić, Valjato Fabris, 2014:57

²⁷⁴ Kukuljević smješta dolazak templara u Našice između 1221. i 1230. godine, a u tom razdoblju vjerojatno grade samostan i crkvu. (Kukuljević Sakcinski, 1886:21)

templarska crkva u Hrvatskoj, a ujedno i jedan od najznačajnijih slavonskih spomenika iz razdoblja romanike.²⁷⁵ Možda nije reprezentativan primjer arhitekture viteških redova, kao crkva u Gori, ali je nedvojbeno neizostavan spomenik u njenom proučavanju. Crkva je jednostavnog tlocrta, jednobrodna s jednom polukružnom apsidom, a građena je djelomično od klesanog, djelomično od neklesanog kamena. Brod je pravokutnog oblika i nije nadsveden, već ima ravan drveni krov, dok je svetište polukružno i bačvasto svođeno te se prema brodu otvara trijumfalnim lukom. U svetištu se još nalaze dva manja prozora, polukružno zaključena u ljevkastim nišama, a takva dva slična prozora nalaze se na južnom zidu broda, samo su nešto veća od onih u svetištu. Pročelje je izgubilo svoj izvorni oblik, no kod popravaka na crkvi, otkrio se veliki romanički prozor, oblo zaključen te kameni grb s uklesanim križem i jednim manjim unutar većeg. To je jedan od vrijednijih komada arhitektonske plastike sa simbolom viteških redova. Zanimljivo je još da je u unutrašnjosti crkve ostao očuvan izvorni sakrarij, dvije niše koje su zaključene likom oblog trolista, a on je služio za izljev blagoslovljene vode. Crkva sv. Martina u Našicama jednostavna je i jednobrodna, što je bila karakteristika viteških crkava, no značajnija je u kontekstu arhitekture romaničkog stila na slavonskom području zbog načina zidanja, polukružno zaključenim prozorima te bočnim i donjim istacima na pročelju, koji su sve karakteristični elementi romaničkog stila u arhitekturi.

Osim sakralne arhitekture, važno je spomenuti i onu fortifikacijsku. Već sam spomenula kako se templarska sjedišta nisu nazivali samostanima, već *domosima*, sklop sa građevinskim i upravnim objektima s crkvom ili kapelom, no kod nas nijedan takav primjer nije ostao očuvan. Ono što se uspjelo (djelomično) očuvati i istražiti jesu križarske utvrde, one na lokalitetima Račeša, Cage-Lješnica i Sv. Ivan Trnava u Slavoniji. Križarske utvrde na našim prostorima grade se najvjerojatnije uslijed provale Tatara 1241./42. godine.²⁷⁶ Ono što se ističe kao karakterističnost jest njihova mala udaljenost jedne utvrde od druge pa se pretpostavlja da je zbog tatarske opasnosti sredinom XIII. stoljeća bilo potrebno graditi veći broj utvrda.²⁷⁷ Utvrda u Račeši (**sl.9**) prema tipološkim odrednicama pripada kombiniranim utverdama²⁷⁸ koje su smještene na brdovitom području u blizini vode. Imala je središnju ovalnu jezgru s masivnim ovalnim odsječkom na zapadnoj strani utvrde, a bila je okružena

²⁷⁵ Dobronić, 1984(a):120

²⁷⁶ Ivanušec, Mihaljević, 2016:79

²⁷⁷ Ivanušec, Mihaljević, 2016:80

²⁷⁸ Ivanušec, Mihaljević, 2016:90

obrambenim opkopom u kojem je bila voda, koja se u opkopu nije nalazila cijelo vrijeme, već je regulirana i puštana po potrebi (**sl.10**). Što se tiče utvrde na lokalitetu Cage-Lješnica (**sl.11**), ona se sastojala od ovalne i od kvadratične jezgre s jednim manjim odsječkom. Tipski pripada gorskoj utvrdi²⁷⁹ koja ima izduljene grebene koji su, pak, odvojeni poprečnim grbama, a na bočnim stranama imala je strme bokove za obranu. Imala je izduljen greben s dubokim poprečnim obrambenim opkopima, a cijeli fortifikacijski sklop bio je još dodatno ograđen obrambenim zidom. Za razliku od ove dvije utvrde, koje su obje na brdovitom području, ona na lokalitetu sv. Ivan Trnava (**sl.12**) pripada tipu nizinskih utvrda.²⁸⁰ Posjed se nalazio na močvarnom tlu pa se sustav obrane temeljio na opkopima, i to dvostrukim i trostrukim, koji su bili ispunjeni vodom. Utvrda je bila koncentričnog, ovalnog oblika gdje četverokutnu, na uglovima blago zaobljenu, jezgru okružuju dva koncentrična nasipa i opkopa.

Ove križarske utvrde vrijedan su primjer fortifikacijske arhitekture koja se javlja u razdoblju XIII. stoljeća na našim prostorima. Kako je tada vladala opasnost od provale Tatara bilo je potrebe za njihovom gradnjom, a i jedan od zadataka viteških redova na tom području bila je borba protiv nevjernika za što im je svakako trebala prikladna infrastruktura. Koliko je ta arhitektura bila kvalitetna, dokazuju i nalazi na lokalitetu u Račeši gdje je su pronađeni zidovi prostorije pravokutnog tlocrta za koju Ivanušec i Mihaljević tvrde da su djelo stranih majstora i klesarske radionice.²⁸¹ Navode kako je po načinu zidanja i klesarskoj obradi kamena ovo jedan stvarno jedinstven primjer u srednjovjekovnoj fortifikacijskoj gradnji u Slavoniji, pa čak i šire.

6. Lokaliteti viteških redova na srednjem Jadranu

Prisutnost viteških redova na Jadranu postoji od vremena kada oni i stižu na naše prostore, a čak je jedan od prvih spomena na našem tlu uopće vezan upravo uz lokalitet na Jadranu - Vrana.²⁸² Jedna od hodočasničkih ruta vodila je upravo pravcem Jadrana pa nije ni čudo da su se templari i ivanovci odlučili nastaniti i uz te putove koji su vodili ka Bliskom

²⁷⁹ Ivanušec, Mihaljević, 2016:91

²⁸⁰ Isto.

²⁸¹ Isto.

²⁸² Papa Aleksandar III. templarima daruje vranski samostan na korištenje oko 1165. godine (najkasnije do 1169.).

istoku. Posjedi koje su dobili i nastanili nisu nikako bila manje bitna od onih u kontinentalnoj Hrvatskoj, čak štoviše, Vrana je postala najveće templarsko, a kasnije ostala i najveće ivanovečko sjedište, a taj utjecaj osjeća se i dan danas.²⁸³ No, detaljnije o tome kako su djelovali u Dalmaciji biti će detaljnije izneseno na slijedećim stranama.

6.1. Senj

O djelovanju templara u Senju zna se podosta, čak i više nego o nekim drugim templarskim sjedištima. Poznato je da su Senj dobili od kralja Bele III. 1183. godine zajedno sa crkvom sv. Jurja²⁸⁴ na senjskom području.²⁸⁵ Templari u Senju vodili su vrlo dinamičan život, kako je grad bila važna prometna luka, često su u kontakt dolazili s ljudima iz cijelog kraljevstva, a najviše s Dubrovčanima, Rabljanima, Krčanima i Mlečanima. Zabilježena je čak i suradnja s cistercitema iz Topuskog kada im 1240. godine dopuštaju da u blizini Senja sagrađe kuću koju bi koristili za vlastite potrebe prodaje dobara i kupovine.²⁸⁶ Dugo su se zadržali na senjskom prostoru, a čak su se i vratili nakon tatarske provale, koja se dogodila 1239. godine, a nakon tih provala pojavljuje se funkcija preceptora unutar templarskog reda, što dotad nije bio slučaj.²⁸⁷ Trideset godina nakon provala, templari su se zadržali u Senju, kada taj posjed gube i u zamjenu za njega dobivaju dubičku županiju.²⁸⁸ Problematika koja se javlja u vezi sa senjskim templarima jest lokacija spomenute crkve sv. Jurja koju su dobili zajedno sa gradom, a koja se nalazila izvan gradske jezgre. Crkva danas više ne postoji, ali postoji više teorija oko toga gdje se ona mogla nalaziti. Prva je da se crkva nalazila u selu Jurjevo. Druga je da su na senjskom teritoriju postojale dvije crkve sv. Jurja, od kojih je jedan bio benediktinski samostan, a druga crkva koju su dobili templari. Treća teorija govori kako se crkva nalazila u zaljevu Abatovo ispod današnjeg Nehaja. Ova treća teorija je najizglednija jer su 1964. godine nakon restauracije nehajske utvrde iskopani ostaci predromaničke crkve²⁸⁹ (**sl.13**). Crkva je jednostavna tlocrta, jednobrodna i jednoapsidalna. Nedaleko Senja, nalazi se i mjesto sv. Jurja gdje se nalazi crkva sv. Filipa i Jakova (**sl.14**), mala ruševna crkvice smještena na groblju. Iako se u literaturi tvrdi da je ona cistercitska,²⁹⁰

²⁸³ Već sam bila spomenula da veliki prepošt zagrebačkog kaptola i dan danas nosi titulu priora vranskog.

²⁸⁴ Prema ispravi, pak, kralja Andrije II. iz 1209. godine, crkvu sv. Jurja poklonio im je splitski nadbiskup Petar 1185. godine. (Dobronić, 1984(a):66)

²⁸⁵ Dobronić, 1984(b):64; Dobronić, 1984(a):66; Dobronić, 2003:191

²⁸⁶ Dobronić, 2003:194

²⁸⁷ Dobronić, 1984(b):64; Dobronić, 2003:195

²⁸⁸ Dobronić, 1984(b):65

²⁸⁹ Dobronić, 1984(b):65

²⁹⁰ Pretpostavlja se da su je cisterciti iz Topuskog podigli na senjskom teritoriju kojeg su im ustupili templari za gospodarske djelatnosti. (Horvat, 2001:21)

postojale su težnje da se i ona pripiše templarima. Crkva je jednobrodna s pravokutno zaključenim svetištem i polutranseptom, što jesu odlike cistercijske arhitekture.

Još je jedan zanimljiv podatak vezan uz titular sv. Jurja na senjskom području, a ovaj put vezan je uz ivanovce. Godine 1216. papa Inocent III. ivanovcima na njihovu molbu potvrđuje posjed sv. Jurja de Castelluz s kapelama i ostalim pripadnostima.²⁹¹ Općenito je pitanje o kojem se posjedu ovdje radi jer nigdje na tom području nema imena mjesta Castelluz (Kastelac, Kastelić). Pretpostavlja se da bi se tu moglo raditi o mjestu Jurjevo, nedaleko Senja, ali postoji i jedna teorija da bi se moglo raditi o samostanu 'redovnika istočnog obreda' kojeg je papa darovao ivanovcima nakon što je bio ostao napušten.²⁹² Tako bi ispalo da je ova crkva zapravo pripadala i templarima i benediktincima i ivanovcima, ako se radi o istoj crkvi.

Uz sve ove teorije i pretpostavke, ni danas se ne zna točna lokacija ove crkvice.

Najvjerojatnije je da je to ona čiji se ostaci nalaze pod Nehajem, no sa sigurnošću to možemo tvrditi tek kada se provedu intenzivnija istraživanja i detaljnije se istraži ovo pitanje.

6.2. Ljubač

Ljubač (**sl.15**) je utvrđeni grad koji se nalazio nedaleko Nina. Spominje se čak u tri isprave iz prve polovice XIII. stoljeća - 1205, 1242. i 1243. godine.²⁹³ Iz prve isprave, iz 1205. godine, koju piše kralj Andrija II. doznaje se kako u određivanju granica zemalja grada Nina izuzima posjed Ljubač koji pripada braći ivanovcima, a isto je potvrđeno i ispravom iz 1242. godine koju izdaje kralj Bela IV.²⁹⁴ Ti lokaliteti postoje i danas, postoji selo Ljubač te rt Ljubač u Ljubačkom zaljevu, nedaleko od Nina. Zanimljiv je prikaz Bianchijeva opisa kojeg iznosi Lelja Dobronić, u kojem se saznaje da su u ovom utvrđenom gradu postojali samostani sv. Pavla s crkvom sv. Mihovila te samostan sv. Antuna opata s crkvom sv. Klementa.²⁹⁵ Ništa od toga danas nije ostalo sačuvano, no ono što jest, su ruševine utvrde grada. Po ruševinama se može zaključiti da je utvrda bila četverostrana i opasana zidinama, nalazila se na dobroj poziciji - na strmom brežuljku koji se izdizao iznad mora i koji je bio teško pristupačan što je bilo ključno za obranu grada. Bianchi još spominje da je na tom prostoru postojao još jedan samostan 'križnika', titulara sv. Jelene s crkvom sv. Nikole, a podalje Ljubača pronađene su u

²⁹¹ Dobronić, 1984(a):68

²⁹² Isto.

²⁹³ Dobronić, 1984(a):89

²⁹⁴ Ovo je ujedno i jedan od prvih spomena ivanovaca na našim prostorima. (Dobronić, 1984(a):89)

²⁹⁵ Dobronić, 1984(a):90

ruševinama još dvije crkvice, jedna posvećena sv. Marceli koja je imala tri oltara te druga posvećena sv. Mariji koju su uzdržavale redovnice.²⁹⁶ Utvrđeni grad Ljubač razorili su Mlečani kako ne bi pao u ruke Turaka, no to se dogodilo nakon što su ivanovci već napustili posjed.

6.3. Tinj

Grad Tinj lokalitet je nedaleko Vrane koji je također svojevremeno pripadao viteškim redovima, točnije templarima. Nije sigurno je li sam grad sa crkvom sv. Ivana pripadao templarima, no zemlje koje su se nalazile podno grada jesu, pa je moguće pretpostaviti da su i u samom Tinju templari bili aktivni. Pretpostavlja se da su templari dobili grad Tinj sa svim njegovim okolnim posjedima isto kad i Vranu, darovnicom pape Aleksandra III. nekad između 1165.-1169. godine. Ta tvrdnja nije sigurna, jer se Tinj u ispravi nigdje ne spominje, no postoje teorije da je kralj Zvonimir 1075., prilikom svoje krunidbe, tadašnjem papi darovao samostan sv. Grgura u Vrani i posjed Tinj s okolnim zemljama.²⁹⁷ Iako se u toj ispravi također ne spominje grad Tinj, postoji zapis iz zadarskog katastra iz 15. stoljeća da je Tinj pripadao vranskim posjedima.²⁹⁸

Sam lokalitet nalazio se na 119 metara visokom brežuljku koje je svoje korijene vuklo još iz antičkog doba. Grad se nalazio na južnim i zapadnim obroncima brijega, a u njemu se bila smjestila crkva. sv. Ivana²⁹⁹ (**sl.16**). Utvrda je bila četverokutnog tlocrta s kvadratnom kulom na sjevernoj strani, koja je služila u obrambene svrhe, te s još dvije manje kule, jednom ja nužnoj strani utvrde, jednom na zapadnoj. Važnost Tinja uočava se u činjenici da je tamo boravio i skradinski biskup, a imali su svog suca i 'natpopa', no taj podatak ne ide u korist templarske povijesti Tinja, jer ako je tamo boravio skradinski biskup, znači da sjedište nije moglo biti templarsko.³⁰⁰ U prilog templarskoj prisutnosti u zemljama kod Tinja ide činjenica da su se tamo često sporili oko posjeda sa svojim susjedima, benediktincima iz samostana sv. Kuzme i Damjana u Biogradu. Značajan je spor kojeg su vodili 1194. godine o razvodu zemalja templara i benediktinaca gdje se doznaje da put koji vodi između Tinja i benediktinskog samostana prema jugu do mjesta Gomila i Blato bude razdijeljeno tako da

²⁹⁶ Dobronić, 1984(a):89. Ove zadnje dvije crkve ne povezuju se s viteškim redovima no zanimljivo je da se na tako malom prostoru nalazilo čak tri samostana i pet crkava.

²⁹⁷ Dobronić, 1984(a):86

²⁹⁸ Ako je pripadao vranskim posjedima nije nužno morao biti naveden, a templarima je papa poklonio samostan u Vrani sa svim njegovim posjedima, što bi uključivalo i Tinj.

²⁹⁹ Dobronić, 1984(a):86

³⁰⁰ Dobronić, 1984(a):86

istočni dio pripadne templarima (na toj istočnoj strani nalazio se Tinj), a zapadno benediktincima te isti taj sporazum o razvodu zemalja potvrđuje papa Inocent III. 1200. godine.³⁰¹ Još jedan spor vodili su templari s benediktincima i 1225. godine, opet oko zemalja pod Tinjem, a također su i ivanovci kasnije preuzeli te probleme, što govori spor iz 1369. godine.³⁰² Svi ovi sporovi dokazuju templarsku (i ivanovečku) prizutnost u zemljama pod utvrdom Tinj, no jesu li zaista djelovali i u samom Tinju zasad još uvijek ostaje nepoznato.

6.4. Zabláće

Zabláće je bilo jedno od važnijih templarskih sjedišta. Nalazi se između mora i Vranskog jezera, bila je važna luka i sjedište preceptorata. Prvi spomen Zabláća vezan je upravo uz svoju funkciju kao luke, a datira se u 1280. godinu po dozvoli za prijevoz žita iz Italije.³⁰³ Samo četiri godine kasnije, 1284., spominje se u jednoj ispravi brat Joannes de Foys kao preceptor, što dokazuje da je Zabláće zaista bilo templarski preceptorat.³⁰⁴ Zabláće kao mjesto danas ne postoji, a pretpostavlja se da se nalazilo nedaleko Pakošтана. Branko Gušić Zabláće smješta nedaleko rimske primorske ceste blizu mora uz današnje Pakošтанe, a spominje i uvalu Božjakovinu gdje su vranski ivanovci imali svoju luku. Navodi i kako se u popisu naselja zadarskog područja iz 1527. godine ‘Pacoschiane et Xablachia’ (Pakoštane i Zabláće) navode zajedno što upućuje na njihovu blizinu.³⁰⁵ Još spominje i lokalitet Crkvina na kojemu se nalaze i ruševine crkve, u narodu poznate kao ‘Gospa od Zabláća’. O ovom lokalitetu nije se puno znalo sve do 2006. godine kada započinju detaljna arheološka istraživanja na njemu, a trajala su do 2013. godine.³⁰⁶ Ruševine crkve (**sl.17**) koje su tamo nađene nose titular sv. Marije, a uz nju otkrivene su još i dvije pomoćne prostorije, zvonik i srednjovjekovno groblje, a sve to ograđeno je zidom pa se može pretpostaviti da se radilo o samostanskom kompleksu. Sama crkva sv. Marije longitudinalna je i jednobrodna s polukružnom apsidom, a da ja bila nadsvođena zaključuje se po ostacima pojasnica koje su nosile bačvasti svod, a koje su ostale očuvane na sjevernom i južnom zidu crkve. Ispred pročelja bio je smješten zvonik, a na sjevernoj i južnoj strani crkve nalazile su se bočne pomoćne prostorije. Sjeverna bočna prostorija izduženog je pravokutnog oblika, a zanimljiva je jer su u njoj nađene tri zidane grobnice od kojih je jedna u unutrašnjosti oslikana crvenim

³⁰¹ Dobronić, 1984(a):87

³⁰² Isto.

³⁰³ Dobronić, 1984(a):60

³⁰⁴ Isto.

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ Gusar, Vujević, 2013:271

templarskim križevima na bijeloj žbuci.³⁰⁷ To je vrlo važan nalaz jer ukazuje na prisutnost templara na tom lokalitetu, no postoji jedan još važniji, a vezan je uz isti lokalitet. Južna bočna prostorija longitudinalna je s polukružnom apsidom, a i unutar nje su pronađeni grobovi. Još se nešto nalazi s južne strane crkve, naslonjeno na vanjski zid, ispod južne bočne prostorije, a to je monumentalna grobnica koja je najznačajniji nalaz ovog lokaliteta. Grobnica (**sl.18**) ima četiri zidane stranice, a oko nje nalazila se žbukana podnica. Pronađeni su i ostaci arhitekture grobnice, devet klesanih kamenih blokova vapnenca, fino klesanih, koji su bili povezani željeznim spojka. Na tim kamenim blokovima uočavaju se utori koji su služili za nasad mramornih profiliranih baza na koje su pak bili nasadeni stupići križnog presjeka s malim kapitelima kubičnog oblika (**sl.19**). To je poznato jer je jedan takav ostao očuvan *in situ* na jugoistočnom uglu grobnice.³⁰⁸ Svi ti dijelovi tvorili su neku vrstu ograde koja je stajala na masivnim blokovima koji su tvorili bazu grobnice (**sl.20**), a bila je pokrivena velikom kamenom pločom s vegetativnim motivima, koja je bila antička spolija s motivom kimationa (**sl.21**). Unutar grobnice pronađena su čak 44 ukopa, od kojih se najstarije datira oko 1170. godine, a najveći dio nalaza odnosi se na dijelove nošnji, kovani novac te nakit i drugi uporabni predmeti.³⁰⁹ No, ova grobnica nije značajna zbog svojih nalaza unutar nje, već je značajna kao nalaz sama po sebi jer predstavlja jedinstveni nalaz na prostoru cijele Hrvatske, a jedino s čime se može usporediti jesu crkve iz Francuske i Španjolske.³¹⁰ Ovoj grobnici najbližnja je jedna španjolska, iz crkve Santa Maria Magdalena u Zamorri (**sl.22**), a crkva je vezana uz templare i ivanovce.³¹¹ Iako se ova španjolska grobnica povezuje uz kraljicu Uracci, naša se veže uz templare, ili bar tako pretpostavljaju autori. Grobnica je pripisana romaničkom stilu i datirana u XII. stoljeće prema najstarijem ukopu pa se može zaključiti da je bila upravo templarska. Poveznica za španjolskom crkvom samo može potvrditi tu pretpostavku jer su templari na našim područjima uglavnom bili stranci, uglavnom Francuzi i Španjolci, koji zasigurno prenose svoje utjecaje u kulturi i umjetnosti iz svojih zemalja i primjenjuju ih na našim prostorima.³¹² Uz ovu grobnicu, nađena

³⁰⁷ Gusar, Vujević, 2013:273

³⁰⁸ Gusar, Vujević, 2013:275

³⁰⁹ Gusar, Vujević, 2013:276

³¹⁰ Autori grobnicu uspoređuju i s grobnicom opatice Vekenegge iz Zadra, no one oblikovno ni arhitektonski nisu po ničemu slične. (Gusar, Vujević, 2013:288)

³¹¹ Gusar, Vujević, 2013:289

³¹² Gusar, Vujević, 2013:291

je i ona već spomenuta s ucrtanim templarskim križevima što svakako predstavlja snažan dokaz prisutnosti templara na ovom lokalitetu.

6.5. Vrana

Vrana (**sl.23**) je daleko najznačajniji posjed viteških redova kako u Dalmaciji, tako i u cijeloj Hrvatskoj. Nije toliko značajna zbog svojih ostataka, već zbog svoje povijesti i političko-društvenog utjecaja vranskih templara i ivanovaca u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu.

Pripala je templarima darovnicom pape Aleksandra III. iz 1169. godine, a pretpostavlja se da su templari na taj posjed došli i nešto prije, između 1165. i 1169. godine.³¹³ U vrijeme templara bila je sjedište preceptorata, a u njihovu posjedu bila je čak oko 150 godina, sve do ukinuća templarskog reda kada posjed prelazi u ruke ivanovaca. O templarskoj Vrani zna se jako malo, više vijesti ostalo je zabilježeno o zemljama oko Vrane.

Tamo je i prije dolaska templara postojao benediktinski samostan sv. Grgura, no ne zna se jesu li templari oko njega gradili svoju utvrdu ili su pak sve zajedno gradili od temelja, tj. uopće nije poznato kako je Vrana izgledala u vrijeme dok su nom vladali templari.³¹⁴ Svoju slavu utvrda je doživjela tek u vrijeme ivanovaca, koji kompleks nadograđuju, a nakon njih intervencije su uočljive i od strane Mlečana i Turaka. Danas se tamo nalaze samo ruševine nekad velebnog zdanja. Prije Drugog svjetskog rata još se moglo nešto i razaznati iz tih ruševina, koje opisuje Benvenuti³¹⁵ i navodi kako se jasno uočava prostran jarak, iznad kojeg se nalazi viseći most, te veliko dvorište koje je nepravilno i različito oblikovano da bi otežalo neprijateljske provale. Za taj dio Benvenuti govori kako je djelo turskih ruku, a bočni dio toga je sasvim razrušen, no ostali su ostaci nazupčenog zida templarske utvrde (**sl.24a/24b**). Širom zida nalaze se rupe, koje su najvjerojatnije služile strijelnice, a postoje i dvije veće s objiju strana vrata, koje su vjerojatno bile rupe za artiljeriju. Lijeva strana zida ostala je uspravno stajati i općenito je u boljem stanju nego desna, a u sredini se izdiže komad zida širokog jedan metar, stariji od ostatka zidova. U sjevernom kutu utvrde nalaze se i male stepenice koje vode u podzemnu prostoriju, koja je vjerojatno služila kao prostorija za top jer su tamo pronađene tri željezne kugle.³¹⁶ U južnom dijelu utvrde nalazi se mala dvorana koja oblikovno liči na crkvu (možda ona sv. Grgura, no to ostaju samo nagađanja), a u sredini

³¹³ Dobronić, 1984(b):58

³¹⁴ Isto.

³¹⁵ Benvenuti prema Dobronić, 1984(b):84

³¹⁶ Benvenuti prema Dobronić, 1984(b):84

utvrde nalaze se i ostaci četverokutne kule (**sl.25a/25b**), visoki čak dvanaest metara. Vrana, zajedno s utvrdom Bela, spada u tip utvrda s branič-kulom, a to je tip koji se u Europi javlja od XI. do XIII. stoljeća.³¹⁷ Ovakvo stanje lokaliteta bilo je krajem tridesetih godina prošlog stoljeća, a danas je u još lošijem stanju.³¹⁸ Za Vranu Dobronić sa sigurnošću tvrdi da je građena (ili bar pregrađena) u XII. stoljeću za vrijeme templara jer njihovim potrebama nije mogao odgovarati stari oblik samostana pa su morali utvrdu prilagoditi sebi.³¹⁹

Za vrijeme templara Vrana je bila preceptorat koji se po ničemu nije isticao od ostalih preceptorata u kraljevstvu, no nakon ukinuća templarskog reda Vrana prelazi u vlasništvo kralja Karla, a kasnije ga tek kralj Ludovik I. dodjeljuje ivanovcima, 1345. godine.³²⁰ Tada se javlja i funkcija priora u Vrani, koji im dodjeljuje sam kralj Ludovik I. To pitanje vranskog priorata vrlo je zanimljivo jer navodno kralj, pozivajući se na *jus patrium* (domovinsko pravo), ivanovcima dodjeljuje priorat za njihove zasluge, a i zbog vlastitih interesa jer je u to vrijeme ratovao s Italijom, a Vrana je bila na idealnoj poziciji za taj pothvat. Koliko je to bilo legitimno, nije jasno, jer je u to vrijeme već postojao priorat Ugarske i Slavonije pod kojeg su spadali svi preceptorati na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva te je imao svoj službeni pečat.³²¹ Nedvojbeno je da se u nekim spisima navodi Vrana kao sjedište priorata, no izglednije je da je taj preceptorat u vrijeme ivanovaca bio vjerojatno značajniji od ostalih pa su mu se pripisivala veća prava. Nema nikakvih službenih dokaza iz ivanovečkih arhiva gdje bi se moglo utvrditi da je priorat vranski bio službeno priznat od strane vrhovništva reda.

6.6. Šibenik

O poveznici Šibenika i templara dugo se u literaturi nije puno pisalo. Često bi samo usput bila navedena činjenica da templari jesu boravili u Šibeniku, što se saznaje iz isprave pape Aleksandra IV. iz 1255. godine u kojoj potvrđuje zamjenu kralja Andrije II.³²² Kralj templarima daje Šibenik u zamjenu za Klis, a iz isprave se još saznaje da su se Šibenčani pobunili protiv templara te su im zauzeli i porušili njihovu utvrdu. Tako se iz isprave doznaje da su templari u Šibeniku imali utvrdu, tj. *castrum*, no postavlja se pitanje gdje se taj *castrum* nalazio. Ovim pitanjem pozabavio se Danko Zelić koji ne smatra da su templari posjedovali

³¹⁷ Dobronić, 1984(a):112

³¹⁸ Osobno sam bila na lokalitetu u kolovozu ove godine, koji je toliko obrasao dračem da je jedva prohodan, no i dalje se uočavaju neki elementi, poput kule koja se i dalje visoko uzdiže i ostataka crkve(?) na južnom dijelu, van samih zidina.

³¹⁹ Dobronić, 1984(a):112

³²⁰ Dobronić, 1984(a):142

³²¹ Dobronić, 1984(a):143-144

³²² Zelić, 1999:33

poznatu šibensku tvrđavu sv. Mihovila, već da se njihov *castrum* smjestio uz crkvu sv. Spasa (sl.26) gdje su se presijecale dvije najvažnije gradske prometnice.³²³ Na tom mjestu templari su podigli sklop četverokutnog tlocrta, a građen je na prostoru koji nije bio obuhvaćen gradskim zidinama pa se tako taj sklop u papinskoj ispravi naziva utvrda ili *castrum*. Pozicija te utvrde bila je i strateški važna za jer, uz to što se nalazila na sjecištu dviju važnih prometnica, ispred nje se nalazio trg, za koji se iz spisa iz XV. stoljeća saznaje da je nosio ime *Rivoalto merchatorum*.³²⁴ To ukazuje na trgovačku funkciju trga, kroz koji je morala prolaziti sva roba iz luke prema centru grada, a templarska uloga u Šibeniku bila je upravo prikupljati trgovačku pristojbu za kralja. Protiv toga su se Šibenčani i pobunili te im zato okupiraju utvrdu i ruše je, protiveći se tako templarskoj (samo)vlasti u gradu.

Kako je izgledao taj templarski *castrum*? Unutar srednjovjekovnog Šibenika isticao se svojom veličinom i tlocrtom (skoro pravilnog) kvadratnog oblika. Sklop je bio zatvoren, zato se i naziva 'blok' sv. Spasa, a to je najviše očito na sjeveroistočnom pročelju bloka gdje je u cijeloj njegovoj duljini sačuvan kontinuirani potez srednjovjekovnog zida³²⁵ (sl.27). Ovakva zatvorenost sklopa ne čudi, a čak se može i usporediti s ostalim templarskim utverdama toga razdoblja i u drugim dijelovima Hrvatske, koji se također nalazili izvan gradskih zidina.³²⁶

6.7. Bojišće

Bojišće je lokalitet koji se nalazio u ninskoj biskupiji, a sam ninski biskup templarima poklanja crkvu sv. Petra u Bojišću (sl.28) na kojem oni grade hospital (konačište).³²⁷ Posjed, uz neke druge povlastice, im potvrđuje papa Urban III. 1186. godine.³²⁸ Ne može se utvrditi kada su točno templari dobili ovaj posjed i crkvu od ninskog biskupa, ali isprava iz 1186. već spominje i hospital što znači da su posjed morali dobiti, a hospital izgraditi prije 1186. godine. To bi značilo da je ovaj posjed jedan od prvih templarskih posjeda na našim prostorima, uz Zdelju i Vranu.

Ovaj posjed još je zanimljiv i zbog arheoloških ostataka koji su nađeni, a vežu se uz crkvu sv. Petra. Bojišće kao naziv mjesta danas više ne postoji, nego se to mjesto prepoznaje kao selo nedaleko Benkovca, imena Kula Atlagić.³²⁹ Na tom lokalitetu pronađeni su ulomci skulpture

³²³ Zelić, 1999:38

³²⁴ Zelić, 1999:37

³²⁵ Zelić, 1999:36

³²⁶ Bela, Hresno i Vrana. (Zelić, 1999:36;41)

³²⁷ Dobronić, 1984(b):30-31

³²⁸ Papa ovom ispravom templare stavlja pod zaštitu 'sv. Petra i svoju', a dodjeljuje im i neke druge povlastice, poput izuzimanja plaćanja desetine. (Dobronić, 1984(b):31)

³²⁹ Uroda, 2007:213

iz antike, predromanike i romanike, od kojih su nama najznačajniji ovi romanički ostaci. Nađeni su ulomci pluteja oltarne ograde (**sl.29a/29b/29c/29d/29e/29f**) koji su specifični po načinu obrade kamena - bušeni su svrdlom te imaju precizno uklesane rozete. Uz ulomke pluteja, nađeni su još i luneta (**sl.30**), impost (**sl.31**) i ulomak kapitela (**sl.32**), sve vezanih uz crkvu sv. Petra, koja se također pripisuje ranoromaničkom stilu. Ona je jednobrodna s ravno zaključenom apsidom, a južni i sjeverni zidovi crkve raščlanjeni su lezenama koje su pri vrhu povezane nizom slijepih arkada. Imala je vrata na južnoj i zapadnoj strani, a na zapadnoj se nalazio lučno zaključeni portal pa se može pretpostaviti da je ovdje nekad stajala luneta. Pretpostavlja se da su za unutarnje uređenje crkve bili zasluženi templari, krajem XII. stoljeća kada dobivaju crkvu sv. Petra, a u isto to vrijeme gradili su i hospital.³³⁰ Danas, zapadno od same crkve, stoje tragovi zidova većeg zdanja koje bi mogli biti ostaci upravo tog templarskog hospitala.

6.8. Klis

Za Klis (**sl.33**) ne postoji puno podataka, osim što je zabilježeno da su u njemu boravili templari. Darovao im ga je kralj Andrija II. 1217. godine kada putuje na svoj križarski pohod u Svetu zemlju.³³¹ Kralj je prvotno htio utvrdu Klis ostaviti Splicićanima za zaštitu grada, no kako oni sami nisu marili za to, odlučuje utvrdu ipak prepustiti templarima. Nisu se tamo uspjeli dugo zadržati jer Splicićani, uz pomoć kneza Domalda, dižu bunu protiv templara i istjeruju ih iz Klisa, kojeg potom dobiva knez Domald, a templari od kralja Andrije u zamjenu za Klis dobivaju utvrdu Šibenik.

6.9. Sveti Petar od Bade (Kamen kraj Splita)

Nisu samo Klis templari posjedovali na splitskom području, već su tamo imali i crkvu sv. Petra od Bade (**sl.34**). O tome se saznaje iz jednog spora kojeg su templari vodili s patronima crkve, a koji je svršio 1227. godine u nadbiskupskoj palači pred splitskim nadbiskupom Guncelom i ostalim dostojanstvenicima.³³² Spor se vodio oko toga da su patroni crkve optužili templare za njeno zanemarivanje i da zbog toga na nju gube pravo, a templari tvrde da na nju imaju potpuno pravo, bez obzira, jer su je na dar dobili od unuka Petra Strezija i drugih patrona crkve. Crkvu su oni sagradili upravo za templare i dali je njima na korištenje, a tadašnji patroni tvrde da na nju gube pravo zbog toga jer su je zapustili i ostavili

³³⁰ Uroda, 2007:225

³³¹ Dobronić, 1984(b):34-35

³³² Dobronić, 1984(b):36

bez službe Božje čime su prekršili uvjete pod kojima su crkvu i dobili. Spor je riješen u korist templara nagodbom da ju više neće zanemarivati i da će se u njoj redovito vršiti služba, a patroni su morali posjed vratiti sa svime što mu pravno pripada.

Danas lokalitet Bade ne postoji na splitskom području, no pretpostavlja se da se radi o dijelu jugoistočno od Splita, uz riječicu Žrnovnicu, gdje postoji naselje Kamen sa crkvicom sv. Petra.³³³ Pretpostavlja se također da je crkvica bila izgrađena kojih peak godina prije navedenog spora, oko 1175. godine, što bi ju smjestilo u razdoblje romanike. Uz templare, postoji podatak da su i ivanovci na tom posjedu posjedovali vrt kod sv. Maura kraj njihove kuće, no o tome nije poznato ništa više od te zabilješke.³³⁴

6.10. Pristeg

Ovaj posjed nešto je kasniji od ostalih, a veže se uz ivanovce i uz jedan zapis iz 1350. godine kada se spominje brat Dominik de Genua kao preceptor Pristega.³³⁵ Taj lokalitet Bianchi smješta južno od mjesta Podgrađe u Ravnim kotarima, a selo se naziva Pristeg.³³⁶ Postoji i zapis iz 1405. godine u kojem se navodi da je tamo postojala i trouglata kula, čiji su se tragovi mogli raspoznati. To su dijelovi, pretpostavlja se, ivanovečke utvrde koja je tamo stajala, a možda su čak i templari prije njih boravili na toj zemlji. Danas su ti ostaci u potpunosti nestali, ali ostalo je zabilježeno u narodnoj predaji da se to područje nazivalo Kulina, što ukazuje na postojanje kule na tom mjestu.³³⁷ Kako se ništa više o ovom ivanovečkom preceptoratu ne zna, osim tog spomena iz 1350. godine, pretpostavlja se da je to bilo nekad manje, ne toliko značajno sjedište ivanovaca.

7. Problematika ostavštine viteških redova na prostoru srednjeg

Jadrana u odnosu na kontinentalnu Hrvatsku

Sama prisutnost viteških redova na prostoru Jadrana nije upitna, no ono što jest je ono što su oni ostavili iza sebe kao materijalne dokaze njihova boravka na njihovim posjedima. Poznato je već iz ranije izloženog da su templari i ivanovci nastanjivali posjede s već gotovom infrastrukturom, bilo u primorskoj bilo u kontinentalnoj Hrvatskoj. No, templari i ivanovci na našim prostorima borave od kraja XII. pa sve do početka XVI. stoljeća, kako je

³³³ Dobronić, 1984(a):94

³³⁴ Isto.

³³⁵ Dobronić, 1984(a):88

³³⁶ Isto.

³³⁷ Isto.

moгуće da su tako malo materijalnih ostataka ostavili iza sebe? Prvo, to su redovi koji su se temeljili na vrlinama kreposti i siromaštva te brizi za druge pa nije bilo u njihovim pravilima zamarati se materijalnim dobrima. Ta teorija ne drži vodu jer su oni svoje bogatstvo bilježili upravo u posjedima i povlasticama koje su uživali u vrijeme većine kraljeva u tadašnjoj monarhiji, a bili su i kao red na vrlo visokom položaju u društvu. Drugo, što bi moglo biti i izglednije, sve svoje prihode morali su slati u središnjice reda gdje se onda taj novac raspoređivao, a najviše je odlazilo za pomoć na Bliskom istoku i financiranje križarskih pohoda. Templari jesu bili poznati po svojoj ulozi bankara, no rijetko kad su taj novac trošili za vlastite potrebe, a poznato je i na našem primjeru da su templari financirali križarski pohod kralja Andrije II., koji je zauzvrat onda njima dodjeljivao posjede i povlastice.³³⁸ Ivanovci su već u startu bili u nepovoljnijoj situaciji jer oni, za razliku od templara, nisu bili oslobođeni plaćanja nameta lokalnim biskupima, s kojima su se zbog toga često i sporili,³³⁹ a i činjenica je da je priorat Ugarske bio najsiromašniji od svih priorata.

Uz sve ovo, viteški redovi ipak jesu ostavili i materijalnog traga na našim prostorima, što je uočljivije u kontinentalnoj Hrvatskoj. Očuvane su ostale čak dvije crkve koje se pripisuju templarima, ona u Gori i u Našicama, a koje su značajne po svojim arhitektonskim oblicima ne samo za područje Slavonije, već i šire. Također, više je ostataka utvrđenih gradova ostalo očuvanih u Slavoniji, nego u Dalmaciji, ali u prilog tome govori činjenica da je granica s Bosnom tada bila strateški važno područje zbog borbe protiv nevjernika pa je stoga bilo i veće potrebe za gradnjom fortifikacijskih utvrda.

Općenito se o djelovanju viteških redova u Dalmaciji puno manje zna, nego o onima iz kontinentalne Hrvatske. Najveću zbirku dokumenata čine sporovi koje su vodili oko zemalja, a u darovnicama su često ti dalmatinski posjedi samo spomenuti kao dodijeljeni pa je teško uopće bilo i zaključiti gdje su se oni nalazili. Tek se u zadnjih petnaestak godina istraživači upuštaju u otkrivanje i razjašnjavanje templarske i ivanovečke Dalmacije, a ono što se otkrilo polako stvara jasniju priču oko njihove materijalne ostavštine. Najvažnije otkriće bilo je ono monumentalne grobnice na lokalitetu Pakoštane-Crkvina (templarski posjed Zablaće), koja je jedina takva u Hrvatskoj, a i šire. Osim toga, ulomci pluteja oltarne ograde, lunete, imposta i ulomak kapitela nađeni su na lokalitetu Bojišće, a također se pripisuju templarima. Za razliku od kontinentalne Hrvatske, jedino su u crkvi u Gori ostali očuvani dijelovi arhitektonske

³³⁸ Dobronić, 1984(b):34-35

³³⁹ Čak su od strane zagrebačkog biskupa bili i ekskomunicirani zbog neplaćanja desetine.

plastike, a ostalo su sve ostaci arhitektonskih zdanja, bilo utvrda, bilo crkava. To samo potkrepljuje činjenicu da je u kontinentalnoj Hrvatskoj bilo veće potrebe za gradnjom, dok u Dalmaciji, gdje su se viteški redovi bili smještali na već gotove samostanske posjede s postojećim crkvama, nije bilo tolike potrebe za novogradnjom, već se sve svodilo na prenamjenu i prilagodbu vlastitim potrebama onoga što su zatekli.

Zanimljivo je još spomenuti, kada se već govori o materijalnoj baštini viteških redova, da su ostale zabilježene neke njihove dragocjenosti koje su dane na čuvanje u samostan sv.

Krševana u Zadru, krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća. To nam još dodatno može razjasniti pitanje imovine i toga što su sve posjedovali ovi redovi na našem tlu. U jeku neizvjesne situacije oko ukinuća templarskog reda, ostao je sačuvan jedan dopis mletačkog dužda zadarskoj upravi o predaji templarskih crkvenih dragocjenosti iz 1308. godine.³⁴⁰ U tom dopisu točno se navodi sve što su templari dali opatu samostana na čuvanje, a to su “tri ruke svetaca koje se nalaze u srebrnim pozlaćenim rukama; kaže se da je jedna od njih pripadala sv. Plakonu (!), druga sv. Grguru, treća sv. Nastaziji. Zatim jedan križ od posrebrna željeza na kojemu su dva svijećnjaka, jedan malen i drugi velik. Zatim drugi križ, veći, od željeza, pokriven limom od pozlaćena srebra. Zatim drveni križ, pokriven zlatnim limovima. Zatim jedna drvena slika, pokrivena srebrnim pozlaćenim limom na kojoj je izrezana Kristova slika. Zatim druga manja slika od drveta, obložena pozlaćenim limom. Zatim jedna škrinjica od bjelokosti s moćima svetaca u njoj. Zatim dvije torbice, jedna platnena a druga od crvene tkanine u kojoj su moći svetaca i kamenovi (!). Zatim tri srebrna kaleža, od kojih su dva pozlaćena, s patenama. Zatim jedna srebrna kadionica. Zatim dvije posude za posluživanje oltara vodom i vinom kod bogoslužja. Zatim jedna srebrna posuda za čuvanje hostija.”³⁴¹ Uz ove templarske, i ivanovci su nekoliko godina prije dali na čuvanje neke svoje dragocjenosti, također samostanu sv. Krševana. Postoji notarski zapis iz 1299. godine u kojem se navode ivanovečke dragocjenosti, među kojima su: “11 libara malih venetskih denara, 10 maraka srebra manje 1 unce, jedna velika srebrna zdjela teška 3 marke manje 1 unce, osam srebrnih zdjela težine 6 maraka manje 1 i ½ unce, tri mala komada zlata, 1 zlatni floren i 1 zlatni dukat, dve srebrne čaše bez nožice, jedna kutijica u kojoj su dvije staklene ili kamene kuglice za mačeve i dva kamena-pečatnjaka u jednom komadu.”³⁴² Uočava se da ove dragocjenosti ni

³⁴⁰ Dobronić, 1984(b):47

³⁴¹ Isto.

³⁴² Dobronić, 1984(b):106-107

ivanovaca ni templara nisu od neke velike vrijednosti, naprotiv, za ovako moćne redove, njihov imetak je vrlo skroman, što ide u korist činjenici da viteški redovi kod nas nisu bili bogati kao što to biva u ostalim dijelovima Europe. Nažalost, o tim dragocjenostima saznajemo samo iz ovih isprava jer one danas nisu ostale sačuvane i pitanje je gdje su završile.³⁴³

8. Zaključak

Baviti se temom viteških redova zahtjevan je pothvat, no ipak jedan vrlo zanimljiv dio hrvatske povijesti koji je jedno neiscrpno vrelo pitanja i mogućnosti za daljnja istraživanja. U ovom radu pokušala sam predstaviti onaj dio koji je kroz literaturu bio manje zastupljen, a to je problematika same kulturne baštine koju su za sobom ostavili templari i ivanovci u našim krajevima. Koncentrirala sam se na prostor srednje Dalmacije, o kojem se puno manje znalo nego o ostalim dijelovima Hrvatske, i pokušala dati pregled lokaliteta i ostavštine što iz starije literature, što ga upotpuniti novijim istraživanjima koja su osvijetlila neka stara pitanja i otvorila neka nova, pokazujući da bi vrijedilo prodrijeti još dublje u istraživanju ove tematike.

Prvotna ideja rada bila je baviti se samo kulturnom baštinom viteških redova na Jadranu, no kroz iščitavanje literature i istraživanje onoga što je ostalo, ne bi bilo dovoljno koncentrirati se samo na to. Zato sam odlučila predstaviti problematiku (ne)postojanja materijalnih ostataka viteških redova na prostoru srednje Dalmacije pa je bilo nužno ovdje obraditi i onaj dio koji se odnosi na kontinentalnu Hrvatsku, u kojoj također nema puno, ali ipak postoji nešto više materijalnih ostataka koje su za sobom ostavili templari i ivanovci. Usporedbom ovih dijelova Hrvatske dobila sam detaljan uvid ne samo u djelovanja viteških redova u pojedinim krajevima, već i o njihovim potrebama i mogućnostima. Općenito se pokazalo kao činjenično stanje da su naši templari i ivanovci bili razmjerno siromašni u odnosu na ostatak Europe. Također, većina njihovog novca odlazila je na Bliski istok za pomoć i financiranje križarskih pohoda, a ono što je ostalo njima bilo je uglavnom namijenjeno njihovu preživljavanju. U svojim najboljim danima bogatstvo su brojili jedino u mnogobrojnim posjedima i povlasticama koje su dobili od kraljeva u vidu neplaćanja nameta i nepokoravanju lokalne sudbene i izvršne vlasti u kraljevstvu. Gradilo se samo ako je bilo potrebno, što je bio slučaj u Slavoniji u blizini granice s Bosnom, gdje je postojala potreba za

³⁴³ Moje osobno mišljenje je da su predane u mletačke ruke, iako za to nema dokaza, ali činjenica je da je mletačka uprava nadgledala pohranu ovih dragocjenosti.

podizanjem fortifikacijskih utvrda jer je dužnost templarima i ivanovcima na tom prostoru bila boriti se protiv nevjernika i širiti kršćanstvo. Što se, pak, Dalmacije tiče, njihova uloga na tim prostorima bila je motrenje hodočasničkih putova i kontrola luka koje su bile u njihovom posjedu (što se vidi u primjeru Senja i Zablaca). Tamo su mahom dobivali posjede na kojima su već postojali napušteni samostanski sklopovi pa nije bilo potrebe za gradnjom vlastite infrastrukture. Ono što je ostalo iza njih na primorskom prostoru jesu znakovi prenamjene i prilagodbe već postojećih zdanja vlastitim potrebama, poput nadogradnje vlastitih *domosa* ili pak uređenje unutrašnjosti crkava vlastitim liturgijskim namještajem. Najznačajniji nalaz je svakako monumentalna grobnica na lokalitetu Pakoštane-Crkvina, koja jedinu paralelu vuče sa jednom grobnicom iz španjolske crkve Santa Maria Magdalena u Zamorri, a koja se veže uz tamošnje templare i ivanovce. Ovaj podatak govori nam o tome da braća templari i ivanovci koji su boravili na našim prostorima nisu bili lokalni mladići, već mahom stranci koji su sa sobom nosili vlastite utjecaje iz svojih zemalja i pretočili ih na našem području. Templari i ivanovci svakako su svoj trag ostavili na našim prostorima. Više je to uočljivo u društveno-političkom smislu, no istraživanja zadnjih godina pokazuju se plodonosna i u pogledu materijalnih ostataka koja samo mogu dodatno proširiti sliku njihova utjecaja i djelovanja. Od dolaska do njihova nestanka doživjeli su sve - od energičnog procvata do nagle propasti, a sve u skladu sa trendovima mišljenja o viteškim redovima kako u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, tako i širom Europe. Unutar našeg kraljevstva mogli su djelovati samo unutar mogućnosti koje im je to kraljevstvo i pružalo pa kako je Ugarsko-slavonska provincija bila skromna, ni viteški redovi na njoj nisu mogli biti bogati. Posljedično tome, sve se to moralo odraziti i na njihovim posjedima. No, njihova prisutnost je apsolutno zamijećena i imali su dosta utjecaja, a trag koji su za sobom ostavili treba i dalje poticati istraživače da ovu temu ne zanemaruju, već da krenu dublje kopati i istraživati jer, uz svu opskurnost koju viteški redovi sa sobom donose, ima puno potencijala da se to pretvori u nove spoznaje.

9. Popis literature

PRIMARNI IZVORI

1. Dobronić, Lelja. *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1984(a).
2. Dobronić, Lelja. *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Vol. 18. Kršćanska sadašnjost, 1984(b).
3. Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci Sv. Ivana u Hrvatskoj*. Tisak Dioničke Tiskare, 1886.
4. Matić, Tomislav. "Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru." *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41.1 (2009): 367-394.
5. Matić, Tomislav. "Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću." *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 43.1 (2011): 187-206.

SEKUNDARNI IZVORI

1. Barber, M. C. "The social context of the Templars." *Transactions of the Royal Historical Society* 34 (1984): 27-46.
2. Belaj, Juraj i Sirovica, Filomena. "Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine." *Annales Instituti Archaeologici*. Vol. 8. No. 1. 2012.
3. Boas, Adrian. *Archaeology of the Military Orders: A Survey of the Urban Centres, Rural Settlements and Castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120-1291)*. Routledge, 2006.
4. Brodman, James W. "Rule and identity: The case of the military orders." *The Catholic historical review* 87.3 (2001): 383-400.
5. Carraz, Damien. "Templar and Hospitaller Establishments in Southern France: The State of Research and New Perspectives." *Archaeology and Architecture of the Military Orders*. Routledge, 2016. 119-144.
6. Cepetić, Maja. "Templari i njihovo nasljeđe. 800 godina od dolaska Templara na Zemlju sv. Martina." *Templari i njihovo nasljeđe. 800 godina od dolaska Templara na Zemlju sv. Martina*. Muzej Sv. Ivan Zelina, 2009.
7. Dobronić, Lelja. "Templari u Senju." *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 30.1 (2003): 191-200.

8. Forey, Alan J. "Novitiate and instruction in the military orders during the twelfth and thirteenth centuries." *Speculum* 61.1 (1986): 1-17.
9. Forey, Alan. *The military orders from the twelfth to the early fourteenth centuries*. Macmillan International Higher Education, 1992.
10. Forey, Alan. "The Military Orders, 1120-1312." *The Oxford History of the Crusades, Oxford* (1999): 176-210.
11. Gusar, Karla i Vujević, Dario. "Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina." *Archaeologia Adriatica* 7.1 (2013): 271-300.
12. Horvat, Zorislav. "Ruševna crkva na groblju Sv. Filipa i Jakova u Sv. Jurju kraj Senja." *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 28.1 (2001): 21-32.
13. Ivanušec, Ratko i Mihaljević, Marija. "Lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage–Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogičevci)." *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 39.39. (2015): 77-94.
14. Kolanović, Josip. "Vrana i templari." *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971): 207-226.
15. Luttrell, Anthony. "Two templar-hospitaller preceptories north of Tuscania." *Papers of the British School at Rome* 39 (1971): 90-124.
16. Miletić, Drago i Valjato Fabris, Marija. "Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja BD Marije u Gori." *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda* 5. (2014): 49-69.
17. *Ordini Militari*. Enciclopedia dell'arte medievale, VIII, 816-820 dei Templari. 1997., https://www.treccani.it/enciclopedia/ordini-militari_%28Enciclopedia-dell%27-Arte-Medievale%29/ (pregledano 18. rujna 2020.)
18. Ricci, Vito. "Insediamenti templari sulla costa adriatica orientale e relazioni con il versante Adriatico occidentale." *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 49.1 (2017): 79-125.
19. Riley-Smith, Jonathan Simon Christopher, ed. *The Oxford History of the Crusades*. Oxford University Press, USA, 2002.
20. Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007): 213-247.

21. Zelić, Danko. "Templarski castrum u Šibeniku." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23 (1999): 33-42.

INTERNETSKE POVEZNICE

1. Fridl, Snježana. *Hrvatska templarska ostavština*. 3.12.2013.,
<https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=56438> (pregledano 9. rujna 2020.)
2. Gudek Snajdar, Tea. *Templarski posjedi u Hrvatskoj*. 10.7.2011.,
<http://medievalwall.com/hrvatski/arhitektura/templarski-posjedi-u-hrvatskoj/>
(pregledano 9. rujna 2020.)
3. *Mitovi i istina o životu Kristovih vitezova*. <http://native.jutarnji.hr/templari/>
(pregledano 7. rujna 2020.)
4. Sovereign Order of Malta. <https://www.orderofmalta.int/> (pregledano 7. rujna 2020.)
5. *Templari u Hrvatskoj - templarski posjedi, crkve i utvrde u Hrvatskoj*.
<http://www.vitezovi-templari.hr/templari-u-hrvatskoj/> (pregledano 7. rujna 2020.)

10. Slikovni prilozi

sl.1

Pečat templara (Dobronić, Lelja. *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Vol. 18. Kršćanska sadašnjost, 1984(b), str.79)

sl.2

Pečat ivanovaca (Dobronić, Lelja. *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Vol. 18. Kršćanska sadašnjost, 1984(b), str.161)

Posjedi templara (i ivanovaca) u Hrvatskoj (*Templari u Hrvatskoj - templarski posjedi, crkve i utvrde u Hrvatskoj*. <http://www.vitezovi-templari.hr/templari-u-hrvatskoj/> [pregledano 22. rujna 2020.]

1. Utvrda Vrana; 2. Utvrda Senj; 3. Bojišće; 4. Ljubač; 5. Tinj; 6. Utvrda Zablaiće; 7. Šibenik; 8. Klis; 9. Crkva sv. Petra od Brade; 10. Crkva sv. Marije u Vižinadi - Istra; 11. Gora; 12. Hresno; 13. Dubica; 14. Zagreb – Nova Ves; 15. Preceptorat sv. Martin; 16. Preceptorat Glogovnica; 17. Crkva u Novoj Rači; 18. Kamešnica; 19. Zdelja; 20. Sv. Martin – Našice; 21. Opoj Grad; 22. Pakračko područje; 23. Lješnica i Račeša; 24. Požega; 25. Vetovo; 26. Doljanovci; 27. Breznica; 28. Gornji Slatinik; 29. Lovčić; 30. Kloštar – Slav. Kobaš; 31. Crkva Lučica – kod Lipovca

sl.4

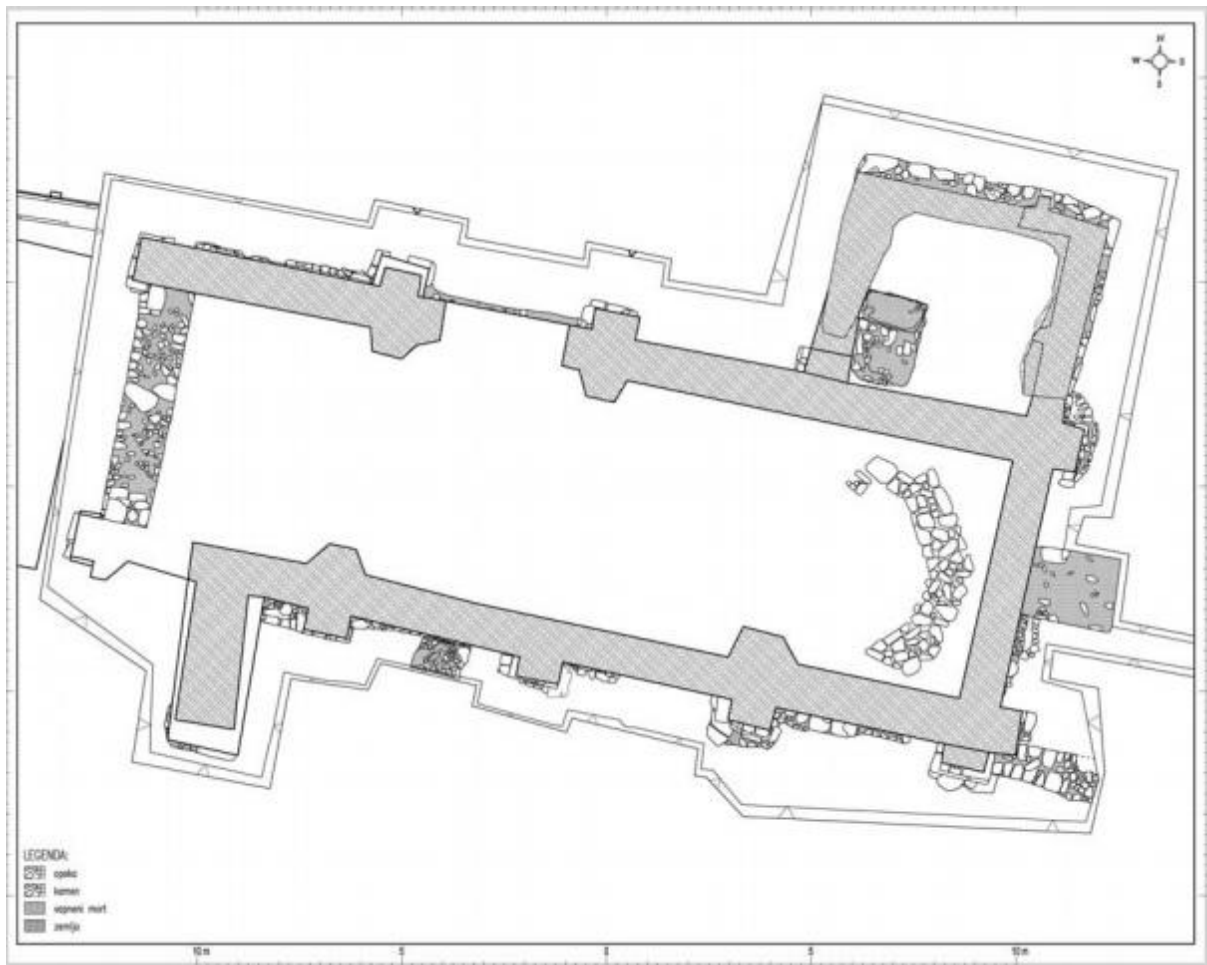
Komanderija u Coulommiersu (Coulommiers Pays de Brie: Commanderie des Templiers,
<https://www.coulommierspaysdebrie-tourisme.fr/offre-touristique/5232319-commanderie-templiers/>
[pregledano 22. rujna 2020.]

sl.5

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori (Miletić, Drago i Valjato Fabris, Marija. "Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja BD Marije u Gori." *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda* 5. (2014), str.61)

sl.6

Tlocrt ranogotičkog templarskog sloja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori (Belaj, Juraj i Sirovica, Filomena. "Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine." *Annales Instituti Archaeologici*. Vol. 8. No. 1. 2012., str.59)

sl.7

22. Gora, crkva Uznesenja BDM, kutni kapitel J1 (snimio D. Miletić).
Gora, Church of the Assumption of the B. V. Mary, corner capital J1 (photo by D. Miletić)

23. Gora, crkva Uznesenja BDM, kapiteli polustupa J2 (snimio D. Miletić).
Gora, Church of the Assumption of the B. V. Mary, capitals of the half-column J2 (photo by D. Miletić)

24. Gora, crkva Uznesenja BDM, kapiteli polustupa J3 (snimio D. Miletić).
Gora, Church of the Assumption of the B. V. Mary, capitals of the half-column J3 (photo by D. Miletić)

25. Gora, crkva Uznesenja BDM, kapiteli polustupa J4 (snimio D. Miletić).
Gora, Church of the Assumption of the B. V. Mary, capitals of the half-column J4 (photo by D. Miletić)

26. Gora, crkva Uznesenja BDM, kutni kapitel J5 (snimio D. Miletić).
Gora, Church of the Assumption of the B. V. Mary, corner capital J5 (photo by D. Miletić)

27. Gora, crkva Uznesenja BDM, kutni kapitel S1 (snimio D. Miletić).
Gora, Church of the Assumption of the B. V. Mary, corner capital S1 (photo by D. Miletić)

Kapiteli iz crkve u Gori (Miletić, Drago i Valjato Fabris, Marija. "Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja BD Marije u Gori." *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda* 5. (2014), str.64)

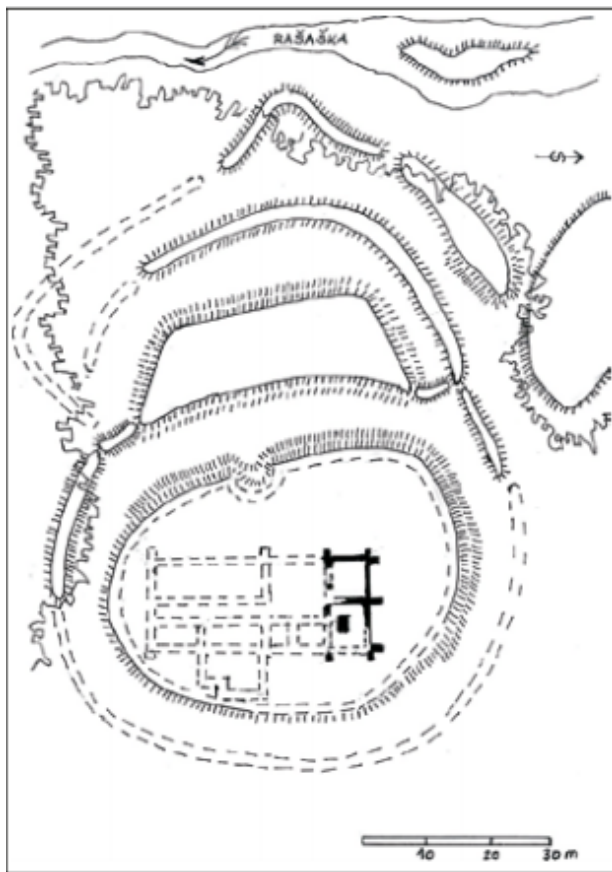
Crkva sv. Martina u Našicama (Gudek Snajdar, Tea. *Templarski posjedi u Hrvatskoj*. 10.7.2011., <http://medievalwall.com/hrvatski/arhitektura/templarski-posjedi-u-hrvatskoj/> [pregledano 22. rujna 2020.]

sl.9

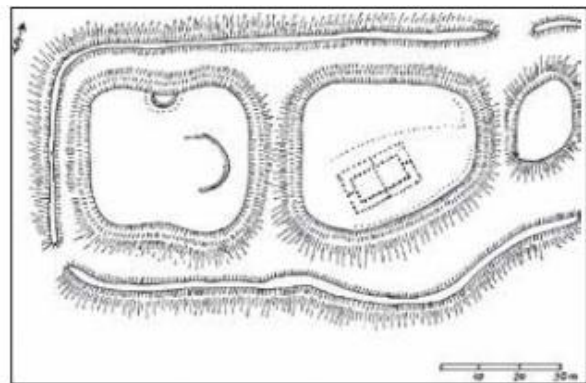
Ostaci utvrde u Račešći (Ivanušec, Ratko i Mihaljević, Marija. "Lokaliteti križarskih utvrda Račešća, Caga–Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogičevci)." *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 39.39. (2015), str.83)

sl.10

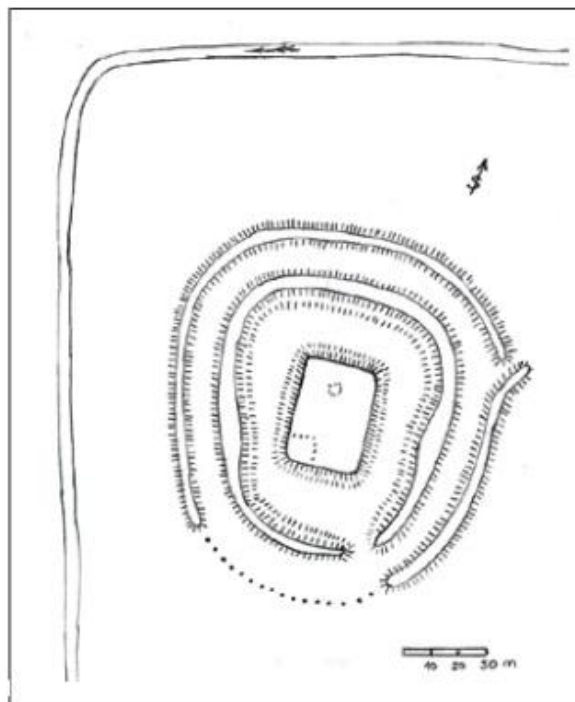
Plan utvrde u Račešći (Ivanušec, Ratko i Mihaljević, Marija. "Lokaliteti križarskih utvrda Račešća, Cage-Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogičevci)." *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 39.39. (2015), str.82)

sl.11

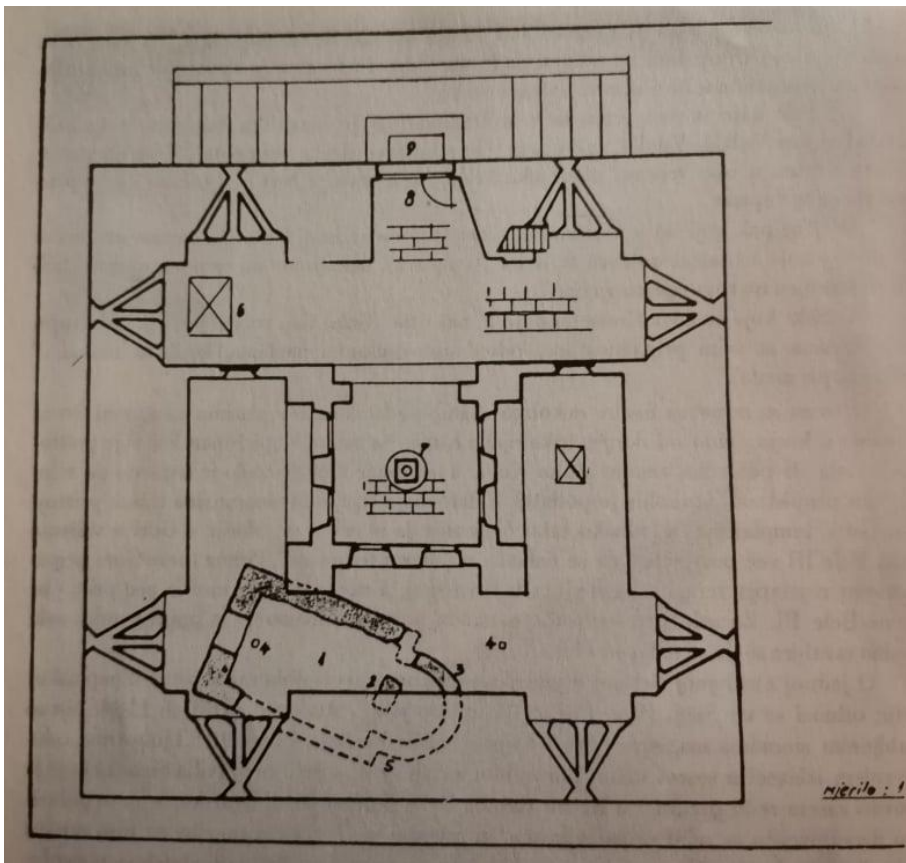
Ostaci utvrde i njen tlocrt na lokalitetu Cage-Lješnica (Ivanušec, Ratko i Mihaljević, Marija. "Lokaliteti križarskih utvrda Račešća, Cage-Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogičevci)." *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 39.39. (2015), str.86)

sl.12

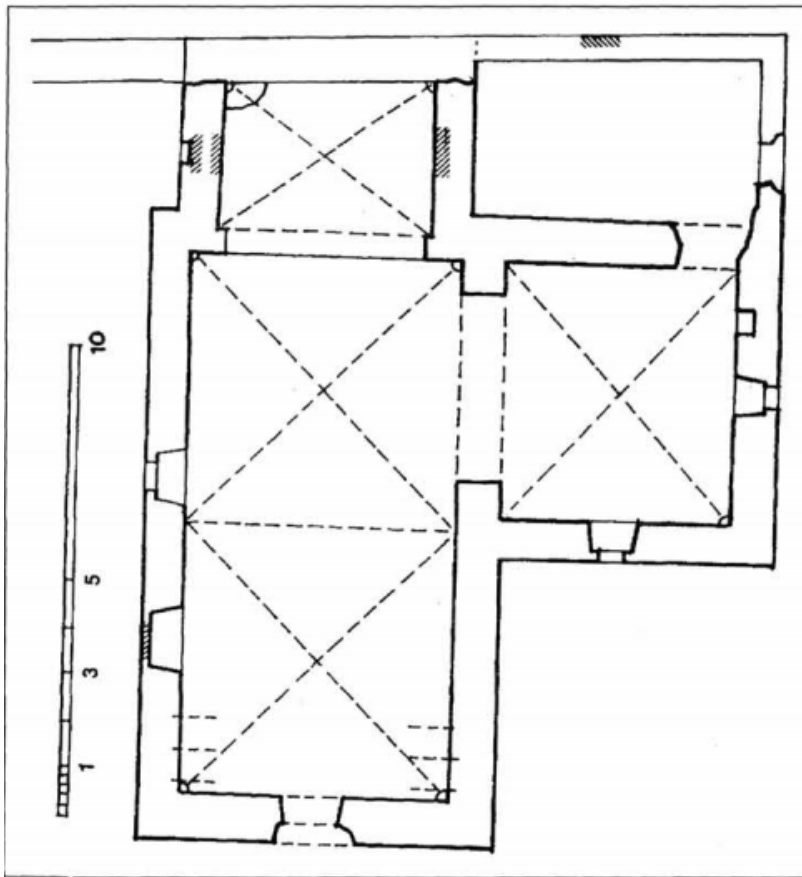
Ostaci utvrde i njen tlocrt na lokalitetu Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogičevci) (Ivanušec, Ratko i Mihaljević, Marija. "Lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage–Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogičevci)." *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 39.39. (2015), str.88)

sl.13

Tlocrt utvrde Nehaj s ucrtanim tlocrtom crkve za koju se pretpostavlja da je ona sv.Jurja (Dobronić, Lelja. *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Vol. 18. Kršćanska sadašnjost, 1984(b), str.30)

sl.14

Tlocrt crkve sv. Filipa i Jakova u Sv. Jurju kraj Senja (Horvat, Zorislav. "Ruševna crkva na groblju Sv. Filipa i Jakova u Sv. Jurju kraj Senja." *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 28.1 (2001), str.22)

sl.15

Ostaci utvrde Ljubač (Magaš, Damir i Radoš, Denis. "Zemljopisna osnova društveno-gospodarskog razvitka Ljupča." *Župa Ljubač-zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara*, 2017., str.51)

sl.16

Ostaci utvrde Tinj sa crkvom sv. Ivana Krstitelja (Mapio.net: Katolička crkva Svetog Ivana Krstitelja u Tinju, <https://mapio.net/pic/p-41002827/> [pregledano 22.09.2020.]

sl.17

Ostaci crkve sv. Marije u Zablaću s označenim nalazom templarske grobnice (Gusar, Karla i Vujević, Dario. "Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina." *Archaeologia Adriatica* 7.1 (2013), str.272)

sl.18

Ostaci templarske grobnice (Gusar, Karla i Vujević, Dario. "Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina."

Archaeologia Adriatica 7.1 (2013), str.282)

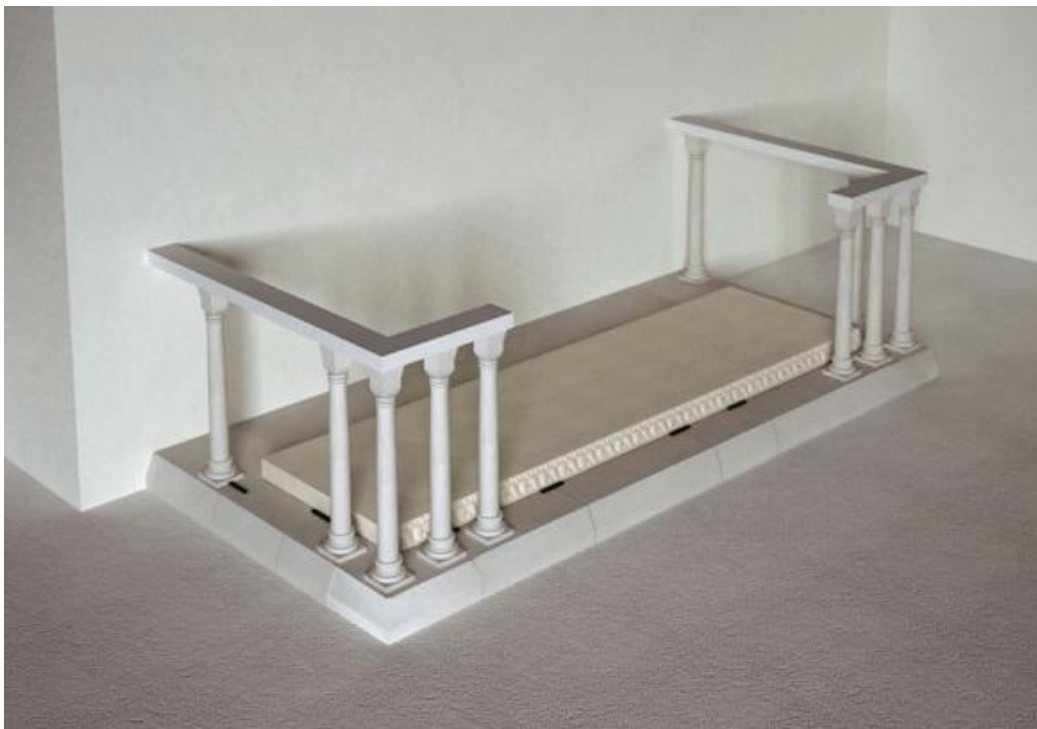
sl.19

Ostaci arhitektonske plastike s templarske grobnice (Gusar, Karla i Vujević, Dario. "Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina." *Archaeologia Adriatica* 7.1 (2013), str.275)

a. baza; b. stupić; c. kapitel

sl.20

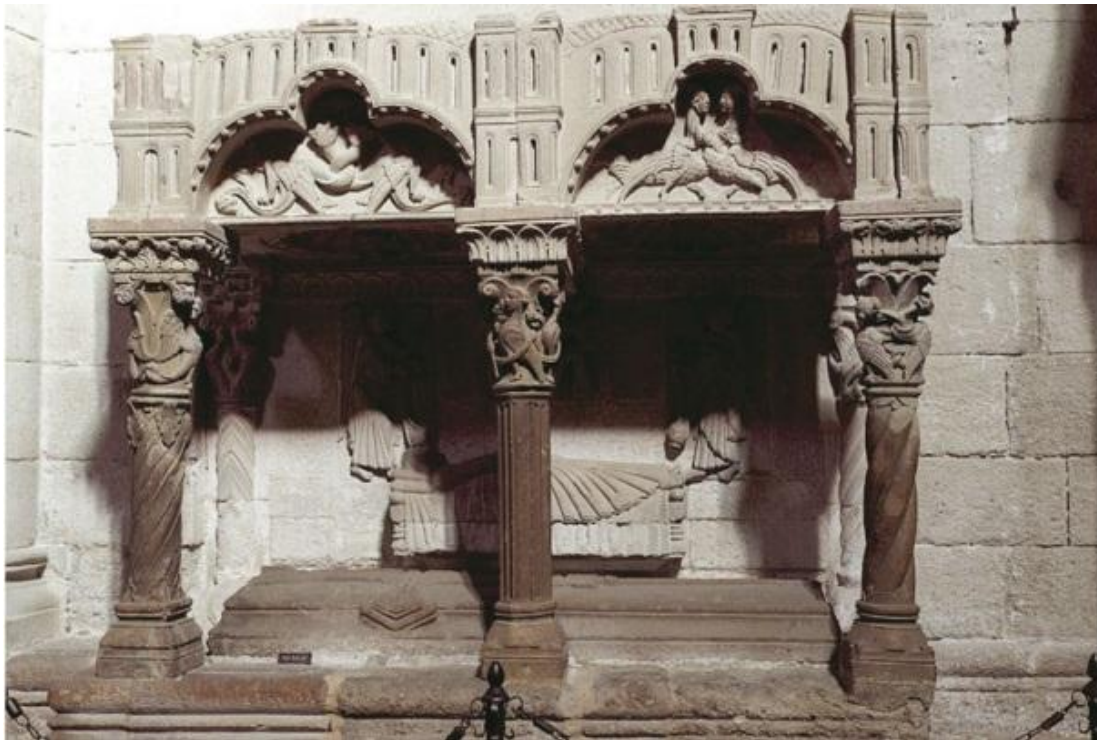
Idejna rekonstrukcija templarske grobnice (Gusar, Karla i Vujević, Dario. "Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina." *Archaeologia Adriatica* 7.1 (2013), str.283)

sl.21

Ostatak poklopca templarske grobnice, antička spolija (Gusar, Karla i Vujević, Dario. "Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina." *Archaeologia Adriatica* 7.1 (2013), str.276)

sl.22

Grobnica iz crkve Santa Maria Magdalena u Zamorri, Španjolska (Gusar, Karla i Vujević, Dario. "Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina." *Archaeologia Adriatica* 7.1 (2013), str.289)

sl.23

Ostaci kompleksa u Vrani (Park prirode Vransko jezero: Atrakcije, <http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/atracije/> [pregledano 22.09.2020.]])

sl.24a

Ostaci templarskog zida (foto: A.Seba)

sl.24b

Ostaci templarskog zida (foto: A.Seba)

sl.25a

Ostaci četverokutne kule (foto: A.Seba)

sl.25b

Ostaci četverokutne kule (foto: A.Seba)

sl.26

Blok sv. Spasa i pretpostavljena lokacija templarskog *castruma* u Šibeniku (Zelić, Danko. "Templarski castrum u Šibeniku." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23 (1999), str.37)

sl.27

Izvorni srednjovjekovni sjeveroistočni zid bloka sv. Spasa (Zelić, Danko. "Templarski castrum u Šibeniku." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23 (1999), str.36)

sl.28

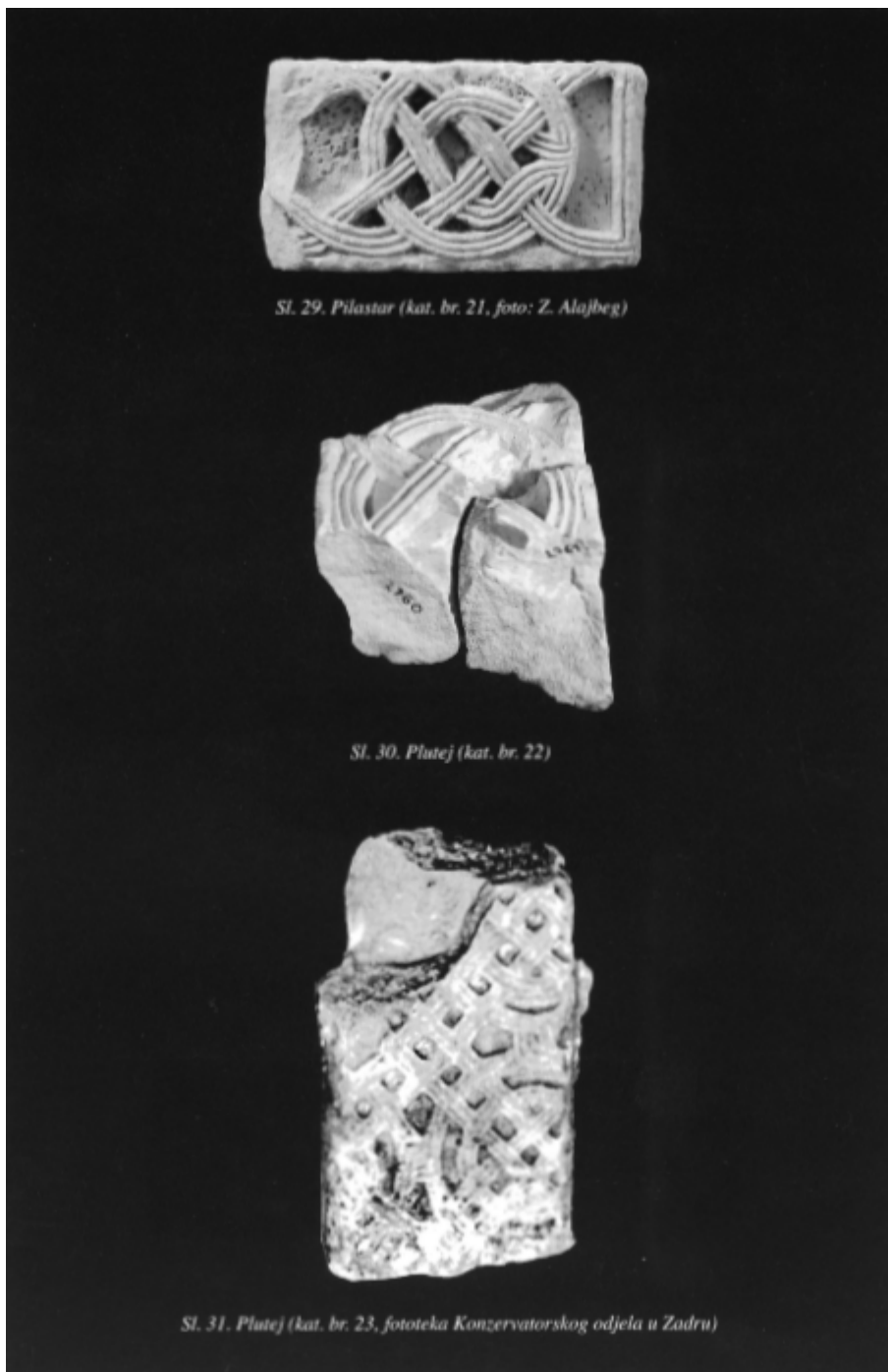

Crkva sv. Petra u Bojišću (Kula Atlagića) (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.231)

sl.29a

Ulomci oltarne ograde iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.238)

Ulomci oltarne ograde iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.239)

Sl. 32. Plutej (kat. br. 24, fototeka Konzervatorskog odjela u Zadru)

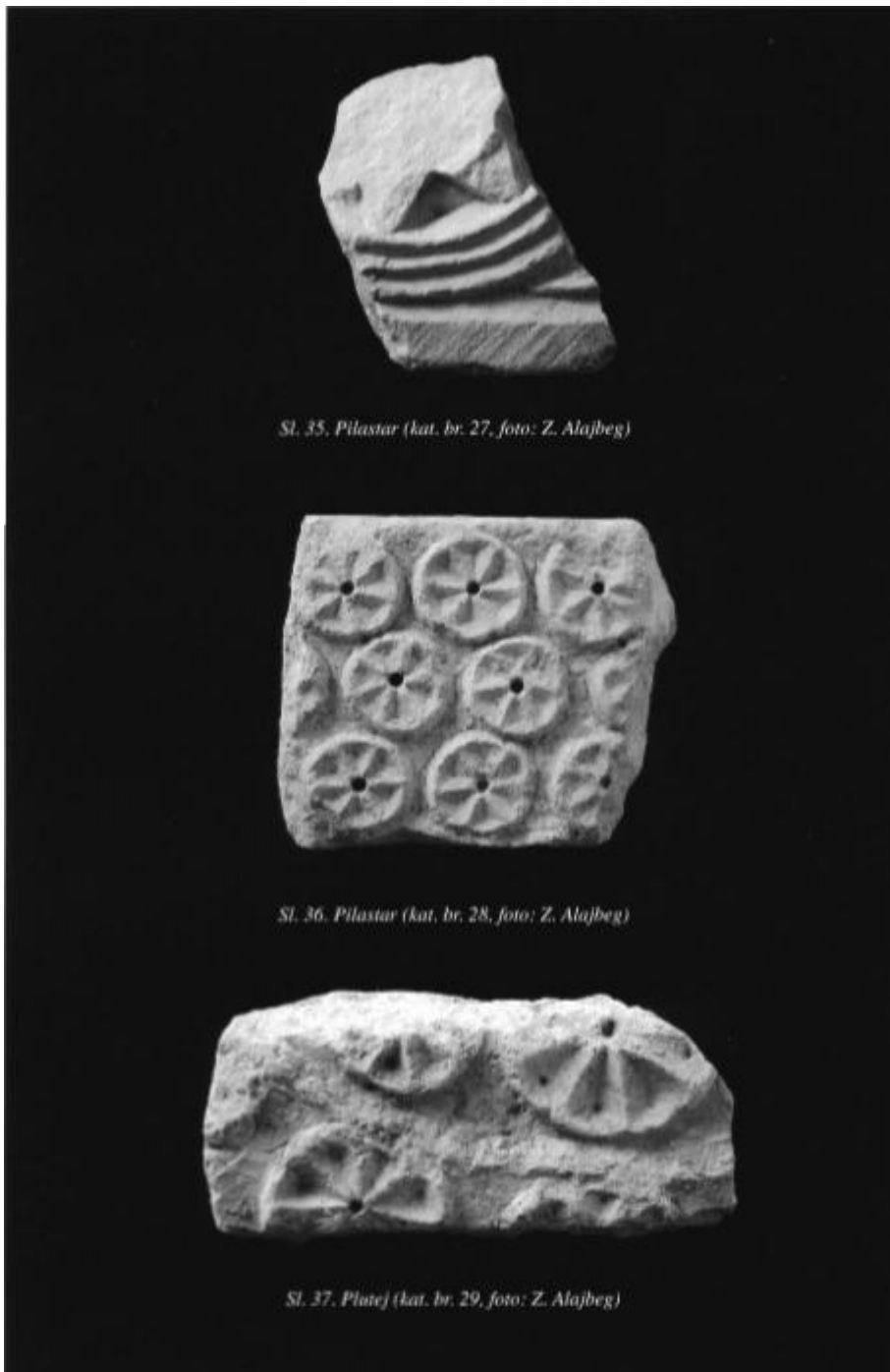

Sl. 33. Plutej (kat. br. 25, foto: Z. Alajbeg)

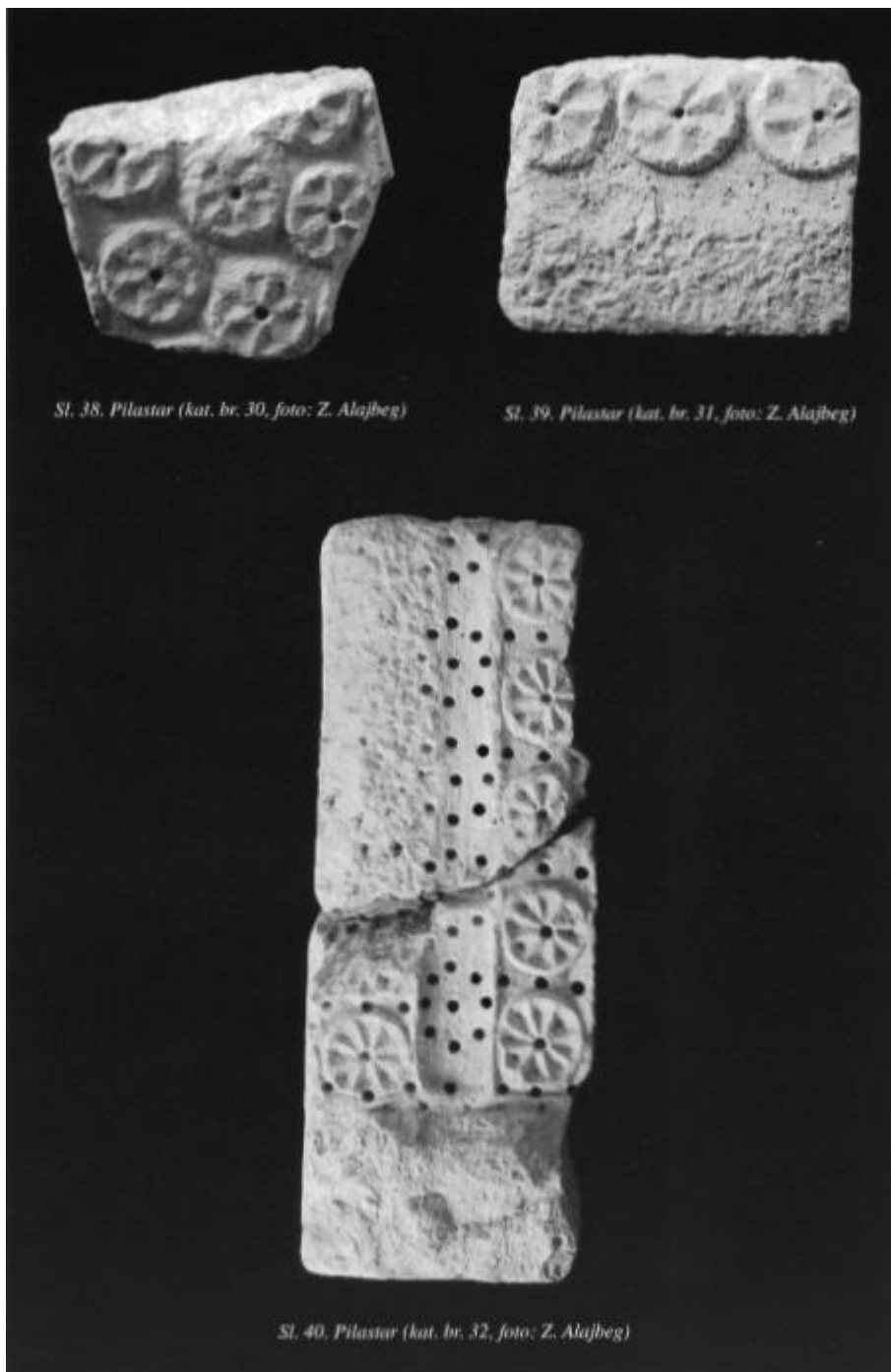

Sl. 34. Plutej (kat. br. 26)

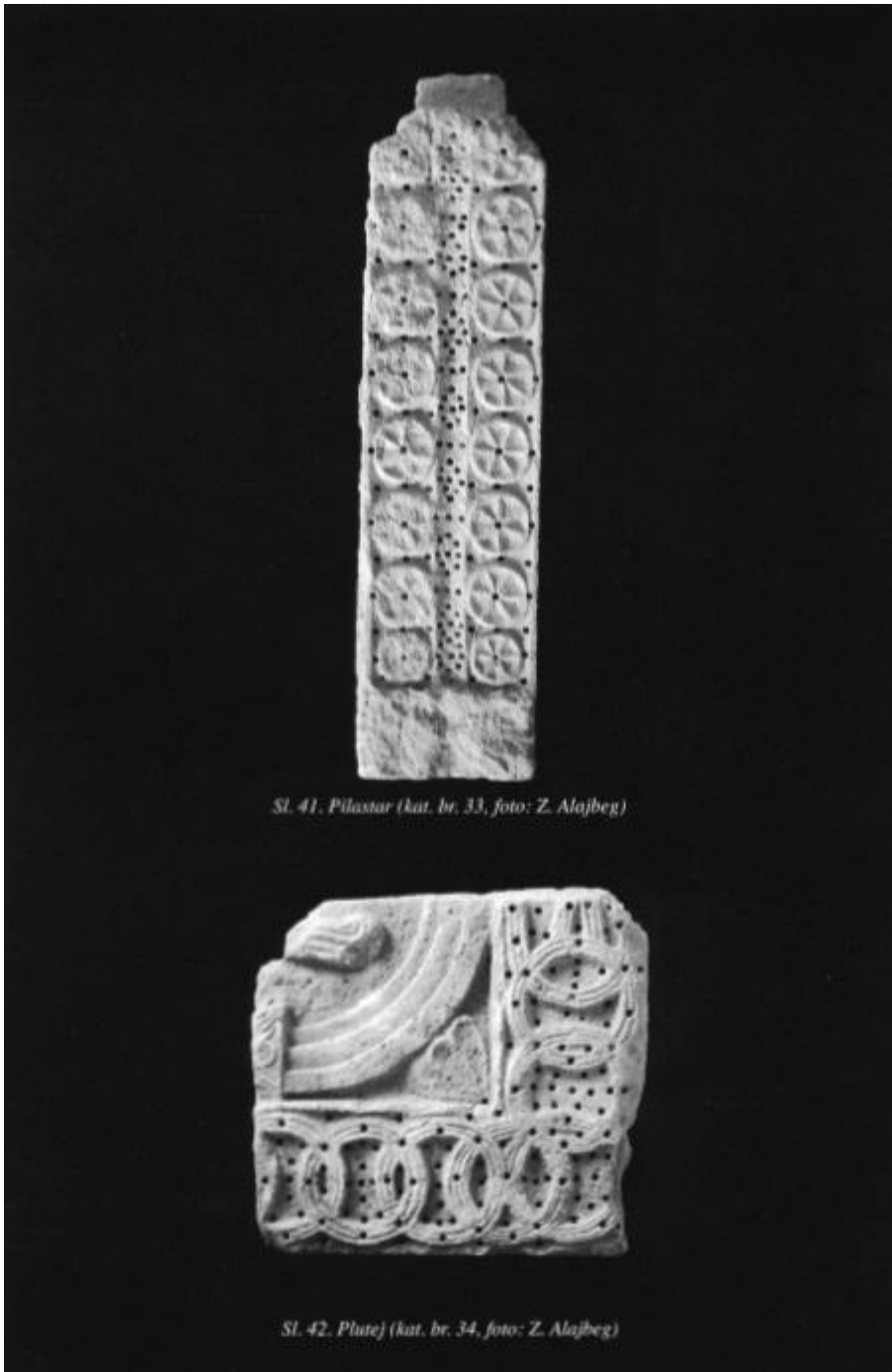
Ulomci oltarne ograde iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.240)

Ulomci oltarne ograde iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlađića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.241)

Ulomci oltarne ograde iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.242)

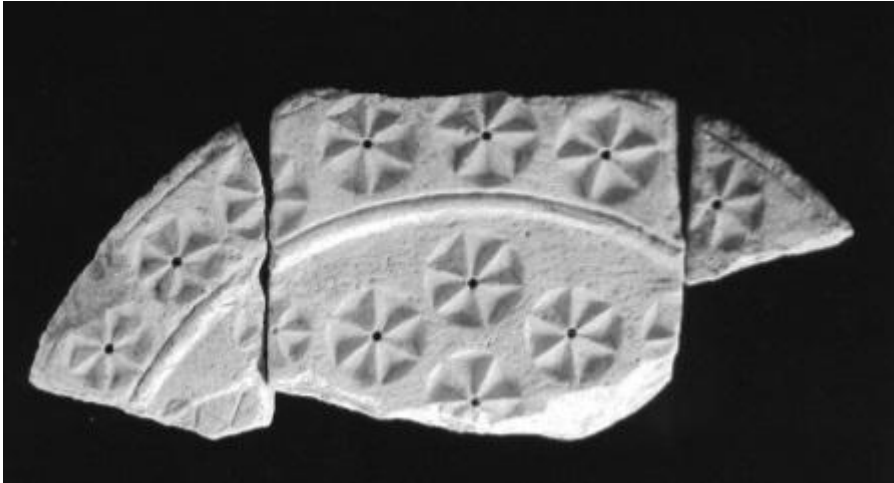

Sl. 41. Pilastar (kat. br. 33, foto: Z. Alajbeg)

Sl. 42. Plutej (kat. br. 34, foto: Z. Alajbeg)

Ulomci oltarne ograde iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.243)

sl.30

Ulomak lunete iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.244)

sl.31

Impost iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.247)

sl.32

Ulomak kapitela iz crkve sv. Petra u Bojišću (Uroda, Nikolina. "Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića." *Starohrvatska prosvjeta* 3.34 (2007), str.247)

sl.33

Utvrdna Klis (Tvrdava Klis: Galerija, https://www.tvrdavaklis.com/galerija/#iLightbox/gallery_image_1/1)

Crkva sv.Petra od Bade (Kamen kraj Splita) (Dobronić, Lelja. *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Vol. 18. Kršćanska sadašnjost, 1984(b), str.36)

SUMMARY

Templars and Hospitallers are two of many Military Orders that came to be during the Middle Ages and two of the most noteworthy in fights against infidels in the Holy Wars. Their presence has been noted almost everywhere in Europe, along the routes that led to the Middle East. On Croatian land their presence was first noted at the end of the 12th century and since then both Templars and Hospitallers have been important figures in socio-political as well as religious happenings in the Croatian-Hungarian Kingdom. They had lands all over the country